

Verleden met toekomst?

“De kunst van het beheren van kerkgebouwen in veranderende tijden.”

Titelpagina	Verleden met Toekomst? De kunst van het beheren van kerkgebouwen in veranderende tijden.
Auteur	Hester Terpstra
Begeleidingscommissie	Jaap Broekhuizen (CIO-K) Lieve Ettes (OCW-E&K) Alice Gut (Gem. West Betuwe / FGM) Anique de Kruijf (MCC) Albert Reinstra (RCE) Judith Toebast (RCE)
Ondersteuning	Bense Plinsinga
In opdracht van	De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Schilderijen	Gerrit Terpstra
Afbeeldingen	Eigen en Shutterstock

Verleden met toekomst?

**“De kunst van het beheren van
kerkgebouwen in veranderende tijden.”**

Verleden met toekomst

Voorwoord

Het behoud van religieus erfgoed is een onderwerp van groot belang en tegelijkertijd van grote complexiteit in Nederland. In dit rapport wordt een verkenning gepresenteerd van de huidige staat van het beheer en behoud van kerkgebouwen, de ervaren obstakels en de inspanningen die worden geleverd om deze beeldbepalende monumenten te behouden en een nieuwe bestemming te geven. Dit werk is het resultaat van een onderzoeksproces waarin er is geput uit een breed scala aan bronnen en gesprekken met experts uit verschillende disciplines.

Ik wil graag mijn dank uitspreken aan Jaap Broekhuizen, Lieve Ettes, Alice Gut, Anique de Kruijf, Albert Reinstra en Judith Toebast, die als leden van de begeleidingscommissie van deze opdracht waardevolle ondersteuning hebben geboden. Hun expertise en bereidheid om hun uitgebreide netwerken open te stellen, hebben een belangrijke rol gespeeld in het samenstellen van dit rapport.

Het is echter belangrijk om te erkennen dat dit rapport slechts een deel van het grotere verhaal vertelt. De hoeveelheid beschikbare data over het behoud van kerkgebouwen en de betrokkenheid van diverse professionals en organisaties is overweldigend. Dit rapport biedt een overzicht en analyse van de huidige situatie, maar vanwege de beperkingen in tijd en middelen is het onvermijdelijk dat bepaalde aspecten slechts oppervlakkig zijn behandeld of niet (volledig) zijn onderzocht. De verscheidenheid aan perspectieven op het onderwerp, in combinatie met de dynamische ontwikkelingen op het gebied van erfgoedbeheer, vraagt dit rapport te plaatsen in het licht van een momentopname binnen een continu veranderend landschap.

Hopelijk leveren de bevindingen en aanbevelingen in dit rapport een bijdrage aan de discussie. Er is nog veel werk te doen om ervoor te zorgen dat de beeldbepalende bakens in het Nederlandse landschap worden behouden voor toekomstige generaties.

Hester Terpstra

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Samenvatting	9
1. Kerken in beeld	13
1.1 Inleiding.....	13
1.2 Historisch perspectief.....	13
1.3 Vraag om verdieping.....	14
1.4 Opdracht.....	14
1.5 Doel en Belang.....	15
1.6 Relatie onderzoek met de kerkelijke eigenaren.....	15
1.7 Synagogen.....	16
1.8 Leeswijzer.....	16
2. Onderzoeksmethoden	17
3. Geschiedenis en toekomst van kerkgebouwen in Nederland	18
3.1 Inleiding.....	18
3.2 Een nieuwe toekomst voor het kerkgebouw.....	18
3.3 Monitoring ontwikkelingen.....	20
3.4 Samenvattend.....	20
4. Beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland	22
4.1 Landelijke infrastructuur.....	22
4.2 Kerkelijke eigenaren.....	22
4.3 Indeling en overlap.....	23
4.4 Non-profit organisaties.....	23
4.5 Not-for-profit organisaties.....	30
4.6 Profit organisaties.....	31
4.7 Advies- en ondersteuning.....	32
4.8 Financiers.....	33
4.9 Overheid.....	34
4.10 Overdracht aan een andere geloofsgemeenschap.....	37
4.11 Over de grens.....	37
4.12 Impact keuze toekomst kerkgebouw op interieurs.....	38
4.13 Kennisinstituten.....	39
4.14 Samenvattend.....	39

5. Bedrijfsvoering	40
5.1 Inleiding	40
5.2 Organisatievorm en implicatie voor behoud	40
5.3 Financieringsconstructen	44
5.4 Juridische aspecten	48
5.5 Overhead	50
5.6 Bestuurlijke aspecten	52
5.7 Fiscale vraagstukken en bedrijfsvoering	52
5.8 Samenvattend	54
6. Reflecties op het vraagstuk	56
6.1 Persoonlijke duiding	56
6.2 Reflecties op toekomst	56
6.3 Samenvattend	65
7. Tussen de regels door	66
7.1 Onuitgesproken	66
7.2 Zorgen over Samenwerking	66
7.3 Gebrek aan centrale coördinatie	66
7.4 Spanningen rond behoud van interieurs	68
7.5 Voor altijd veilig?	68
7.6 Hoop	68
7.7 Samenvattend	69
8. Conclusies en aanbevelingen	70
8.1 Conclusies	70
8.2 Strategische vraagstukken	70
8.3 Oplossingsrichtingen	71
9. Bronnen	74
9.1 Websites aangehaalde organisaties	74
9.2 Geraadpleegde boeken en documenten	75
9.3 Online bronnen	76
10. Bijlagen	79
10.1 Religieus erfgoed per provincie	79
10.2 Stichtingen	85
10.3 Coöperaties	87
10.4 Publiek-Private samenwerking (PPS)	88
10.5 Private ondernemingen	89
10.6 Incentive behoud kerkinterieurs	90

Verleden met toekomst

Samenvatting

Dit rapport onderzoekt de uitdagingen rondom het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland, in een tijd waarin maatschappelijke, economische en demografische veranderingen druk uitoefenen op religieus erfgoed. Door een combinatie van deskresearch, interviews met experts en praktijkvoorbeelden, biedt dit onderzoek inzicht in de huidige stand van zaken, de betrokken infrastructuur en de uiteenlopende beheervormen die worden toegepast om kerkgebouwen te behouden.

Naast de genoemde demografische, sociale en maatschappelijke ontwikkelingen, heeft de na-ijlende impact van de coronapandemie geleid tot een verdere afname van kerkgangers. Veel kerkgebouwen worden daardoor geconfronteerd met een onzekere toekomst of dreigen zelfs hun oorspronkelijke functie te verliezen. Ondanks de groeiende behoefte aan innovatieve oplossingen, blijft het landschap van ondersteunende partijen gefragmenteerd en complex. Er is vaak een gebrek aan een geïntegreerde aanpak, waarbij de focus meestal ligt op het behoud van het gebouw zelf, zonder aandacht voor bijbehorende elementen zoals het interieur en de begraafplaats.

Dit rapport onderstreept het belang van nieuwe organisatorische vormen en denkwijzen te ontwikkelen. Hierbij blijft het essentieel om trajecten verder uit te breiden die eigenaren van kerken ontzorgen. Deze trajecten helpen kerkbesturen hun kerkgebouwen zo lang mogelijk in eigen bezit te houden, terwijl gespecialiseerde partijen hen ondersteunen bij beheer en onderhoud.

Echter, het huidige systeem van ondersteuning verloopt soms moeizaam, omdat de betrokken partijen zich vaak richten op het behoud van het gebouw zelf, terwijl de oorspronkelijke eigenaar ook waarde hecht aan de zorg voor andere aspecten, zoals het interieur, de omliggende gronden, en de sacrale waarde van het gebouw. Bovendien wordt erkend dat het vasthouden aan traditionele methoden het vinden van duurzame, nieuwe oplossingen bemoeilijkt. Zo kan de optie om het

kerkgebouw te exploiteren leiden tot het moeten maken van keuzes die als pijnlijk worden ervaren. Of met zich meebrengen dat de inrichting van het kerkgebouw moet veranderen en daarmee meteen zichtbaar tot een andere beleving leiden bij de mensen die de kerk bezoeken voor een kerkdienst of viering. Ook het publiek wat afkomt op de mogelijke nieuwe functies van het kerkgebouw, brengt een andere dynamiek met zich mee waarbij de aan te boren nieuwe geldstromen niet in alle gevallen het verlies van het kerkgebouw zoals men deze kende, kan compenseren.

Daarnaast worden de zorgen en kansen rondom de huidige exploitatievormen besproken, waaronder de oprichting van exploitatiestichtingen die vaak opereren met een andere visie (in die zin dat er andere doelen worden nagestreefd en minder vanuit de kerkelijke functie wordt geredeneerd) dan de kerkelijke eigenaren. Dit kan - zeker de eerste jaren na gedeeld gebruik en/of overname leiden tot spanningen en roept vragen op over hoe de lokale geschiedenis en de waarde van het gebouw kunnen worden gewaarborgd bij veranderingen in eigendom en gebruik.

Een bijkomende uitdaging bij het herbestemmen van kerkgebouwen is de toenemende verzadiging van bepaalde culturele en maatschappelijke functies die vaak worden overwogen als nieuwe bestemming. Veel kerken worden omgevormd tot culturele centra, musea, of concertzalen, maar de markt voor deze functies kent een bepaald 'absorptievermogen', wat de concurrentie vergroot en de haalbaarheid van dergelijke projecten vermindert. Dit vraagt om een hernieuwde creativiteit en flexibiliteit bij het zoeken naar passende herbestemmingen die niet alleen inspelen op de behoeften van de gemeenschap, maar ook economisch levensvatbaar zijn op lange termijn. Het is essentieel om bij de ontwikkeling van nieuwe exploitatiemodellen rekening te houden met deze verzadiging en uit te gaan van een constante sensitiviteit op veranderingen die impact hebben op het gekozen model, zodat kerkgebouwen kunnen blijven bijdragen aan de maatschappelijke waarde zonder te vervallen in standaard-

oplossingen die op den duur minder effectief blijken. Deze kerkenproblematiek is niet alleen een Nederlands probleem, vergelijkbare ontwikkelingen zijn te zien in andere Europese landen zoals Engeland, Duitsland, Zweden. Omdat de kerkelijke eigendomssituatie en overheidsinvloed per land nogal uiteenloopt, is er in dit rapport voor gekozen te focussen op de Nederlandse structuren en aanpak.

De inhoud van dit rapport onderstreept het belang van nauwere samenwerking tussen uitvoerende partijen, variërend van lokale gemeenschappen tot nationale erfgoedorganisaties, met als centraal doel het behoud van kerkgebouwen. Een belangrijk voorstel dat voortvloeit uit de gesprekken is om deze partijen actief samen te brengen en gezamenlijk te focussen op een aantal kerkgebouwen waar de uitdagingen het grootst zijn. Door projectmatig en experimenteel samen te werken aan concrete projecten, kunnen de betrokkenen elkaars kennis en vaardigheden beter leren kennen en effectievere methoden ontwikkelen om strategische obstakels te overwinnen. Deze gezamenlijke aanpak moet bijdragen aan een duurzame toekomst voor kerkgebouwen in Nederland.

Voornaamste aanbevelingen

1. Schep betere randvoorwaarden om een kerkgebouw door de oorspronkelijke eigenaar, het kerkbestuur, te laten beheren en gebruiken. Het kerkgebouw is hiervoor gebouwd en dit gebruik draagt zorgvuldig zorg voor de rijksmonumentale waarde van het kerkgebouw, het interieur en eventueel aanpalende zaken zoals een kerkhof. Hierbij kan gedacht worden aan verdergaande financiële ondersteuning door de overheid en fondsen, opleidingen voor leden van het kerkbestuur, het bevorderen van samenwerking met lokale partijen om het kerkgebouw te behouden, ondersteuning bij communicatie en het opzetten van bijvoorbeeld crowdfunding voor onderhoud, restauratie en transformatie, fondsenwerving en digitale tools).

2. Verken of er aanvullende mogelijkheden zijn om een gefaseerde overgang van het gebruik- en/of beheer te begeleiden, zodat de kerk geleidelijk in nieuwe handen kan overgaan. Deze werkwijze stelt kerkbesturen in staat het gebruik van het gebouw geleidelijk af te bouwen, terwijl de nieuwe eigenaar stapsgewijs het gebruik en beheer op zich neemt. Zo kan de afname van kerkgangers synchroon verlopen met de opbouw van nieuw beheer en gebruik. Door deze geleidelijke overgang kunnen zowel de religieuze waarden als de functionele mogelijkheden van het gebouw behouden blijven, terwijl de nieuwe eigenaar voldoende tijd krijgt om passende invullingen en exploitatiemodellen te ontwikkelen. Sommige stichtingen hanteren al een overgangsmoedel waarbij de oorspronkelijke eigenaar het gebruik gefaseerd overdraagt, bijvoorbeeld door de kerk na overname terug te laten huren door de religieuze gemeenschap of door bij een verdere afname van kerkgangers steeds meer bezit maar ook verantwoordelijkheden voor het gebouw af te staan. Dit systeem kampt echter met uitdagingen, omdat het van de overnemende stichting geduld vraagt bij het integreren van het kerkgebouw in hun werkproces. Het is daarom aanbevolen om te onderzoeken welke knelpunten dit proces onder druk zetten en hoe de betrokken partijen gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen nemen om deze problemen op te lossen.

3. Onderzoek de mogelijkheid om een groep van beheerders, eigenaren en ondersteuners van kerkgebouwen samen te stellen om gedurende enkele jaren gezamenlijk pilotprojecten uit te voeren gericht op het behoud en (nieuw) gebruik van kerkgebouwen. Het doel is om projecten te initiëren die maatschappelijke opgaven combineren met het behoud van kerkgebouwen, waarbij het raadzaam is om te onderzoeken of budgetten afkomstig uit verschillende domeinen, toegankelijk gemaakt kunnen worden. Deze aanpak, waarbij leren door doen centraal staat, biedt de kans om meerdere doelstellingen geïntegreerd aan te pakken. Het Programma Toekomst Religieus Erfgoed zou

hierbij kunnen faciliteren door het bieden van professionele ondersteuning aan dit platform. Deze projectorganisatie kan eigenaren stimuleren om sneller stappen te zetten in het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen, om te voorkomen dat waardevolle tijd verloren gaat en de opties daarmee steeds meer beperkt worden. Door tijdig te experimenteren met nieuwe samenwerkingsmodellen, kunnen effectieve oplossingen voor het behoud van deze gebouwen worden ontwikkeld. Geef deze projectorganisatie een specifieke opdracht mee om het behoud van interieurs beter te beschermen en incentives te ontwikkelen die een eigenaar bij het afstoten van het gebouw mogelijk stimuleren om een keuze te maken waarbij het interieur zo weinig mogelijk schade lijdt.

4. Stimuleer als overheid, samen met bestaande ondersteunende partijen (zoals fondsen), een ondersteuningsstructuur voor het overdragen van grote en/of risicovolle kerkgebouwen aan nieuwe beheerders. Concreet zou dit kunnen bestaan uit het bieden van garantstellingen door bestaande fondsen bij overnames van grote kerken door de stichtingen die nu schromen om deze grote gebouwen over te nemen vanwege de veel hogere kosten of risico's bij onverwacht en/of tegenvallend onderhoud. Of een kerkgebouw niet over willen nemen omdat het interieur zodanig beperkend ervaren wordt om tot een rendabele herbestemming te komen. Deze ondersteuningsstructuur kan fungeren als vangnet, zodat het overnameproces als eenvoudiger en minder risicovol wordt ervaren voor de betrokken partijen. Dit draagt bij aan het waarborgen van het voortbestaan van deze gebouwen onder nieuwe eigenaren.

1 Kerken in beeld

1.1 Inleiding

Het behoud van religieus erfgoed in Nederland staat onder toenemende druk door een combinatie van maatschappelijke, economische en demografische veranderingen. De vergrijzing en afnemende betrokkenheid van religieuze gemeenschappen bij het bezoeken van een kerk, leiden tot een daling van dat kerkbezoek met een toenemend aantal vrijkomende kerkgebouwen tot gevolg. De kerkgenootschappen in zowel landelijk als stedelijk gebied worden geconfronteerd met aanzienlijke uitdagingen, zowel in het behoud van hun fysieke structuren als in hun rol binnen de gemeenschap.

De afgelopen jaren is er groeiende aandacht voor de noodzaak om religieus erfgoed te behouden, niet alleen als culturele en historische monumenten, maar ook als symbolen van gemeenschapsidentiteit. Ondanks deze aandacht zijn de middelen en betrokkenheid die nodig zijn voor het onderhoud en de herbestemming van deze gebouwen vaak beperkt. De hoge kosten van onderhoud en restauratie, die vaak niet volledig worden gedekt door subsidies of andere financiële steun, vormen een extra belemmering. De toenemende kosten voor gas en elektriciteit en het aanpassen van het gebouw aan huidige kwaliteits- en veiligheidsvereisten vragen om steeds andere manieren van het beheer van het gebouw en het begroten van benodigde middelen. Bovendien bemoeilijkt de complexiteit van juridische en organisatorische processen, met name bij de overdracht en herbestemming van kerkgebouwen, de zoektocht naar duurzame oplossingen.

Binnen het programma Toekomst Religieus Erfgoed van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) is geconstateerd dat er een dringende behoefte is aan een beter begrip van de landelijke infrastructuur en overzicht van de diverse organisaties die zich inzetten voor het beheer en behoud van kerkgebouwen. Er is een duidelijke noodzaak voor samenwerking

en coördinatie tussen verschillende betrokken partijen, variërend van lokale gemeenschappen tot nationale erfgoedorganisaties, om te voorkomen dat waardevolle kerkgebouwen in verval raken. Indien het behoud van een kerkgebouw niet mogelijk blijkt, is het belangrijk dat de overdracht naar een andere eigenaar op een doordachte, bewuste en gezamenlijke manier georganiseerd wordt.

Deze uitdagingen hebben geleid tot de noodzaak van een onderzoek naar de huidige stand van zaken en de ontwikkeling van nieuwe strategieën om het behoud van religieus erfgoed in Nederland te waarborgen. Dit rapport heeft tot doel inzicht te bieden in de bestaande organisatievormen die een rol spelen in het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen en aanbevelingen te doen voor toekomstige stappen om de effectiviteit van de inspanningen die geleverd worden te vergroten.

1.2 Historisch perspectief

Het proces van ontkerkelijking kent een lange, geleidelijke ontwikkeling die met name in de twintigste eeuw vorm kreeg. Na een korte kerkelijke opleving na de Tweede Wereldoorlog kwam de ontkerkelijking in de jaren '60 in een stroomversnelling. Het is ook in deze periode dat de eerste provinciale oude kerkenstichtingen werden opgericht. De Stichting Oude Groninger Kerken was de eerste van deze stichtingen die in 1969 werd opgericht.

Sinds de tweede helft van de 20e eeuw is de ontkerkelijking in Nederland in een stroomversnelling geraakt, met een sterke daling van het aantal mensen dat zich tot een kerkgenootschap rekent. In 1980 was nog 50% van de bevolking kerkelijk, maar dit percentage daalde in 2012 tot slechts 17%, en in 2023 beschouwde zelfs 58% van de bevolking zich als onkerkelijk. De hervormde kerken werden het hardst getroffen door deze ontwikkeling, vooral na de Doleantie in de 19e eeuw. Ook

het aantal katholieken nam fors af: tussen 2003 en 2012 daalde het aantal katholieken met 11%, terwijl het weekendkerkbezoek in dezelfde periode met 41% afnam. De impact van de ontkerkelijking verschilt per regio; met name de noordelijke provincies en stedelijke gebieden, zoals de Zaanstreek, laten al langer een hoog percentage onkerkelijken zien. Tegelijkertijd is de religieuze kaart van Nederland steeds meer divers geworden door de groei van kleinere religieuze gemeenschappen, zoals moslims, vooral door immigratie sinds de jaren vijftig. Deze trend illustreert een verschuiving naar een samenleving met afnemende religieuze betrokkenheid en toenemende religieuze diversiteit.¹

Het aantal gebedshuizen in Nederland dat nog voor religieuze doeleinden wordt gebruikt, neemt gestaag af. Uit cijfers uit 2022 gebruikt voor een artikel geschreven door Anouk Gras in de Volkskrant van 23 december 2022, blijkt dat van de 7.100 gebedshuizen inmiddels meer dan 1.800 kerken een nieuwe bestemming hebben gekregen, zoals een functie in onderwijs, cultuur of horeca. Dit betekent dat ongeveer een kwart van alle kerken in Nederland hun oorspronkelijke religieuze functie hebben verloren.

Momenteel zijn er nog 5.216 gebedshuizen in Nederland die wel voor religie worden gebruikt, waarvan de overgrote meerderheid (5.025) christelijke gebedshuizen zijn. Van deze christelijke gebouwen worden 4.986 kerken daadwerkelijk gebruikt door geloofsgemeenschappen. In de afgelopen vijf jaar zijn 262 kerken onttrokken aan de eredienst, volgens gegevens van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De kerkgenootschappen met een protestantse signatuur hebben de meeste kerkgebouwen in gebruik, met 2.064 locaties, gevolgd door de Rooms-Katholieke kerk met 1.281 gebouwen. Bij de niet-christelijke gebedshuizen is de islamitische gemeenschap met 162 moskeeën het grootst, gevolgd door de joodse kerkgenootschappen. In Noord-Brabant en Limburg bestaat meer dan de helft van de kerkgebouwen uit katholieke kerken. In Limburg ligt dit aandeel zelfs op 86%, en deze twee provincies zijn de enige in Nederland waar het aantal katholieke kerken groter is dan het aantal protestantse kerken. In Friesland, Drenthe en Groningen zijn de meeste kerken protestants.

Er is echter ook een tegentrend zichtbaar, waarbij bepaalde kerkgenootschappen zoals de reformatorische,

evangelische en migrantenkerken (ook wel internationale kerken genoemd) juist een groei doormaken. Deze tegenstrijdige bewegingen maken het vraagstuk van kerkbehoud complex, vooral omdat deze kerken minder te lijden hebben onder de algehele daling van religieuze betrokkenheid.

In het licht van deze ontwikkelingen vereist het behoud van religieus erfgoed een zorgvuldig afgewogen aanpak die rekening houdt met zowel religieuze als seculiere krachten binnen de samenleving. Terwijl sommige kerkgebouwen onvermijdelijk hun religieuze functie verliezen, kunnen anderen door slimme herbestemming een nieuw leven krijgen, vaak met een combinatie van religieuze en niet-religieuze functies. Hierdoor blijft hun maatschappelijke rol behouden in een tijd van sterk veranderende religieuze betrokkenheid.

1.3 Vraag om verdieping

Op 26 september 2022 ontving de Tweede Kamer het rapport 'Beleidsdoorlichting Erfgoed' van de DSP-groep². Dit rapport, opgesteld op verzoek van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, omvat zowel de beleidsdoorlichting Erfgoed, de Erfgoedbalans als de doorlichting van de Erfgoedwet. De bevindingen van dit rapport, samen met de verkenning naar de financiering van de monumentenzorg, vormen de basis voor verdere beleidsreacties en acties om het behoud van het erfgoed in Nederland te verbeteren.

In de beleidsdoorlichting werden verschillende uitdagingen en mogelijkheden geïdentificeerd met betrekking tot het behoud en beheer van erfgoed, waaronder religieus erfgoed. Een van de belangrijke aanbevelingen uit het rapport was de noodzaak om de diversiteit van eigendoms- en beheervormen van kerkgebouwen, buiten de oorspronkelijke religieuze eigenaren, in kaart te brengen en te analyseren. Deze aanbeveling leidde tot de formulering van een opdracht om een overzicht en analyse te maken van de verschillende organisatievormen die zich inzetten voor het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland.

1.4 Opdracht

De aanleiding voor dit onderzoek is uitgewerkt naar een opdracht om te komen tot een overzicht en analyse van de voorkomende beheervormen voor het behoud van kerkgebouwen. De centrale vraag bij deze opdracht is:

¹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/corporate/2024/13/kerkelijke-gezindten-langs-de-meetlat-1849-2023>

“Welke diverse eigendoms- en beheervormen - anders dan bij de oorspronkelijke kerkelijke eigenaar - zijn er ten behoeve van het behoud van kerkgebouwen?”

Deze verkenning is gestructureerd in vijf stappen:

1. Opleveren van een overzicht van de nationaal

voorkomende beheervormen: Dit omvat de karakteristieken van deze beheervormen en hun spreiding over Nederland, waarbij organisatorische, financiële, juridische en bestuurlijke kenmerken worden uiteengezet.

2. Optekenen van Europese voorbeelden:

Een beperkte hoeveelheid voorbeelden van het beheer van monumentale kerkgebouwen in andere Europese landen.

3. Analyse van de voorkomende beheervormen:

Hierbij worden de voor- en nadelen van deze beheervormen gerelateerd aan concrete situaties en de wensen van eigenaren van kerkgebouwen voor de toekomst van hun gebouw. Ook wordt aandacht besteed aan de mogelijke hiaten, zoals het ontbreken van kerkenstichtingen in bepaalde provincies.

4. Vergelijking van de analyse met de consequenties voor het behoud van kerkinterieurs:

De impact van verschillende beheervormen op het behoud van bijzondere kerkinterieurs.

5. Formuleren van conclusies en aanbevelingen:

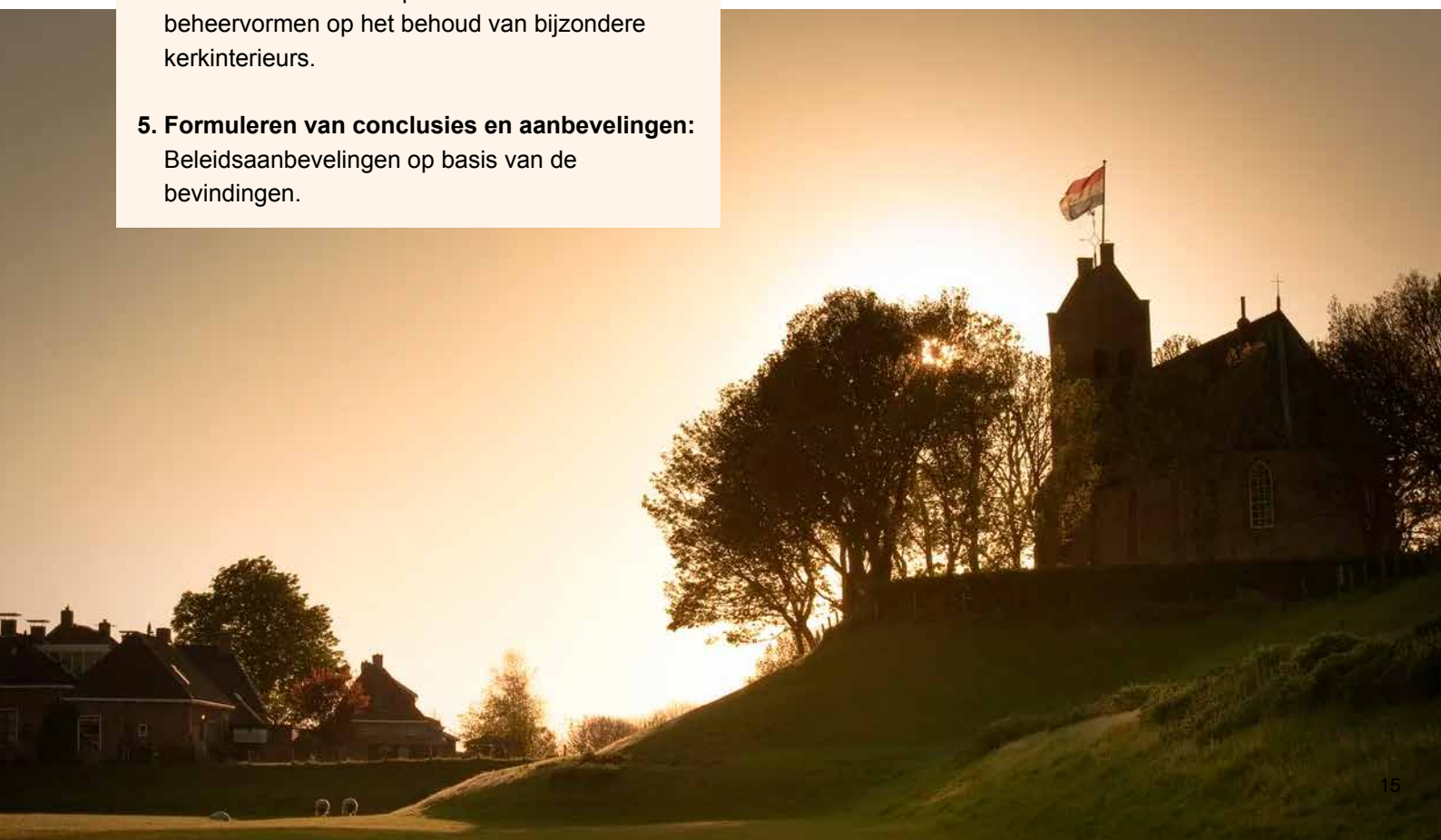
Beleidsaanbevelingen op basis van de bevindingen.

1.5 Doel en Belang

Het doel van deze verkenning is om inzicht te geven in de bestaande organisatievormen die zich inzetten voor het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland, naast of afgezien van de oorspronkelijke eigenaren (kerkbesturen). Door de diverse beheervormen in kaart te brengen en te analyseren, kan dit rapport mogelijk bijdragen aan een beter begrip van effectieve strategieën en mogelijke verbeteringen voor het beheer van kerkgebouwen. Het rapport beoogt niet alleen een bijdrage te leveren aan het beleidsmatige debat, maar ook inzichten te bieden voor lokale en regionale overheden, stichtingen en andere belanghebbenden. Door effectieve beheermodellen en de knelpunten in de huidige infrastructuur in beeld te brengen, beoogt het rapport helpen bij het ontwikkelen van duurzame strategieën voor het behoud van kerkgebouwen in Nederland. Daarbij is de hoop dat een kerkgenootschap bij het doorbladeren van dit rapport de mogelijkheden ziet en de voor- en nadelen van een eigendoms-, beheers of exploitatievorm daarbij in beeld heeft.

1.6 Relatie onderzoek met de kerkelijke eigenaren

Dit rapport erkent dat de kerkgemeenschap als eigenaar van een monumentaal kerkgebouw de meest voorkomende eigenaar situatie is. Veel

kerkgemeenschappen beheren hun kerkgebouwen met grote inzet, in de regel als vrijwilligersorganisatie, en hebben daarbij regelmatig behoefte aan externe ondersteuning. Het kerkelijk gebruik van een kerkgebouw draagt doorgaans het beste bij aan het behoud van het kerkinterieur en de religieuze waarde van het gebouw. Het is echter belangrijk om op te merken dat, hoewel de rol van de kerkelijke eigenaren van groot belang is, deze specifieke situatie niet uitvoerig is onderzocht binnen deze verkenning. Dit rapport richt zich voornamelijk op de mogelijkheden die beschikbaar zijn wanneer de kerkelijke eigenaars zich genoodzaakt zien hun eigendom over te moeten dragen en/of het kerkelijk gebruik niet (volledig) kan worden voortgezet.

1.7 Synagogen

Al is een belangrijk deel van de problematiek rondom beheer- en behoud van synagogen vergelijkbaar met die rondom kerkgebouwen, is hier in dit rapport niet gericht op ingegaan. Het verdient aanbeveling om hier in de toekomst mogelijk een vervolgonderzoek aan te wijden.

1.8 Leeswijzer

Dit rapport begint met een inleiding, waarin de context, aanleiding en doelstellingen van het onderzoek worden toegelicht. Deze sectie biedt een beeld van de achtergrond van het rapport, met als doel de lezer mee te nemen in de onderliggende problematiek en het belang van het onderzochte onderwerp.

In de sectie **Onderzoeksmethoden** wordt kort de methodologische aanpak beschreven, inclusief de gebruikte kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden. Dit deel legt de basis voor de betrouwbaarheid en validiteit van de bevindingen en verduidelijkt hoe de gegevens zijn verzameld en geanalyseerd.

Het daaropvolgende hoofdstuk **Geschiedenis en toekomst van kerkgebouwen in Nederland** schetst de historische context van het vraagstuk en de uitdagingen waar kerkeigenaren mee geconfronteerd worden bij het overwegen van afstoting van hun gebouw.

Het hoofdstuk **Beheer- en behoud van kerkgebouwen in Nederland** biedt een gedetailleerd overzicht van de organisaties die op nationaal en regionaal niveau betrokken zijn bij het beheer en behoud van kerkgebouwen. Dit hoofdstuk schetst de rolverdeling van verschillende partijen, waaronder zowel kerkelijke als niet-kerkelijke organisaties, en geeft inzicht in hun bijdragen aan het behoud van religieus erfgoed.

In **Bedrijfsvoering** wordt de aandacht verlegd naar de organisatorische structuren en bedrijfsvoeringsmodellen die worden toegepast bij het beheer van kerkgebouwen. Dit hoofdstuk behandelt de implicaties van verschillende organisatievormen, de financiële en juridische vraagstukken waarmee deze organisaties worden geconfronteerd, en de impact van beleid en regelgeving op het behoud van kerkinterieurs.

Reflecties op het vraagstuk is een sectie die dieper ingaat op de zorgen en uitdagingen die door professionals uit het veld worden ervaren. Hier worden de belangrijkste knelpunten belicht, zoals de spanningen tussen verschillende belanghebbenden en de noodzaak voor nieuwe samenwerkingsvormen, evenals de kansen voor innovatieve oplossingen en herbesteding van kerkgebouwen.

Tussen de regels door gaat dieper in op de onuitgesproken zaken die naar voren kwamen uit de gevoerde gesprekken.

Het rapport sluit af met **Conclusies en Aanbevelingen**, waarin de belangrijkste bevindingen worden samengevat en strategische vraagstukken worden geformuleerd. Op basis hiervan worden oplossingsrichtingen voorgesteld die zijn gericht op het versterken van de inzet voor het behoud van kerkgebouwen en het verbeteren van de samenwerking tussen diverse stakeholders.

Tot slot bevat het rapport een sectie **Bronnen en Bijlagen**, waar referenties en geraadpleegde literatuur in opgenomen zijn en de voor- en nadelen van de voorkomende organisatievormen worden toegelicht.

2 Onderzoeksmethoden

Het rapport is opgesteld op basis van een mix van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden. Deze aanpak beoogt een holistisch perspectief op de complexe vraagstukken rondom kerkbeheer en erfgoedbehoud in Nederland. Het onderzoek begon met een literatuurstudie en beleidsanalyse, waarbij relevante studies, beleidsdocumenten en rapporten, onder andere van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), werden geanalyseerd om een solide theoretisch kader te creëren. Deze deskresearch werd verrijkt met praktijkvoorbeelden die zowel nationaal als internationaal inzichten boden in modellen voor kerkbehoud en herbestemming.

Daarnaast werden interviews afgenomen met experts en betrokkenen uit verschillende sectoren, waaronder erfgoedbeheerders, beleidsmakers en vertegenwoordigers van kerkelijke gemeenschappen. Deze gesprekken boden waardevolle praktische inzichten en lieten zien hoe theorie en

beleid in de praktijk worden toegepast. Het vergelijken van de inhoud van die gesprekken met praktijkvoorbeelden, was van belang om concrete oplossingen en uitdagingen te belichten, en het gaf het onderzoek een bredere context door voorbeelden van lokale initiatieven naast (inter)nationale praktijkvoorbeelden te plaatsen.

Hoewel het onderzoek hopelijk waardevolle inzichten biedt, moet ook rekening worden gehouden met de beperkingen van het onderzoek. De data waar het op is gebaseerd, zijn een momentopname van de huidige situatie. Dit komt mede door de voortdurend veranderende omstandigheden binnen het erfgoedveld en de kerkelijke wereld, waar nieuwe onderzoeken en dialogresultaten dagelijks verschijnen. Ook de grote variatie in beheervormen van kerkgebouwen en de omvangrijke hoeveelheid beschikbare informatie maakt het lastig om een allesomvattend beeld te schetsen.

3 Geschiedenis en toekomst van kerkgebouwen in Nederland

3.1 Inleiding

Het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland is een dynamisch proces, waarbij verschillende organisaties betrokken zijn en uiteenlopende benaderingen worden gehanteerd. De belangrijkste eigenaren en beheerders van deze gebouwen zijn de kerkelijke gemeenschappen zelf. Elke gemeenschap, stroming of denominatie kent een eigen aanpak voor het behoud, gebruik, en eventueel afstoten van kerkgebouwen. Zij beslissen of het gebouw een nieuwe functie krijgt of, in het uiterste geval, verkocht of afgestoten wordt.

Dit besluitvormingsproces kan echter moeizaam verlopen. Vaak ontbreekt het kerkelijke gemeenschappen aan de benodigde expertise om de juiste keuzes te maken, vooral als het gaat om complexere kwesties zoals herbestemming of verkoop. Daarnaast is het maken van een beslissing emotioneel beladen; de pijnlijke realiteit van het moeten afstoten van een gebouw dat soms generaties lang een centraal punt in de gemeenschap was, maakt de keuze zwaar. Ook kunnen er meningsverschillen ontstaan binnen de gemeenschap over de beste toekomst voor het gebouw. Sommige leden willen vasthouden aan het religieuze gebruik, terwijl anderen een commerciële of maatschappelijke herbestemming als betere optie zien.

Voordat een kerkgebouw definitief afgestoten wordt, gaat er vaak een lang proces van wikken en wegen aan vooraf. Tijdens deze periode onderzoeken gemeenschappen de mogelijkheden om het gebouw te behouden, en als behoud niet haalbaar blijkt, worden zorgvuldig de opties voor herbestemming of verkoop overwogen. De periode waarin dit overwegen plaats vindt verhoudt zich moeizaam in relatie tot de benodigde lange

termijnplanningen voor het organiseren van onderhoud en het aanvragen van subsidies. Maar ook in relatie tot de steeds verdere uitputting van de eigen reserves die - naarmate de jaren verstrijken - de mogelijkheden om een keuze voor eventuele afstoting van de kerk verder inperken. Hoewel dit proces vaak moeizaam is, streven de betrokkenen ernaar om tot een besluit te komen dat zowel praktisch als respectvol is tegenover de geschiedenis en de betekenis van het gebouw.

3.2 Een nieuwe toekomst voor het kerkgebouw

Wanneer er wordt besloten een kerkgebouw af te stoten, begint een zorgvuldig proces waarin verschillende inhoudelijke en financiële afwegingen worden gemaakt. Een veelgehoorde optie is het behoud van een gedeeltelijke religieuze functie, ook wel hybride gebruik genoemd. Dit houdt in dat het gebouw nog steeds wordt gebruikt voor kerkdiensten, terwijl het daarnaast voor seculiere activiteiten wordt ingezet. Denk aan culturele of maatschappelijke evenementen die het gebouw ook buiten de erediensten in gebruik houden. Deze aanpak kan helpen om de waarde van het gebouw te behouden, zonder de religieuze betekenis volledig te verliezen.

Voor Rooms-Katholieke kerken ligt hybride gebruik echter vaak ingewikkelder, omdat het gebouw officieel onttrokken moet worden aan de eredienst voordat niet-religieuze activiteiten kunnen plaatsvinden. Slechts beperkte activiteiten zijn toegestaan die in het verlengde van het religieus gebruik liggen. Ander gebruik wordt in het gewijde Godshuis niet als passend ervaren. Dit maakt de inzet van hybride gebruik voor deze kerken complexer.

Als hybride gebruik niet haalbaar blijkt, wordt vaak gekeken naar volledige herbestemming,

waarbij het gebouw een nieuwe functie krijgt, zoals een restaurant, culturele ruimte of wooncomplex. Dit proces brengt doorgaans ingrijpende veranderingen met zich mee, zowel aan het interieur als aan de functie van het gebouw. Bij het vinden van een nieuwe bestemming moet een balans worden gevonden tussen economische haalbaarheid en het behoud van de monumentale functie en monumentale karakter. En er moet overeenstemming zijn over de 'passendheid' van de nieuwe invulling. De plannen en intenties van mogelijke kopers spelen hierbij een cruciale rol, omdat zij bepalen hoe het gebouw in de toekomst zal worden gebruikt en in welke mate het erfgoed kan worden behouden.

Naast de inhoudelijke en praktische afwegingen worden meestal ook andere belanghebbenden betrokken, zoals lokale overheden, erfgoedorganisaties en omwonenden. Omwonenden kunnen bijvoorbeeld zorgen hebben over de impact van de nieuwe functie op de buurt, terwijl erfgoedinstellingen waken over de historische en culturele waarde van het gebouw. Het betrekken van deze partijen kan helpen om draagvlak te creëren voor de toekomstige invulling van het kerkgebouw.

Het financiële aspect van het afstoten van een kerkgebouw brengt voor zowel de oorspronkelijke eigenaar als de nieuwe eigenaar verschillende uitdagingen met zich mee, die zorgvuldige afwegingen vereisen. Voor de kerkelijke gemeente, als oorspronkelijke eigenaar, speelt de verkoopprijs vaak een cruciale rol. De opbrengst kan nodig zijn om andere eigendommen van de gemeente te behouden, pastorale zorg te waarborgen, of om salarissen te blijven betalen, zoals die van een dominee. Het proces van afstoten wordt echter vaak door emotionele en sociale factoren als pijnlijk ervaren, omdat het gebouw niet alleen een financiële waarde vertegenwoordigt, maar ook een symbolische betekenis heeft voor de geloofsgemeenschap. Voor de nieuwe eigenaar liggen de uitdagingen elders. Naast de aanschafprijs moet er rekening worden gehouden met toekomstige investeringen voor renovatie en het onderhoud van het vaak monumentale gebouw. Daarnaast speelt de vraag of er voldoende financieringsmogelijkheden beschikbaar zijn, zoals subsidies of fondsen voor het behoud van religieus erfgoed. Deze financiële druk kan extra zwaar wegen wanneer het gebouw wordt getransformeerd naar een nieuwe functie, waarbij

zowel de historische waarde als de nieuwe exploitatie-eisen in balans moeten worden gebracht. Kortom, waar de oorspronkelijke eigenaar vooral worstelt met de financiële noodzaak en emotionele lading van het afstoten van het kerkgebouw, staat de nieuwe eigenaar voor de uitdaging om het gebouw toekomstbestendig te maken met de juiste financiële middelen en plannen voor herbesteding.

Wanneer een kerkgebouw wordt overgedragen aan een stichting die gespecialiseerd is in het behoud van kerken, zoals een stichting voor oude kerken, biedt dit vaak meer zekerheid over het behoud van zowel het gebouw als het interieur. Dergelijke stichtingen hebben doorgaans uitgebreide kennis van onderhoud en restauratie, wat betekent dat zij goed in staat zijn om de technische en historische aspecten van het erfgoed te waarborgen. Daarnaast hebben ze vaak prioriteit bij het verkrijgen van subsidies en toegang tot andere financieringsbronnen, zoals fondsenwerving. Door hun ervaring met erfgoedbeheer en hun netwerk van professionals en vrijwilligers kunnen ze niet alleen het onderhoud op lange termijn organiseren, maar ook ervoor zorgen dat het gebouw publiek toegankelijk blijft, wat de culturele waarde van het gebouw versterkt. Hoewel de meegegeven overnamesom voor een deel van de toekomstige onderhoudskosten bedoeld is, biedt de expertise en betrokkenheid van dergelijke stichtingen vaak de garantie dat het gebouw met zorg behouden wordt voor toekomstige generaties.

In het boek *Kerkgebouwen, 88 inspirerende voorbeelden van nieuw gebruik - van appartement tot zorgcomplex* (2020) wordt ingegaan op de morele en praktische dilemma's die gepaard gaan met het herbesteden van kerkgebouwen. Zo ervaren veel mensen een zekere vervreemding wanneer ze een kerk betreden die nu een seculiere functie vervult, zoals een restaurant. Dit komt vaak door het contrast tussen de religieuze betekenis en de nieuwe, commerciële functie. Toch wordt benadrukt dat het herbesteden van kerkgebouwen door de eeuwen heen al voorkwam, vaak als gevolg van oorlogen, religieuze verschuivingen of maatschappelijke veranderingen.

Wat echter anders is in de huidige tijd, is dat herbesteding veel meer gepland en systematisch plaatsvindt, vaak onder publieke aandacht en kritiek. Brede publieke aandacht, ook van buiten de plaats of

regio, kan initiatieven op lokaal niveau ook bemoeilijken. De mogelijke functies van kerkgebouwen zijn divers, van cultureel tot commercieel, en wat passend wordt geacht, hangt sterk af van de tijdsgeest en de betrokken partijen. Wat nu als een geschikte herbestemming wordt gezien, kan in de toekomst anders worden beoordeeld.

De wijze waarop een kerkelijke gemeenschap naar herbestemming kijkt, verschilt per religieuze stroming. Het Rooms-Katholieke kerkgebouw is een gewijd gebouw dat eerst formeel aan de eredienst moet worden onttrokken voordat het een andere bestemming kan krijgen. Protestantse kerken daarentegen worden vaak meer functioneel beschouwd, als ruimte voor de gemeenschap en het Woord wordt verkondigd. Dit maakt het eenvoudiger om een nieuwe functie voor het gebouw te vinden, maar ook hier blijft het van belang om zorgvuldig om te gaan met het religieuze en culturele erfgoed van het gebouw. Daarnaast kan het voor zowel de rooms-katholieke alsmede protestantse gemeenschappen soms van cruciaal belang zijn om de verkoop van een kerkgebouw te gebruiken om middelen vrij te maken voor het behoud van andere gebouwen binnen de gemeenschap.

De afstoting van een kerkgebouw heeft ook invloed op het interieur en het omliggende ensemble, zoals een kerkhof. Een belangrijk risico is het verlies van authentieke religieuze elementen, zoals altaarstukken, gebrandschilderde ramen of preekstoelen. Wanneer deze elementen worden verwijderd of verkocht, kan dit leiden tot een fragmentatie van het erfgoed en een verlies van de integriteit van het gebouw. Erfgoedorganisaties proberen dit risico te verkleinen door belangrijke objecten te beschermen en in veel gevallen afspraken te maken over het behoud van het interieur bij herbestemming.

Daarnaast is het belangrijk om de relatie tussen de kerk en haar directe omgeving te behouden. Veel kerken maken deel uit van een groter ensemble, zoals een kerkhof of kerkplein, en het afstoten van het gebouw kan de samenhang van dit ensemble verbreken. Dit kan leiden tot een verlies van de historische en esthetische waarde van het geheel. In sommige gevallen blijft het kerkhof behouden en wordt het geïntegreerd in de nieuwe bestemming van de kerk, maar dit vereist zorgvuldige planning en overleg met de betrokken partijen.

Een steeds vaker opduikend signaal is dat de overdracht van een kerkgebouw aan een particulier, stichting of andere organisatie niet automatisch de garantie biedt voor een veilige toekomst van het gebouw. In sommige gevallen blijkt de nieuwe eigenaar niet in staat om het onderhoud en behoud op lange termijn te waarborgen, wat resulteert in de noodzaak om opnieuw naar een geschikte eigenaar te zoeken. Dit probleem doet zich niet alleen voor bij kleinere particuliere eigenaren, maar ook bij grotere stichtingen die doorgaans beschikken over duurzame financieringsconstructies. Zelfs bij deze organisaties kunnen begrotingen onder druk komen te staan door onverwachte uitdagingen, zoals stijgende energiekosten en de toenemende impact van klimaatverandering, waardoor extra onderhoud vereist is.

3.3 Monitoring ontwikkelingen

Om zicht te krijgen op de nationale, regionale en lokale veranderingen, ontwikkelingen en trends is monitoring nodig. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) speelt een belangrijke rol door nauwgezet bij te houden welke waarden en bestemmingen de Rijksmonumentale kerkgebouwen in Nederland hebben. Deze informatie biedt niet alleen inzicht in de huidige staat van het religieuze erfgoed, maar stelt ook beleidsmakers, erfgoedorganisaties en lokale gemeenschappen ook in staat om weloverwogen beslissingen te nemen over het behoud en hergebruik van deze historische gebouwen.

3.4 Samenvattend

Het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland is een complex en vaak emotioneel beladen proces. Kerkelijke gemeenschappen staan voor de uitdaging om te beslissen hoe hun gebouwen, die soms al generaties lang in gebruik zijn, behouden kunnen blijven of moeten worden afgestoten. Dit proces gaat gepaard met uiteenlopende overwegingen en het omgaan met financiële uitdagingen, zoals stijgende energiekosten en onverwachte onderhoudsbehoeften. Daarnaast spelen morele dilemma's en de betrokkenheid van lokale overheden, erfgoedorganisaties en gemeenschappen een belangrijke rol. Terwijl sommige kerkgebouwen een geheel of gedeeltelijke religieuze functie behouden, worden anderen volledig herbestemd voor seculier gebruik, wat kan leiden tot vervreemding of waardering, afhankelijk van de context. Uiteindelijk blijft het vinden van een balans tussen economisch haalbare oplossingen en het behoud van de historische en culturele waarde een continue uitdaging.

4 Beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland

4.1 Landelijke infrastructuur

De landelijke infrastructuur voor het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland bestaat uit een netwerk van organisaties en voorzieningen die fungeren als vangnet voor het ondersteunen van de oorspronkelijke eigenaren tot het overnemen en beheren van kerkgebouwen. Deze infrastructuur omvat zowel kerkelijke als niet-kerkelijke organisaties die samenwerken om het religieus erfgoed te behouden, herbesteden en duurzaam exploiteren. Deze organisaties hebben verschillende manieren waarop ze aan hun doelstellingen werken: het maken van winst (profit), het bevorderen van een specifiek doel zonder winstuitkering (not-for-profit), of het dienen van een breed maatschappelijk doel zonder winst (non-profit). Hieronder volgt een overzicht van de belangrijkste spelers en hun rol binnen deze infrastructuur.³

4.2 Kerkelijke eigenaren

De meeste kerkgebouwen en gebedshuizen in Nederland zijn nog steeds in eigendom van kerkelijke gemeenschappen, waardoor zij de grootste groep vormen die verantwoordelijk is voor het dagelijks beheer en onderhoud van deze gebouwen. Historisch gezien zijn de kerkgebouwen in Nederland gebouwd door diverse religieuze gemeenschappen, elk met hun eigen structuur voor eigendom en beheer. Al is er tegenwoordig ook wel sprake van een (globaal en algemeen) overkoepelend gebouwenbeleid bij bepaalde gemeenschappen.

Hiernaast volgt een overzicht van de belangrijkste oorspronkelijke eigenaren van kerkgebouwen:

1. Rooms-katholieke Kerk

De Rooms-Katholieke kerk is verantwoordelijk voor een groot aantal kerkgebouwen in Nederland. Beslissingen over het behoud, de verkoop of herbesteding van deze gebouwen worden vaak genomen door de bisdommen, die toezicht houden op de eigendommen binnen hun regio. De parochies zijn eigenaar van kerkgebouwen, maar de bisdommen spelen een cruciale rol bij strategische besluiten over herbesteding, vooral als een kerk niet langer als gebedshuis wordt gebruikt.

2. Protestantse Kerk in Nederland (PKN)

De gemeenten die tot de PKN behoren (ca 1400) bezitten een groot aantal kerkgebouwen. Deze gebouwen zijn eigendom van de plaatselijke kerkelijke gemeente. De Protestantse Kerk heeft een gestructureerde aanpak ontwikkeld voor het behoud van kerkgebouwen. In het document "Beheer van kerkgebouwen in tijden van krimp" (2016) wordt beschreven hoe de PKN omgaat met de krimp van kerkelijke gemeenschappen en wat dit betekent voor de instandhouding van kerkgebouwen. In 2022 verscheen de discussienota "Speelruimte gezocht" waarin handvatten worden geboden om in lokale invulling op te stellen voor het omgaan met de aanwezige kerk(elijke) gebouwen.⁴

3. Joodse en islamitische gebedshuizen

Hoewel minder talrijk, zijn er ook synagogen en moskeeën die in

³ Het document 'Beheer van kerkgebouwen in tijden van krimp (2016)' - een uitgave van de Protestantse Kerk in Nederland, schetst een nog steeds actueel beeld van de partijen die zich actief inzetten per provincie voor het behoud van kerkgebouwen waarbij helder onderscheid wordt gemaakt tussen non-profit, not-for-profit en profit.

⁴ Zie ook 'Bouwstenen' vanuit de VKB voor een protestantse visie op het kerkgebouw anno 2019' (uitgave VKB Dordrecht)

Hervormde kerk, Wijnjewoud

eigendom zijn van een joodse gemeente of stichting of een islamitische stichting of vereniging. De eigendomsstructuren van dit soort gebouwen zijn divers en vaak verbonden met de religieuze en culturele geschiedenis van de gemeenschap.

4. Andere religieuze genootschappen

Naast de Rooms-katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland zijn er ook andere kerkgenootschappen die die eigenaar zijn van kerkgebouwen, zoals de verschillende gereformeerde kerken, Doopsgezinde gemeenten, Remonstranten, Oud Katholieken etc. Het overgrote deel van deze kerkgebouwen wordt beheerd door de plaatselijke kerkelijke gemeenten, die zelfstandig beslissingen nemen over het gebruik en behoud van hun gebouwen.

Wanneer kerkelijk gebruik niet langer haalbaar is, wordt in eerste instantie gekeken naar mogelijkheden voor ondersteuning van de religieuze eigenaar, bijvoorbeeld via een vriendenstichting of beheersstichting.

Eigendomsoverdracht wordt alleen overwogen als laatste stap in dit proces. Wat er mogelijk is met een kerk of gebedshuis hangt af van de opvattingen van het betreffende genootschap over het gebouw en de waarden die het vertegenwoordigt. In Nederland zijn de Rooms-Katholieke Kerk (RKK) en de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) de twee grootste genootschappen, die elk een geheel eigen visie hebben op het gebruik en de betekenis van hun gebouwen.

4.3 Indeling en overlap

In dit rapport wordt, naast een overzicht van de inspanningen op het gebied van religieus erfgoed per provincie, een indeling gepresenteerd van de betrokken partijen op basis van hun organisatietype: non-profit, not-for-profit, profit, en adviserende organisaties. Het is echter belangrijk om op te merken dat veel van deze organisaties niet eenvoudig in één categorie te plaatsen zijn. Dit komt doordat zij vaak activiteiten met een commercieel oogmerk combineren met initiatieven zonder winstoogmerk. De indeling die hier wordt gehanteerd moet daarom als flexibel worden beschouwd, aangezien de grens tussen de verschillende categorieën niet altijd strikt is.

4.4 Non-profit organisaties

In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de organisaties die vanuit een niet-winst oogmerk kerken behouden en eventueel overnemen. Het is van belang om te weten dat het hierbij vaak gaat om een gedeeld eigenaarschap gaat waarbij het schip in handen kan zijn van een stichting en de kerktoren in bezit is van de burgerlijke gemeente.

In Nederland zijn veel kerktorens niet in handen van kerkelijke gemeenschappen, maar van de burgerlijke gemeenten. Deze eigendomsstructuur dateert nog uit de tijd van Napoleon, toen de overheid tijdens de Franse tijd in Nederland verantwoordelijk werd voor de bouw en het onderhoud van kerktorens, terwijl de kerkelijke gemeenschap zorgdroeg voor het kerkgebouw zelf. Tot op de dag van vandaag zijn

veel kerktorens in handen van gemeenten, wat een bijzondere situatie creëert bij het beheer en behoud van religieus erfgoed. Gemeenten werken vaak samen met stichtingen en lokale erfgoedorganisaties om het onderhoud en de restauratie van de torens te waarborgen. Een voorbeeld van zo'n samenwerking is Stichting Monumentenbehoud Noardeast-Fryslân in Friesland, waar de stichting onder meer het beheer en behoud van kerktorens ondersteunt. Hoewel gemeenten formeel eigenaar zijn van de kerktorens, wordt het beheer in veel gevallen uitbesteed aan gespecialiseerde stichtingen die zich richten op het onderhoud en de instandhouding van deze monumenten. Deze stichtingen spelen een rol in het coördineren van restauraties en onderhoudswerkzaamheden en fungeren vaak als kenniscentra voor het behoud van religieus erfgoed. Door samen te werken met lokale gemeenschappen, architecten en erfgoed specialisten zorgen zij ervoor dat de torens duurzaam behouden blijven. De betrokkenheid van gemeenten is van groot belang voor het voortbestaan van deze historische kerktorens, maar de rol van stichtingen en erfgoedorganisaties is steeds belangrijker geworden in het effectief beheren van deze monumentale bouwwerken. Samen dragen zij bij aan het behoud van een belangrijk onderdeel van het Nederlandse culturele landschap, dat verder gaat dan religie en ook de sociale en historische betekenis van de torens in stand houdt.

4.4.1 Stichtingen

Er zijn verschillende soorten stichtingen die zich bezighouden met het behoud, beheer en soms de exploitatie van kerkgebouwen in Nederland. Deze stichtingen kunnen worden ingedeeld in drie hoofdtypen, elk met een eigen rol en verantwoordelijkheden:

1. Eigendomsstichtingen

Deze stichtingen zijn verantwoordelijk voor het eigendom en volledige beheer van meerdere kerkgebouwen. Voorbeelden hiervan zijn de provinciale oude kerkenstichtingen, zoals de Stichting Oude Groninger Kerken in Groningen en de Stichting Alde Fryske Tsjerken in Friesland. Deze stichtingen nemen kerkgebouwen in eigendom als de kerkelijke gemeenschap het onderhoud niet meer kan dragen. Ze zijn verantwoordelijk voor de restauratie, het onderhoud, en de exploitatie van deze gebouwen.

2. Vriendenstichtingen

Vriendenstichtingen zijn vaak opgericht door lokale gemeenschappen om één specifiek kerkgebouw te ondersteunen. Deze stichtingen hebben als doel fondsen te werven en activiteiten te organiseren om het onderhoud en behoud van een kerkgebouw te ondersteunen. In veel provincies zijn hiervan voorbeelden te vinden, zoals de Vrienden van de Eerdse Kerk in Eerde (Noord-Brabant)⁵ of Vrienden van de Grote Kerk in Veere (Zeeland)⁶. Deze stichtingen zijn voornamelijk ondersteunend en hebben meestal geen eigendomsrechten over het gebouw.

3. Exploitatie- of Beheerstichtingen

Exploitatie- en beheerstichtingen zijn verantwoordelijk voor het dagelijkse beheer en de exploitatie van kerkgebouwen. Vaak worden de kerkgebouwen door deze stichtingen verhuurd voor evenementen, concerten of culturele activiteiten om inkomsten te genereren die weer worden geïnvesteerd in het behoud van het gebouw. In Noord-Holland zijn er bijvoorbeeld veel stichtingen die één specifiek kerkgebouw beheren, zoals de Stichting Kerkelijke Monumenten Edam⁷ of de Stichting Beheer Hervormde Kerk in Krommeniedijk⁸. Deze stichtingen zijn vaak lokaal actief en richten zich op de duurzame exploitatie van één gebouw.

Elke provincie heeft een andere aanpak, waarbij in sommige gebieden, zoals Groningen en Friesland, provinciale eigendomsstichtingen actief zijn, terwijl in Noord-Holland vaker kleinschalige stichtingen één kerk beheren.

4.4.2 Spreiding stichtingen

In Nederland speelt de geografische spreiding van kerkenstichtingen een belangrijke rol bij het behoud van religieus erfgoed. Boven de grote rivieren zijn er verschillende oude kerkenstichtingen die zich richten op het behoud en beheer van kerkgebouwen. In overwegend katholieke delen van Nederland, zoals Noord-Brabant en Limburg, ontbreken vergelijkbare vangnetconstructies voor kerkgebouwen. Hier ligt de verantwoordelijkheid voor het beheer en behoud van kerkgebouwen doorgaans nog bij de kerkelijke gemeenschap zelf, zonder de ondersteuning van

⁵ <https://www.vriendenvandeerdsekerk.nl/>

⁶ <https://grotekerkveere.nl/>

⁷ <https://www.grotekerkedam.nl/>

⁸ <https://kerkvankrommeniedijk.nl/>

LIND 12/12

"WANSWERT"

Genitt. 22

provinciale kerkenstichtingen zoals in het noorden van Nederland.

In de Randstad is de situatie anders. Hier zijn meer stedelijke herontwikkelingsorganisaties actief, zoals **Stadsherstel** in Amsterdam en **Stadsherstel Historisch Rotterdam**, verantwoordelijk voor het beheer van monumentale gebouwen, waaronder kerken. Deze organisaties richten zich niet exclusief op kerkgebouwen, maar spelen wel een belangrijke rol in het behoud en de herbestemming van religieus erfgoed in stedelijke gebieden.

Het is daarnaast van belang om de aanpak per bisdom binnen de Rooms-Katholieke Kerk te onderscheiden. De wijze waarop bisdommen omgaan met het behoud en de herbestemming van kerken verschilt per regio. In sommige gevallen nemen bisdommen zelf actief deel aan het zoeken naar nieuwe functies voor kerkgebouwen, terwijl in andere gebieden lokale gemeenschappen of stichtingen het voortouw nemen.

Hoewel de visie van bisdommen op kerkgebouwen in Nederland varieert, ligt de nadruk doorgaans op het behoud van de sacraliteit en het respecteren van de religieuze waarde van de gebouwen. Sommige bisdommen staan meer open voor herbestemming, mits deze in overeenstemming is met de religieuze waardigheid van het gebouw, terwijl andere bisdommen strengere regels hanteren en prioriteit geven aan het behoud van de oorspronkelijke functie. Dit beleid wordt vaak beïnvloed door de lokale situatie, historische context en financiële omstandigheden. In regio's waar het kerkbezoek afneemt, wordt soms strategisch gekozen voor herbestemming, terwijl andere bisdommen zich richten op het behoud van een kleiner aantal kerken voor liturgisch gebruik.

Ieder bisdom ontwikkelt een eigen aanpak voor het behoud van religieus erfgoed, gebaseerd op beschikbare middelen, de mate van religieuze betrokkenheid en de specifieke uitdagingen van de regio. Deze aanpak wordt vaak vastgelegd in een gebouwenvisie.

4.4.3 Oude Kerken Stichtingen

In de jaren zeventig van de vorige eeuw werd Nederland geconfronteerd met een groeiende leegstand van kerkgebouwen als gevolg van ontkerkelijking en veranderende demografische patronen. Veel kerken

verloren hun oorspronkelijke religieuze functie en stonden voor de moeilijke keuze om te worden verkocht, gesloopt of herbestemd. Om te voorkomen dat waardevolle monumentale kerken verloren zouden gaan, werden in deze periode diverse stichtingen opgericht die zich richten op het behoud, beheer en onderhoud van deze gebouwen.

Deze stichtingen kregen vaak kerkgebouwen in eigendom voor een symbolisch bedrag, bijvoorbeeld voor €1,-, met daarnaast een zogenaamde bruidsschat om in een deel van het toekomstig onderhoud te voorzien (de zogenaamde bruidsschat). Het doel van deze overnames was om ervoor te zorgen dat de kerken voor de toekomst behouden zouden blijven, ongeacht hun oorspronkelijke functie. Door kerkgebouwen onder te brengen bij gespecialiseerde stichtingen die zich volledig toeleggen op het onderhoud en de instandhouding, werd de druk van het beheer weggenomen van kerkelijke gemeenschappen die de lasten niet langer konden dragen.

Wat deze stichtingen bijzonder maakt, is dat ze naast een kleine professionele formatie grotendeels draaien op de dagelijkse inzet van vrijwilligers. Elke overgenomen kerk wordt beheerd door een plaatselijke commissie van betrokken vrijwilligers, die verantwoordelijk is voor het dagelijks onderhoud, de organisatie van activiteiten en de betrokkenheid van de lokale gemeenschap. Deze vrijwilligers vervullen een cruciale rol in het behoud van het kerkgebouw en zijn onmisbaar voor de continuïteit van de stichting. Door hun toewijding en liefde voor het religieus erfgoed blijft het mogelijk om deze gebouwen in stand te houden voor toekomstige generaties. De stichtingen werken samen met lokale overheden, erfgoedorganisaties en gemeenschappen om ervoor te zorgen dat de kerken die ze beheren, niet alleen behouden blijven, veelal nog dienst kunnen blijven doen voor erediensten maar waar mogelijk ook een nieuwe bestemming krijgen. Door hun model van vrijwillige inzet en lokaal beheer slagen deze stichtingen erin om een duurzame toekomst te creëren voor kerkgebouwen. Of het nu gaat om herbestemming als culturele centra, musea of maatschappelijke ruimtes, de stichtingen zorgen ervoor dat de gebouwen een nieuwe functie krijgen die aansluit bij de behoeften van de samenleving, terwijl ze hun monumentale en historische waarde behouden. De manier waarop deze stichtingen hun kerken beheren en behouden, biedt daarnaast een positief perspectief op het behoud van de

interieurs, die in de meeste gevallen onaangetast blijven en een integraal onderdeel vormen van de bescherming van het kerkgebouw.

De mate van succes en uitdagingen waarmee stichtingen te maken hebben bij het behoud van monumentale kerken hangt vaak samen met hun omvang, de opbouw en het beheer van middelen, de steun die ze ontvangen in de vorm van legaten en donaties en de samenwerking met andere organisaties.

4.4.4 Vriendenstichtingen

Voor kleine dorps- of stadstichtingen, die vaak maar één kerk beheren, speelt een heel andere dynamiek dan bij grote organisaties of landelijke stichtingen. Deze lokale stichtingen worden doorgaans opgericht door een kleine gemeenschap die sterk verbonden is met een specifieke kerk. Ze zijn vaak ontstaan vanuit de behoefte om een kerkgebouw, dat niet langer door de religieuze gemeenschap zelf onderhouden kan worden, te behouden als cultureel en historisch monument en om hier draagvlak voor te creëren.

Karakteristieken van kleine dorps- of stadstichtingen zijn:

- Sterke lokale binding: Deze stichtingen hebben vaak een nauwe band met de lokale bevolking. Dit is zowel een voordeel als een uitdaging. Het voordeel is dat de gemeenschap vaak zeer betrokken is, wat zorgt voor vrijwillige inzet en lokale donaties. De uitdaging ligt in het beperkte bereik voor fondsenwerving en het gebrek aan middelen voor grootschalige restauraties of onderhoudsprojecten.
- Vrijwilligersstructuur: In tegenstelling tot grotere stichtingen, die vaak professionals in dienst hebben, draaien kleine stichtingen meestal volledig op vrijwilligers. Leden van de lokale gemeenschap vormen commissies die verantwoordelijk zijn voor het dagelijks beheer, fondsenwerving, en soms ook voor de exploitatie van het gebouw, zoals bij het organiseren van evenementen of verhuur.
- Financiële uitdagingen: Omdat deze stichtingen slechts één kerk beheren, is de financiële ruimte vaak beperkt. Ze zijn sterk afhankelijk

van lokale giften, kleinschalige fondsen en subsidies. Daarnaast proberen ze inkomsten te genereren door activiteiten in het kerkgebouw, zoals culturele evenementen, concerten, of het verhuren van de ruimte voor bruiloften en andere bijeenkomsten.

- Doelstellingen en focus: Het doel van deze stichtingen is primair gericht op het behoud van het kerkgebouw als monument, maar vaak ook als centrum voor culturele activiteiten in de regio. Door de kerk een nieuwe functie te geven, bijvoorbeeld als dorpshuis, galerie, of concertlocatie, proberen ze de levensvatbaarheid van het gebouw te waarborgen zonder de historische waarde te verliezen.
- Creativiteit: Dit type lokale stichtingen blinkt, afhankelijk van hun bestuur, vaak uit in het bedenken van creatieve en vindingrijke oplossingen, zowel op financieel gebied als op andere terreinen.
- Continuïteit en kwetsbaarheid bestuur: De kracht van dit type stichtingen gaat vaak hand in hand met hun kwetsbaarheid door de beperkte omvang van het bestuur en de beschikbaarheid van expertise. Het wegvallen van een (deel van het) bestuur kan de continuïteit direct in gevaar brengen, waardoor de organisatie voor uitdagingen komt te staan bij het waarborgen van de voortgang en het behoud van kennis.

Passende voorbeelden van kleinere vriendenstichtingen zijn de Stichting Vrienden van de Kleine Kerk in Voorhout of de Stichting 't Kleine Kerkje in Gieterveen. Beide stichtingen richten zich op het behoud van een klein kerkgebouw en hebben een meer lokale focus en beperkte schaal dan grotere stichtingen. De Stichting Vrienden van de Kleine Kerk ondersteunt een historisch kerkgebouw met culturele en religieuze waarde door fondsenwerving en lokale activiteiten, terwijl de Stichting 't Kleine Kerkje in Gieterveen zich toelegt op het behoud en de exploitatie van een klein kerkje met de steun van donateurs.⁹

Kleinere vriendenstichtingen spelen een cruciale rol in het behoud van kerkgebouwen, zowel in landelijke

gebieden als in kleinere steden, maar ook bij grote stadskerken, die vaak met een geheel eigen en complexe situatie te maken hebben. Vooral bij deze grotere stadskerken zijn de uitdagingen op het gebied van onderhoud aanzienlijk. Deze stichtingen moeten hun financiële middelen vaak zelf actief werven, wat een constante inspanning vraagt. De passie om de culturele en historische waarde van het gebouw te behouden voor zowel de lokale gemeenschap als bezoekers blijft echter een krachtige drijfveer.

De strategieën en uitdagingen van deze kleinere stichtingen verschillen echter sterk van die van grotere, professionele organisaties. Waar grotere organisaties vaak over een stabiele basis van subsidies en structurele inkomsten beschikken, zijn vriendenstichtingen sterk afhankelijk van lokaal draagvlak, kleinschalige initiatieven en vrijwilligerswerk. Dit maakt hen flexibeler in hun aanpak, maar tegelijkertijd ook kwetsbaarder, omdat ze veel energie moeten steken in het behouden van betrokkenheid en het werven van fondsen. De lokale verbondenheid biedt een sterke motivatie, maar beperkt soms ook de toegang tot grotere netwerken en financiële bronnen die voor grote organisaties wel toegankelijk zijn.

4.4.5 Exploitatie- of beheerstichtingen

Deels overlappend¹⁰ met de inzet van de 'vrienden van stichtingen' zijn de exploitatie- en/of beheerstichtingen. Dit zijn organisaties die zich echter in het bijzonder richten op het beheer, onderhoud en exploitatie van monumentale gebouwen, waaronder kerkgebouwen. Deze stichtingen zorgen ervoor dat kerkgebouwen, die hun oorspronkelijke religieuze functie soms hebben verloren, op een duurzame manier in stand worden gehouden. Ze creëren een financieel rendabel model door het gebouw te verhuren of te gebruiken voor culturele, sociale of commerciële doeleinden, terwijl het behoud van het historische en architectonische karakter centraal blijft staan.

Karakteristieken van exploitatie- en beheerstichtingen:

- Eigendom en gebruik: Het eigendom van het kerkgebouw ligt bij een externe partij, terwijl de exploitatiestichting het gebouw huurt en activiteiten organiseert om het in stand te houden. Door het organiseren van

evenementen en activiteiten wordt het gebouw rendabel gehouden, waarbij eventuele winsten terugvloeien naar de exploitatiestichting.

- Beheer en onderhoud: Het primaire doel van deze stichtingen is het structureel onderhouden van het gebouw. Dit omvat zowel het dagelijkse onderhoud als grootschalige restauraties. Ze zorgen ervoor dat het monument niet verder in verval raakt en voldoet aan de eisen van monumentenzorg.
- Exploitatie voor inkomsten: Om de hoge kosten van onderhoud te kunnen dragen, richten exploitatiestichtingen zich op het genereren van inkomsten door het gebouw commercieel te exploiteren. Dit kan bijvoorbeeld door verhuur voor evenementen, zoals concerten, tentoonstellingen, of zelfs als trouwlocatie. In sommige gevallen worden kerkgebouwen herbestemd tot horeca- of horecagelegenheden, hotels, of multifunctionele centra.
- Financiële duurzaamheid: Deze stichtingen ontwikkelen een bedrijfsmodel dat niet alleen afhankelijk is van subsidies en donaties, maar ook van de exploitatie van het gebouw. Dit zorgt voor een meer duurzame manier van financiering, waarbij de inkomsten uit verhuur of andere activiteiten worden hergebruikt voor het onderhoud en de instandhouding van het gebouw.

Voorbeeld van een exploitatie- of beheerstichting: Stichting Theater De Vest/Grote Sint Laurenskerk¹¹ in Alkmaar: Stichting Theater De Vest/Grote Sint Laurenskerk verzorgt de culturele programmering in de Grote Kerk, maar is niet de eigenaar van de kerk. Dat is de Stichting Behoud Grote Kerk. De kerk wordt verhuurd voor concerten, exposities, en andere culturele activiteiten, terwijl de historische waarde van het gebouw centraal blijft staan.

4.5 Not-for-profit organisaties

Veel not-for-profit organisaties die werken aan het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen hanteren een hybride model, waarbij langs commerciële weg inkomsten worden gegenereerd

⁹ <https://www.hetkleinekerkje.nl/vrienden-van-het-kleine-kerkje/> - <https://vriendenvandekleinekerk.nl/>

¹⁰ Te weten: draagvlak creëren en acties ondernemen maar geen verantwoordelijkheid voor het onderhoud van het gebouw

LINO 12/12

"GOINGARYP"

Cornitt 22

om te herinvesteren in het onderhoud en behoud van kerkgebouwen. Dit model stelt hen in staat om financieel duurzaam te opereren zonder een commercieel winstdoel na te streven. Hier zijn enkele voorbeelden van hoe dit in de praktijk werkt:

De Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed (BOEi) is een organisatie die zich voornamelijk richt op industrieel erfgoed, met slechts een beperkt aantal kerkgebouwen in haar portefeuille. Desondanks maakt hun uitgebreide ervaring in financiering en restauratie hen tot een waardevolle partner voor herbestemmingsprojecten. BOEi werkt via een hybride model waarin zij inkomsten genereren door de herbestemming van religieus erfgoed en andere monumenten naar functies zoals woningen, horeca en maatschappelijke bestemmingen. De inkomsten die voortvloeien uit de verhuur of exploitatie van nieuwe functies worden opnieuw geïnvesteerd in toekomstige restauratie- en herbestemmingsprojecten. Het is belangrijk om te benadrukken dat deze aanpak mogelijk wordt gemaakt door de betrokkenheid van financiers en aandeelhouders, en dat er aanzienlijke maatschappelijke middelen, zoals bijdragen van organisaties als de VriendenLoterij, in omloop zijn. Hierdoor kan BOEi blijven investeren in nieuwe projecten en blijft de afhankelijkheid van subsidies beperkt.

De **Nationale Monumentenorganisatie (NMo)** werkt volgens een hybride model waarbij de samenwerking en het beheer van monumenten centraal staan. De NMo fungeert als een koepelorganisatie voor diverse monumentenbezitters en -beheerders die hun expertise en kennis delen. In 2016 heeft de NMo 29 rijksmonumenten van het Rijk verkregen en ondergebracht bij Stichting Monumentenbezit. Deze stichting, die autonoom opereert maar gelieerd is aan de NMo, heeft een eigen directeur-bestuurder en Raad van Toezicht.

Stichting Monumentenbezit is de eigenaar van de monumenten en draagt de verantwoordelijkheid voor het beheer en onderhoud, terwijl de NMo als overkoepelend orgaan de samenwerking tussen verschillende partijen faciliteert en expertise verspreidt. De stichting zorgt voor exploitatie door het ontwikkelen van nieuwe functies voor de panden, zoals verhuur aan culturele instellingen, om economisch rendabel

te blijven. De gegenereerde inkomsten worden geherinvesteerd in het onderhoud van bestaande monumenten en nieuwe projecten, wat bijdraagt aan een duurzame financiële strategie.

De **Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG)** is een organisatie die kerkelijke gemeenten in meerdere provincies bijstaat met het behoud en de herbestemming van hun kerkgebouwen. Ze leveren zowel financiële steun als expertise, vaak in samenwerking met lokale erfgoedorganisaties. De SBKG is onderdeel van verschillende organisaties die elk een eigen afzetgebied hebben voor hun dienstverlening. SBKG is opgezet vanuit een protestantse achtergrond en niet overal in Nederland aanwezig. SBKG ondersteunt en adviseert in Sim aanvragen, restauraties en verbouwingen en is in wezen een soort bouwadviseur van de PKN. SBKG heeft geen gebouwen in eigendom.

Erfgoedvereniging Heemschut richt zich vooral op advies, lobby en belangenbehartiging voor erfgoed, maar steunt ook op inkomsten uit lidmaatschap en donaties. Hoewel ze geen eigenaar zijn van kerkgebouwen, zetten ze zich wel in voor het bevorderen van herbestemming waar opbrengsten terugvloeien naar behoud en bescherming van erfgoed.

De **Monumentenwacht** speelt een belangrijke rol in het behoud en beheer van monumenten in Nederland, waaronder kerkgebouwen. Hun voornaamste taak is het uitvoeren van preventieve onderhoudsinspecties om kleine gebreken vroegtijdig op te sporen en te verhelpen, waardoor grotere, kostbare problemen worden voorkomen. Naast inspecties adviseren ze eigenaren over onderhoud en bieden ze onderhoudsplannen aan, gebaseerd op hun bevindingen. Deze dienst zorgt ervoor dat monumenten duurzaam behouden blijven en voorkomt dat eigenaren voor hoge kosten komen te staan. De organisatie opereert op een not-for-profit basis, met inkomsten uit lidmaatschappen en inspectiediensten, en werkt in het belang van het behoud van cultureel erfgoed. In relatie tot bijvoorbeeld SBKG is de Monumentenwacht nog meer uitvoerend op het gebied van onderhoud daar waar SBKG ook steunt bij het doen van aanvragen en het werven van fondsen.

De **Samenwerkingsorganisatie Monumenteigenaren (SOM)** is de belangenbehartiger van monumenten-

Kerkje Jannum

organisaties die zonder primair winstogmerk bedreigde monumenten een nieuwe toekomst bieden. De leden van SOM zorgen na de restauratie niet alleen voor instandhouding van erfgoed, maar maken ook het huren, beleven of bezoeken van bijzondere monumenten mogelijk.

4.6 Profit organisaties

Bij het herbestemmen van kerkgebouwen zijn verschillende factoren betrokken, ieder met een eigen rol en expertise. Initiatiefnemers, zoals projectontwikkelaars, particulieren of gemeenschappen, zetten vaak de eerste stap om het gebouw een nieuwe bestemming te geven. Vervolgens spelen vastgoedontwikkelaars een strategische rol door de waarde van het gebouw en de locatie te analyseren en een rendabele herbestemmingsvisie te ontwikkelen. Architecten en ontwerpers zijn cruciaal om deze plannen om te zetten in een realiseerbaar en acceptabel ontwerp, met aandacht voor het behoud van de historische en culturele waarden. Bouwbedrijven voeren de technische renovaties en verbouwingen uit die nodig zijn om het gebouw geschikt te maken voor zijn nieuwe functie.

Makelaars zijn verantwoordelijk voor de marketing en de uiteindelijke verkoop of verhuur van de herbestemde ruimtes, waarbij zij inspelen op de unieke charme van het pand om potentiële kopers of huurders te interesseren. Dit complexe samenspel van initiatiefnemers, ontwerpers, uitvoerders en verkoopprofessionals zorgt ervoor dat kerkgebouwen niet alleen een nieuwe functie krijgen, maar ook financieel rendabel worden en behouden blijven. Een voorbeeld van zo'n samenwerkingsproject is de verbouwing van de Petruskerk in Vught¹², waarbij

ondernemers, lokale overheden en gemeenschappen hebben samengewerkt. Ondanks financiële uitdagingen is de kerk succesvol herbestemd tot een multifunctioneel centrum, ontworpen door **Molenaar & Bol & Van Dillen Architects**, met functies zoals een bibliotheek, museum en een café. Dankzij deze samenwerking werd zowel de economische haalbaarheid als het behoud van het gebouw gewaarborgd.

Er zijn diverse commerciële partijen in Nederland actief op het gebied van de herbestemming van kerkgebouwen, met verschillende doelen zoals horeca, wonen, en culturele bestemmingen.

Een voorbeeld van een partij met visie **Bunk Hotels** die kerkgebouwen in Amsterdam en Utrecht¹³ heeft herbestemd tot hotels met restaurants, waarbij de oorspronkelijke architectuur van de kerkgebouwen deels intact is gebleven. Deze herbestemmingen richten zich op het combineren van overnachtingsmogelijkheden met culturele evenementen, waardoor het gebouw toegankelijk blijft voor een breed publiek

Er is in toenemende mate te zien dat kerkgebouwen die geen rijksmonumentale waarde hebben, verkocht worden aan vastgoedontwikkelaars die woningen creëren in kerkgebouwen.

4.7 Advies- en ondersteuning

In Nederland zijn er tal van organisaties en fondsen die zich op nationaal niveau inzetten voor het behoud en de herbestemming van monumentale kerkgebouwen. Deze organisaties variëren van grote overheidsinstellingen tot

¹² <https://www.depetrus.nl/>

¹³ <https://wearebunk.com/utrecht/nl/>

gespecialiseerde stichtingen en fondsen, elk met hun eigen rol en expertise in het ondersteunen van religieus erfgoed. Bij de herbestedding van kerkgebouwen in Nederland spelen verschillende adviesorganisaties een cruciale rol. Deze organisaties ondersteunen kerkelijke eigenaren, gemeenten en erfgoedinstellingen met hun expertise op het gebied van behoud, transformatie en exploitatie van religieus erfgoed, soms in combinatie met het zelf ook in bezit hebben van kerkgebouwen of zonder zelf eigenaar te worden van de gebouwen.

Overheidsadvisering:

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE):

Onderdeel van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en speelt een centrale rol in het nationale erfgoedbeleid. Biedt uitgebreide subsidies, advies en ondersteuning voor de restauratie en herbestedding van kerkgebouwen. Hun wettelijke taken, programma's en initiatieven zijn vaak de eerste kennismaking voor veel kerkelijke gemeenschappen die te maken hebben met het behoud van hun monumentale gebouwen.

Federatie Instandhouding Monumenten Nederland (FIM Nederland):

Is een koepelorganisatie die de belangen van particuliere monumentenorganisaties in Nederland behartigt en misstanden signaleert. Pakt

deze aan via gerichte lobby's en informeert overheden over urgente kwesties. Geeft advies over lange termijn ontwikkelingen in de sector en fungeert als brug tussen monumentenorganisaties en politiek.

Steunpunten Cultureel Erfgoed (bijvoorbeeld in Noord-Holland en Overijssel):

Bieden op heel verschillende manieren ondersteuning en advies aan kerkelijke eigenaren en lokale gemeenschappen bij herbesteddings- en verduurzamingsprojecten. Ze helpen onder andere met het opstellen van kerkvisies en bieden begeleiding bij het herbesteddingsproces.

Steunpunten:

Kenniscentrum Herbestedding Noord: Biedt in de noordelijke provincies kosteloos eerstelijnsadvies aan kerkelijke eigenaren die nieuwe functies zoeken voor hun gebouwen. Helpt met het onderzoeken van mogelijke nevenbesteddingen, waarbij de oorspronkelijke religieuze functie vaak gedeeltelijk behouden kan blijven. Ondersteunt ook bij financiële en vergunningstrajecten.

Overijsselse Vereniging van Krachtige Kerken:

Helpt eigenaren met plannen en advisering rond herbestedding en duurzame exploitatie van kerkgebouwen.

Kennis- en expertisecentra:

Museum Catharijneconvent: Fungeert als kennis- en expertisecentrum op het gebied van religieus erfgoed en adviseert kerkelijke en seculiere partijen bij het beheer, behoud en de herbestemming van religieuze gebouwen en collecties. Biedt advies over de betekenis en waardering van erfgoed met focus op zowel materiële als immateriële waarde.

VKB Kerkrentmeesters behartigt sinds 1920 de belangen van de Colleges van Kerkrentmeesters in de Protestantse Kerk in Nederland. Deze vereniging, waarvan de colleges zelf lid zijn, opereert vanuit de basis en richt zich op het delen van kennis, expertise en ervaringen tussen de leden. VKB onderscheidt vier themavelden waarin advies wordt verleend, die nauw samenhangen met de taken van de colleges: gebouwen, geld(werving), mensen en organisatie.

Anderen:

Herbestemming.nl: Herbestemming.nl ondersteunt initiatiefnemers en betrokkenen van herbestemmingen bij hun plannen met behulp van kennis en voorbeelden. Herbestemming.nl is een initiatief van het Restauratiefonds. Op deze manier wil het Restauratiefonds bijdragen aan het behoud van monumenten in Nederland.

ErfgoedAcademie: Biedt opleidingen en advies-trajecten aan erfgoedbeheerders en beleidsmakers om kennis en kunde te versterken met aandacht voor duurzame exploitatie van monumentaal erfgoed. De opleidingen zijn gelieerd aan de RCE en het NRF. Ze bieden ook cursussen aan voor kerkeigenaren via de cursus 'Behoud je kerkgebouw' en de leerlijn 'Behoud het Kerkgebouw Overijssel'.

Een voorbeeld van een kleinere partij is de **Stichting Behoud Kerkelijke Monumenten**. Dit is een organisatie die zich richt op het ondersteunen van het behoud en de restauratie van kerkelijke gebouwen die hun religieuze functie behouden, maar die door de hoge onderhoudskosten en beperkte financiële middelen dreigen te verwaarlozen. De stichting biedt financiële hulp aan kerken die kampen met hoge kosten voor noodzakelijke restauraties en onderhoud, en helpt ook bij het in stand houden van kerkelijke interieurs en andere waardevolle elementen. Door haar inzet draagt de stichting bij aan het behoud van deze monumenten

als waardevol erfgoed, waarbij de religieuze en culturele betekenis van de gebouwen centraal staat.

Naast de reeds genoemde adviesorganisaties speelt de **Vereniging Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen (VBMK)** een belangrijke rol bij het behoud en de herbestemming van religieus erfgoed in Nederland. De VBMK richt zich op de ondersteuning van beheerders van monumentale kerkgebouwen, met als doel het bevorderen van goed beheer en duurzaam gebruik van deze historische bouwwerken. Hoewel de VBMK geen eigenaar is van kerkgebouwen, fungeert de organisatie als een kennisplatform en netwerk voor beheerders van kerkelijke monumenten. De vereniging biedt praktische ondersteuning op het gebied van beheer, onderhoud en herbestemming. Dit doen zij door het organiseren van bijeenkomsten, het delen van kennis en het aanbieden van trainingen en advies. De VBMK helpt beheerders om de balans te vinden tussen het behoud van de religieuze en culturele waarde van kerkgebouwen en het vinden van nieuwe functies die economisch haalbaar zijn. Dit kan variëren van gedeeltelijke herbestemming, waarbij het gebouw nog steeds religieuze diensten faciliteert, tot volledige transformatie naar een culturele of maatschappelijke bestemming. In de context van herbestemming van kerkgebouwen biedt de VBMK beheerders waardevolle inzichten in de juridische, financiële en technische aspecten die gepaard gaan met het proces. Door hun focus op monumentale kerkgebouwen zijn zij een belangrijke speler in het ondersteunen van eigenaren en beheerders die streven naar een duurzame toekomst voor religieus erfgoed.

4.8 Financiers

Kerkelijke gemeenschappen spelen een centrale rol in het behoud van kerkgebouwen en worden, in het geval van rijksmonumenten, ondersteund door de Rijksoverheid met instandhoudingsubsidies. Het Nationaal Restauratiefonds (NRF) fungeert als uitvoerder van deze subsidies en biedt daarnaast financiële ondersteuning en advies aan eigenaren en beheerders van kerkgebouwen. Er is een duidelijk onderscheid tussen overheidssubsidies (van het rijk en de provincies) en hun financiële uitvoerder, het NRF, evenals de erfgoedfondsen en overige financieringsbronnen, zoals loterijgelden en lokale culturele fondsen. Daarnaast biedt crowdfunding een alternatief voor het verzamelen van financiële middelen. Het is belangrijk op te merken dat de status van een

kerkgebouw als rijksmonument een rol speelt bij de toekenning van subsidies en andere financiële steun.

Naast de overheid en kerkelijke gemeenschappen spelen diverse fondsen, organisaties en particulieren een cruciale rol in het duurzaam behouden van kerkgebouwen door financiële hulp en expertise te bieden.

Het **Nationaal Restauratiefonds (NRF)** is een belangrijke financiële partner die leningen verstrekt voor de restauratie en herbestemming van kerkgebouwen. Hun focus ligt niet alleen op het behoud van het gebouw, maar ook op de duurzaamheid en economische haalbaarheid van toekomstige exploitatie. Het NRF helpt kerkelijke gemeenschappen en stichtingen om langetermijnoplossingen te vinden, bijvoorbeeld door energiebesparende maatregelen te financieren. Voor veel kerkgebouwen is dit fonds een belangrijke bron van financiering om duurzame toekomstplannen te realiseren. Ze fungeren als het ware als een 'erfgoedbank' onder toezicht van de overheid maar hebben zelf geen gebouwen in bezit.¹⁴

Ook zijn er diverse fondsen zoals het **Cultuurfonds**, het **VSBFonds**, en het **Mondriaan Fonds** die subsidies verstrekken aan cultuur- en erfgoedprojecten. Deze fondsen spelen een essentiële rol in het ondersteunen van initiatieven die zich richten op het behouden van kerkgebouwen, vooral door projecten te financieren die bijdragen aan de culturele en maatschappelijke waarde van het erfgoed. Benoemd moet worden dat deze partijen geen ondersteuning bieden bij leegstand en verwerving.

Daarnaast biedt het **Nationale Postcode Loterij Fonds** substantiële financiële steun aan grote erfgoedprojecten, waaronder de restauratie en herbestemming van kerkgebouwen. Deze projecten krijgen vaak aanzienlijke financiering, wat hen in staat stelt om grote impact te maken op het behoud van religieus erfgoed. Een voorbeeld van deze steun is terug te zien in de sponsoring van BOEi. Specifiek gericht op religieus erfgoed is het onlangs opgerichte **Fonds Religieus Erfgoed (FRE)**. Dit fonds ambieert het steunen van het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen met financiële middelen en begeleiding en hoopt met het aanschaffen van meerdere kerken het rendement van de ene kerk in te kunnen zetten voor het behoud van minder kansrijke

kerken. FRE is opgericht vanuit een commerciële partij. FRE heeft ook tot doel om zelf kerken te verwerven. Naast deze grote fondsen zijn er ook vele particuliere initiatieven die bijdragen aan het behoud van kerken. Donateurs en vermogensfondsen ondersteunen vaak lokale stichtingen of vriendenverenigingen die zich inzetten voor het behoud van een specifiek kerkgebouw. Deze vrijwilligersorganisaties werven fondsen via donaties en organiseren culturele en maatschappelijke evenementen om de nodige financiële middelen bijeen te brengen voor restauraties en onderhoud.

4.9 Overheid

Het erfgoedbeleid in Nederland is verdeeld over verschillende bestuurslagen, waarbij het Rijk, de provincies en de gemeenten ieder specifieke verantwoordelijkheden dragen. Deze gelaagde aanpak zorgt ervoor dat het behoud en beheer van erfgoed op maat wordt uitgevoerd, afhankelijk van de schaal en het belang van de betreffende objecten en locaties.

4.9.1 De Rijksoverheid

De rijksoverheid speelt een belangrijke rol in de ondersteuning van het behoud van kerkgebouwen in Nederland. Deze steun komt voornamelijk voort uit diverse regelingen en subsidies die erop gericht zijn om zowel de instandhouding als de herbestemming van religieus erfgoed mogelijk te maken. Een van de meest bekende regelingen is de **Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (SIM)**. Deze regeling biedt structurele financiële steun aan eigenaren van rijksmonumenten, waaronder kerkgebouwen, voor regulier onderhoud. De subsidie dekt (met een recente verlaging van 10%) tot 50% van de onderhoudskosten, met een specifieke focus op werkzaamheden zoals dakreparaties, gevelonderhoud en het conserveren van historische elementen. Daarbij speelt de rijksoverheid een actieve rol in internationale erfgoedovereenkomsten, zoals UNESCO-conventies. Daarnaast heeft de rijksoverheid specifieke fondsen beschikbaar gesteld via het **Nationaal Restauratiefonds**, waar eigenaren en beheerders van kerkgebouwen gebruik van kunnen maken om grootschalige restauraties te financieren. Dit fonds biedt laagrentende leningen aan die helpen bij de bekostiging van restauratieprojecten die buiten het reguliere onderhoud vallen

De rijksoverheid stimuleert ook herbestemming

¹⁴ Van belang is te weten dat de aangeboden leningsfaciliteiten voor sommige kerkbesturen geen oplossing bieden omdat de looptijd van deze leningen langer is dan de termijn waarop beleid wordt gemaakt.

door de **Herbestemmingssubsidie**, die bedoeld is om eigenaren van leegstaande of gedeeltelijk leegstaande monumenten te helpen bij de haalbaarheidsonderzoeken voor nieuwe functies van het gebouw. Deze subsidie kan worden gebruikt voor het verkennen van mogelijkheden voor hergebruik, zoals commerciële of maatschappelijke bestemmingen, wat vaak een eerste stap is richting behoud

Tot slot draagt de overheid bij via beleid en samenwerking met regionale en lokale overheden, waarbij ze betrokken zijn bij het ontwikkelen van strategieën voor het duurzaam behoud van religieus erfgoed. Dit gebeurt onder meer in samenwerking met organisaties zoals de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), die expertise en begeleiding biedt bij restauratieprojecten en de bescherming van het erfgoed op de lange termijn

4.9.2 Provincies

In Nederland bestaan er per provincie diverse regelingen om eigenaren van kerkgebouwen te ondersteunen bij onderhoud, restauratie en soms ook herbestemming. Deze regelingen kunnen variëren per provincie, maar richten zich meestal op financiële hulp, zoals subsidies of leningen, en op begeleiding bij verduurzaming en toekomstbestendig beheer van monumentale kerkgebouwen.

De **Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO)** speelt hierbij een belangrijke rol als uitvoerende instantie van de overheid. De RVO biedt landelijke subsidies en regelingen voor eigenaren van monumentale gebouwen, waaronder kerkgebouwen. De RVO geeft advies over verduurzaming en energie-efficiëntie, onderwerpen die steeds belangrijker worden voor het behoud van cultureel erfgoed. In combinatie met provinciale regelingen biedt de RVO dus waardevolle ondersteuning voor zowel behoud als toekomstgericht gebruik van kerkgebouwen.

Provincies hebben daarnaast een coördinerende en faciliterende taak in het erfgoedbeleid. Ze stellen erfgoedstrategieën op en bieden ondersteuning aan regionale monumenten en cultuurhistorische landschappen, waaronder objecten die niet onder nationaal erfgoed vallen. Provincies verstrekken subsidies voor restauratie en herbestemming van monumenten en stimuleren erfgoedprojecten die bijdragen aan de regionale identiteit en het toerisme. Samenwerking met gemeenten en

erfgoedorganisaties is hierbij van groot belang om erfgoed een duurzame plek in de samenleving te geven.

Het **Interprovinciaal Overleg (IPO)**, de koepelorganisatie van de twaalf provincies, vertegenwoordigt de provincies op nationaal en Europees niveau en ondersteunt hen bij de uitvoering van beleid. Het IPO bevordert ook kennisdeling en samenwerking tussen provincies.

In **bijlage 10.1** volgt een uiteenzetting van het religieus erfgoed per provincie met daaropvolgend het provinciaal beleid op het gebied van kerkgebouwen.

4.9.3 Gemeenten

Gemeenten spelen een belangrijke rol in het behoud van kerkgebouwen, vooral omdat kerkgebouwen vaak een centrale plaats innemen in dorpen en steden en een belangrijke culturele en historische waarde vertegenwoordigen. Hun betrokkenheid varieert van beleidsontwikkeling tot advisering.

In sommige gevallen kunnen kerkeigenaren aanspraak maken op gemeentelijke subsidies voor onderhoud of restauratie van monumentale kerkgebouwen. In steden zoals Amsterdam en Rotterdam zijn er bijvoorbeeld stedelijke organisaties zoals Stadsherstel, die samenwerken met de gemeente om erfgoed te behouden en nieuwe bestemmingen voor gebouwen te vinden.

Gemeenten zijn ook betrokken bij de vergunningsprocedures die nodig zijn voor de herbestemming van kerkgebouwen. Zeker bij die kerkgebouwen die de status van gemeentelijk monument hebben. Ze spelen een cruciale rol in het goedkeuren van plannen die betrekking hebben op het aanpassen van het gebruik van een kerkgebouw, bijvoorbeeld van religieus naar cultureel of commercieel gebruik. Hierbij moeten zaken zoals ruimtelijke ordening, duurzaamheid en de integratie van nieuwe functies zorgvuldig worden afgewogen. Daarnaast zijn gemeenten vaak eigenaar van kerktorens, een eigendomsstructuur die teruggaat naar de tijd van Napoleon.

Een relatief nieuw beleidsinstrument voor gemeenten is de kerkenvisie. Het idee van kerkenvisies is in 2019 geïntroduceerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) in samenwerking met de overheid en kerkelijke organisaties. Het initiatief ontstond als antwoord op de toenemende leegstand van kerken door ontkerkelijking en veranderende

LINO 12/12

"HEGEBEINTUM"

Gerritt 22

religieuze praktijken. Veel kerkgebouwen verloren hun functie, wat vragen oproep over hun toekomst. Om versnipperde en ad-hoc beslissingen te voorkomen, werd het concept van kerkenvisies ontwikkeld om op lokaal en regionaal niveau gestructureerde en goed onderbouwde plannen te maken voor het beheer en behoud van kerkgebouwen. Een kerkenvisie is een plan waarin gemeenten, samen met kerkelijke gemeenschappen, eigenaren, en andere stakeholders, een strategische aanpak ontwikkelen voor de toekomst van kerkgebouwen. Het doel is om een breed gedragen en integrale visie te creëren die rekening houdt met het religieuze, culturele, en maatschappelijke belang van deze gebouwen. Daarbij worden verschillende opties overwogen: behoud als kerk, herbestemming, of in sommige gevallen zelfs sloop. Lokale overheden hebben een faciliterende en coördinerende rol in dit proces, vaak ondersteund door advies van de RCE en provinciale erfgoedinstellingen. De totstandkoming van een kerkenvisie begint doorgaans met een inventarisatie van alle kerkgebouwen binnen een gemeente, gevolgd door een analyse van hun huidige gebruik, historische waarde, en toekomstperspectief. Op basis hiervan worden scenario's ontwikkeld waarin kerkelijke en maatschappelijke belangen worden afgewogen. Het opstellen van kerkenvisies heeft tot verschillende uitkomsten geleid, afhankelijk van de situatie van de kerkgebouwen en de behoeften van de gemeenschap. Op dit moment hebben 240 gemeenten van de in totaal 342 gemeenten in Nederland een kerkenvisie opgesteld of zijn hiermee bezig. Dit komt neer op ongeveer 68% van alle gemeenten. Deze kerkenvisies zijn onderdeel van de Nationale Kerkenaanpak, die gericht is op het waarborgen van de toekomst van kerkgebouwen en andere religieuze erfgoedlocaties. Via deze plannen werken gemeenten, kerkelijke gemeenschappen en andere betrokken partijen samen om een strategische visie te ontwikkelen over de toekomst van kerkgebouwen. Dit omvat beslissingen over herbestemming, behoud of andere functies voor kerken die hun religieuze gebruik verliezen.

Hoewel het opstellen van deze visies veelbelovend is geweest in termen van het in kaart brengen van de problematiek en het opstarten van dialoog tussen kerkeigenaren, gemeenten en lokale gemeenschappen, zijn er ook zorgen geuit over de uitvoering van deze visies. Veel gemeenten hebben moeite om de visie om

te zetten in concrete acties. Dit komt vooral doordat de capaciteiten, middelen en soms de kennis ontbreken om de plannen daadwerkelijk ten uitvoer te brengen. Dit leidt ertoe dat de visie vaak blijft steken in de planningsfase, zonder dat er voldoende financiering of draagvlak is voor de uitvoer. Een voorbeeld van een succesvol vervolg op de kerkenvisie is het project Buurtbakens in de Gemeente Haarlem.¹⁵ Een andere uitdaging ligt in de betrokkenheid van kerkeigenaren. Hoewel deze eigenaren de noodzaak van de kerkenvisie vaak erkennen, is er soms terughoudendheid vanwege de onzekerheid over toekomstige verplichtingen of de moeite om draagvlak binnen hun eigen gemeenschap te creëren voor herbestemming of verkoop.

4.10 Overdracht aan een andere geloofsgemeenschap

Naar schatting zijn er in NL ruim een miljoen christenen met een internationale / migrantenachtergrond, van zeer uiteenlopende signatuur, die samenkomen in zo'n 1.200 kerken (cijfers: SKIN). Migrantengemeenschappen zijn in Nederland op zoek naar een plek om samen te komen en het geloof te beleven en uit te dragen. Het hergebruik van een kerkgebouw door deze nieuwe groepen lijkt vaak voor de hand te liggen maar stuit in zowel praktische als emotionele zin nogal eens op bezwaren en belemmeringen. Andere christelijke geloofsgemeenschappen kunnen soms als concurrent worden gezien, en veel internationale christelijke gemeenschappen, die vaak dringend op zoek zijn naar ruimte, hebben niet de financiële middelen om een kerkgebouw te kopen of te onderhouden. Hierdoor komt het hergebruik van dergelijke gebouwen vaak niet van de grond. Gezien de omvang van deze groep christenen verdienen de vraagstukken rondom hun gebouwd religieus erfgoed, het beheer- en behoud daarvan evenals de zoektocht naar een plek voor het samenkomen, verdere aandacht.

4.11 Over de grens

De aanpak van het beheer en behoud van kerkgebouwen verschilt aanzienlijk tussen landen, vanwege uiteenlopende wet- en regelgeving, culturele contexten en religieuze achtergronden. Deze verschillen hebben invloed op hoe eigendom, financiering en herbestemming worden georganiseerd. Waar in sommige landen de overheid een grote rol speelt, zoals in Zweden met haar subsidieprogramma's voor

¹⁵ <https://gelovenindestad.nl/zeven-haarlemse-kerken-buurtbakens/>

monumentale kerken, ligt de verantwoordelijkheid elders juist meer bij particuliere initiatieven of kerken zelf, zoals in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. De variatie in nationale benaderingen is dusdanig groot dat een gedetailleerde vergelijking buiten het bestek van dit hoofdstuk valt. Daarom worden in deze paragraaf slechts enkele korte voorbeelden geschetst ter illustratie van de verschillende manieren waarop landen omgaan met religieus erfgoed.

- In het Verenigd Koninkrijk zijn er instellingen zoals de **Churches Conservation Trust**,¹⁶ die historisch waardevolle, niet langer gebruikte kerken onderhouden. De Churches Conservation Trust (CCT) is een toonaangevende organisatie in Engeland die zich richt op het behoud van historische kerkgebouwen die niet meer voor reguliere erediensten worden gebruikt. Het doel van de CCT is om deze kerkgebouwen te behouden als culturele erfgoederen en ze toegankelijk te maken voor het publiek. Ze hebben meer dan 350 kerken 'gered' door het hele land, waarvan de meeste bijzondere architectonische en historische waarde hebben. De CCT opereert als een trust en ontvangt financiering van de overheid, liefdadigheidsinstellingen en donaties van particulieren. Dit stelt hen in staat om restauratieprojecten en herbestemmingen uit te voeren, waarbij ze samenwerken met lokale gemeenschappen om de kerken een nieuwe functie te geven, zoals locaties voor evenementen, tentoonstellingen of educatieve programma's. Deze aanpak helpt niet alleen bij het behoud van het erfgoed, maar ook bij het genereren van inkomsten om het onderhoud te ondersteunen. De CCT fungeert als een model voor andere landen die vergelijkbare uitdagingen hebben met het behoud van hun religieuze erfgoed, en laat zien hoe trustorganisaties succesvol een balans kunnen vinden tussen erfgoedbehoud en het vinden van nieuwe, duurzame functies voor kerkgebouwen.
- In Duitsland worden veel kerkgebouwen beheerd door de kerk zelf, maar er is ook een toenemende trend van commerciële herbestemmingen. Hierbij worden kerken omgevormd tot diverse functies, zoals culturele centra of woonruimtes, met behoud van het erfgoed. Een voorbeeld

van een aanpak is de Förderkreis Alte Kirchen is een Duitse organisatie die zich inzet voor het behoud en de herbestemming van historische kerkgebouwen. Een van hun initiatieven is het programma "Offene Kirchen", dat tot doel heeft om kerkgebouwen open en toegankelijk te houden voor het publiek, zelfs wanneer ze niet meer voor reguliere erediensten worden gebruikt. Dit initiatief draagt bij aan het behoud van deze gebouwen door ze een nieuwe rol te geven als culturele en gemeenschapscentra, wat ook helpt om de kosten van onderhoud te verlichten en een breder publiek bewust te maken van hun erfgoedwaarde. De organisatie biedt ondersteuning, advies en fondsenwervingsmogelijkheden aan lokale gemeenschappen en kerkgemeenschappen om hun kerkgebouwen te behouden en herbestemmen. Het programma "Offene Kirchen" moedigt gemeenschappen aan om hun kerken open te stellen voor bezoekers, waardoor de historische en culturele betekenis van de gebouwen behouden blijft.¹⁷

Meer informatie over hoe andere landen omgaan met hun religieus erfgoed is onder andere te vinden op de website van Future For Religious Heritage (FRH).¹⁸

4.12 Impact keuze toekomst kerkgebouw op interieurs

Wanneer een kerkgebouw wordt herbestemd en een nieuwe eigenaar krijgt, moeten vaak ingrijpende aanpassingen worden gemaakt om het gebouw geschikt te maken voor zijn nieuwe functie. De mate waarin het interieur wordt aangepast of behouden, hangt af van verschillende factoren:

Nieuwe functie van het gebouw: De gekozen functie van het kerkgebouw is een cruciale factor in hoe het interieur wordt aangepast. Commerciële bestemmingen, zoals restaurants, hotels of appartementen, vereisen vaak significante aanpassingen om economisch rendabel te zijn. Dit kan leiden tot het verwijderen van originele elementen zoals kerkbanken, altaren en preekstoelen om ruimte te creëren voor nieuwe voorzieningen.

Creativiteit van de ontwerper: De wijze waarop een ontwerper het interieur hergebruikt of aanpast speelt een belangrijke rol. Creatieve ontwerpers kunnen oplossingen

¹⁶ <https://www.visitchurches.org.uk/what-we-do/about-us.html>

¹⁷ <https://www.altekirchen.de/offene-kirchen>

¹⁸ <https://www.frh-europe.org/>

bedenken die de historische waarde van het interieur behouden, zelfs wanneer het gebruik verandert. Het behoud van bepaalde elementen kan bijdragen aan de unieke sfeer en aantrekkelijkheid van de nieuwe functie.

Wensen van de oorspronkelijke eigenaar: In het proces van overdracht en herbestemming kan het belang van het interieur en de wensen voor behoud met de oorspronkelijke eigenaar besproken worden. Dit zorgt ervoor dat er een duidelijk beeld ontstaat van welke historische elementen belangrijk zijn om te behouden.

Deskundigen en erfgoedorganisaties: Het betrekken van erfgoed specialisten en organisaties zoals Museum Catharijneconvent kan helpen om een zorgvuldige afweging te maken tussen het behoud van het interieur en de nieuwe functie van het gebouw. Zij kunnen advies geven over hoe essentiële onderdelen van het interieur bewaard kunnen blijven, terwijl toch ruimte wordt geboden aan nieuwe functies.

Wettelijke en culturele waarden: De status van het gebouw als rijksmonument of gemeentelijk monument bepaalt vaak welke beperkingen er zijn bij aanpassingen. Rijksmonumenten hebben striktere regels voor veranderingen, terwijl bij niet-monumentale kerken meer vrijheid is, wat kan leiden tot grotere ingrepen in het interieur.

Economische haalbaarheid: Bij commerciële herbestemming ligt de focus vaak op economische levensvatbaarheid, waardoor aanpassingen aan het interieur soms onvermijdelijk zijn om het gebouw rendabel te maken. Dit kan leiden tot een verlies van historische waarde, maar het gebouw blijft wel behouden en krijgt een nieuwe functie.

Het herbestemmingsproces van kerkgebouwen is een balans tussen het behouden van de historische en culturele waarde van het interieur en het aanpassen van het gebouw voor nieuwe functies. Vroege gesprekken met de oorspronkelijke eigenaar en erfgoed specialisten, evenals creativiteit in het ontwerp, zijn essentieel om een aanpak te vinden die recht doet aan het gebouw en het interieur. Dit proces vraagt om een zorgvuldige afweging van esthetische, praktische en economische belangen.

4.13 Kennisinstituten

Naast de vele organisaties die zich richten op het beheer en behoud van kerkgebouwen, spelen academische instituten een cruciale rol in het vergroten van kennis en bieden zij wetenschappelijke inzichten die bijdragen aan duurzame erfgoedstrategieën. De Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Utrecht, Technische Universiteit Delft, Radboud Universiteit Nijmegen, Reinwardt Academie en Vrije Universiteit Amsterdam zijn enkele van de vooraanstaande instellingen die onderzoek doen naar de waarde, het gebruik en de herbestemming van religieus erfgoed. Hun werk varieert van het bestuderen van culturele en historische betekenissen tot het ontwikkelen van innovatieve restauratie- en hergebruiksmethoden. Samen vormen deze academische instellingen een essentieel kennisnetwerk dat de erfgoedsector ondersteunt en bijdraagt aan het publieke debat over de toekomst van religieus erfgoed in Nederland.

4.14 Samenvattend

De landelijke infrastructuur voor het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland is robuust en divers, met een breed scala aan organisaties die gezamenlijk fungeren als vangnet voor het overnemen en beheren van deze belangrijke erfgoedobjecten. Door samenwerking tussen kerkelijke en niet-kerkelijke organisaties, publieke en private partijen, wordt gestreefd naar duurzame oplossingen voor het behoud van kerkgebouwen, zodat deze historische monumenten ook voor toekomstige generaties behouden blijven. Ondanks die robuuste structuur, zijn er veel zorgen over het duurzame behoud van het religieus erfgoed. Die zorgen worden in de hoofdstukken vier en vijf nader uitgediept.

De gedeelde zorgen over samenwerking en de impact van de huidige organisatorische infrastructuur op het interieur van kerken benadrukken het belang van goed gecoördineerde inspanningen en het vinden van een balans tussen behoud en herbestemming. Door de samenwerking tussen verschillende partijen te versterken en te coördineren, kan niet alleen het exterieur maar ook het interieur van kerkgebouwen behouden blijven voor toekomstige generaties.

5 Bedrijfsvoering

5.1 Inleiding

Het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland gaat gepaard met een breed scala aan organisatorische en bedrijfsvoeringsuitdagingen. Kerkgebouwen vereisen zorgvuldig management om hun voortbestaan te waarborgen. Het is noodzakelijk om doordachte organisatorische structuren en bedrijfsvoeringsstrategieën te ontwikkelen.

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste kwesties op het gebied van organisatie en bedrijfsvoering besproken die van invloed zijn op het behoud van kerkgebouwen. Dit omvat de uiteenlopende eigendomsstructuren, de rol van stichtingen en andere beheerorganisaties, de financiële uitdagingen zoals het verkrijgen van subsidies en het genereren van inkomsten, evenals de juridische en fiscale aspecten die deze processen sturen.

Daarnaast wordt ingegaan op de specifieke organisatorische modellen die door verschillende partijen worden toegepast om de continuïteit van kerkgebouwen te waarborgen. Hierbij worden zowel traditionele vormen van kerkbestuur als innovatieve samenwerkingsverbanden tussen publieke en private sectoren belicht. Het doel is om inzicht te geven in de manier waarop deze structuren en strategieën bijdragen aan het duurzame beheer van kerkelijk erfgoed, en hoe ze kunnen worden geoptimaliseerd om te voldoen aan de steeds veranderende eisen van de tijd.

Deze onderwerpen zijn van belang voor het begrijpen van de bredere context waarin kerkgebouwen worden beheerd en behouden.

5.2 Organisatievorm en implicatie voor behoud

Het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland is een complexe taak die

wordt uitgevoerd door een breed scala aan organisaties, professionals en heel veel vrijwilligers. Elk van deze organisaties heeft zijn eigen unieke aanpak en structuur, wat betekent dat de keuze voor een bepaalde organisatievorm aanzienlijke gevolgen heeft voor de manier waarop een kerkgebouw wordt beheerd, gefinancierd en behouden. Om de verschillende benaderingen te begrijpen, is het belangrijk om te kijken naar de organisatorische, financiële, juridische en bestuurlijke kenmerken van de meest voorkomende organisatievormen. - streepje -

5.2.1 Kerkgemeenschappen

Religieuze instellingen zijn de belangrijkste groep beheerders van kerkgebouwen. Deze gemeenschappen hebben vaak een diepe emotionele en historische band met hun gebouwen, wat hun inzet voor behoud versterkt. Echter, door afnemende ledenaantallen en in sommige gevallen ook beperkte financiële middelen staan veel religieuze instellingen voor de uitdaging om hun kerkgebouwen zelfstandig te blijven beheren. De financiële druk dwingt hen steeds vaker om nevenactiviteiten te bedenken en samen te werken met externe partners, of om het eigendom over te dragen aan erfgoedorganisaties. De interne bestuursstructuur van deze instellingen, die vaak hiërarchisch is en gericht op het behoud van religieuze functies, kan waardevolle steun bieden bij het zorgvuldig overwegen van nieuwe bestemmingen voor de gebouwen, mits er ruimte is voor flexibele oplossingen.

5.2.2 Stichtingen

Stichtingen spelen een prominente rol in het landschap van kerkbehoud. Deze non-profitorganisaties, zoals de Stichtingen Oude Kerken, zijn vaak verantwoordelijk voor meerdere kerkgebouwen en opereren met een duidelijke missie: het behoud van

cultureel en religieus erfgoed. Door hun ANBI-status genieten ze fiscale voordelen, wat donateurs stimuleert om bij te dragen. Dit financiële model biedt stichtingen een stabiel fundament, maar ze blijven afhankelijk van externe financiering en vrijwilligers om hun doelen te realiseren. De wettelijke kaders verplichten hen daarbij om transparant te handelen en een goed bestuur te voeren. Ondanks deze uitdagingen biedt het werken in een stichting een solide kader voor het behoud van kerkgebouwen met in het bijzonder de interieurs, hoewel ze soms beperkt zijn in hun flexibiliteit om inkomsten te genereren. Naast grote erfgoedstichtingen worden er in toenemende mate kleinere (dorps)stichtingen opgericht die specifiek voor het instandhouden van een kerk bedoeld zijn. De kleine stichtingen zijn vaak wendbaar en creatief met een klein bestuur dat besluiten neemt. Die kleine omvang is ook meteen kwetsbaar; men heeft over het algemeen geen middelen of capaciteit om fondsen te werven en marketing te organiseren. Daarbij hangt het voortbestaan van het kerkgebouw veelal op een kern van bijvoorbeeld twee tot drie mensen die het een beperkte periode volhouden. In dit rapport zijn meerdere voorbeelden opgenomen van grote en kleine stichtingen die zich bezighouden met het in stand houden van een kerkgebouw.

Een overzicht van de voor- en nadelen van een stichting voor het beheer en/of eigendom van kerkgebouwen, is opgenomen in **bijlage 10.2**.

5.2.3. Coöperaties

Een andere organisatievorm die de laatste jaren steeds vaker geopperd wordt om initiatieven op het gebied van het behoud van erfgoed te bundelen, is de coöperatie. In deze samenwerkingsverbanden kunnen lokale gemeenschappen, erfgoedorganisaties en overheden hun krachten bundelen om gezamenlijk kerkgebouwen te beheren. Coöperaties bevorderen een gevoel van gemeenschapsbetrokkenheid en gedeeld eigenaarschap, wat een breed draagvlak kan creëren voor het behoud van het gebouw. Het succes van een coöperatie hangt echter sterk af van de betrokkenheid en samenwerking van de leden. Besluitvorming kan soms vertraging oplopen door conflicten of een gebrek aan consensus. Bovendien is het verkrijgen van een ANBI-status voor coöperaties vaak een complex proces,

wat hun financieringsmogelijkheden kan beperken. Een overzicht van de voor- en nadelen van een coöperatie voor het beheer en/of eigendom van kerkgebouwen, is opgenomen in **bijlage 10.3**.

Een voorbeeld van een coöperatie is de Coöperatie Esbeek.

Coöperatie Esbeek, opgericht in 2007, is een uitstekend voorbeeld van een succesvol burgerinitiatief in het Brabantse dorp Esbeek. Het werd opgericht door inwoners die zich zorgen maakten over de vergrijzing en de leefbaarheid van het dorp. De coöperatie heeft sindsdien een aantal indrukwekkende projecten gerealiseerd die bijdragen aan de gemeenschapszin en het behoud van het dorp.

Een van de eerste grote initiatieven was de aankoop van het lokale café, Café Schuttershof, in 2007. Zo'n 300 gezinnen investeerden gezamenlijk om dit ontmoetingspunt te behouden, met het idee dat de inkomsten uit de huur van het café zouden bijdragen aan de aflossing van de lening. Dit zorgde ervoor dat het café bleef bestaan als een centraal ontmoetingspunt voor de inwoners van Esbeek, met gratis gebruik van de zalen voor dorpsactiviteiten. Daarnaast heeft de coöperatie ook starterswoningen gebouwd om jongeren in het dorp te houden en heeft zij een dorpsruiskamer opgezet die onder meer dienstdoet als ontmoetingsruimte en museum. Een ander groot project betrof de herbesteding van de kerk, die nu dienstdoet als school en waar zonnepanelen op het dak van het café bijdragen aan de duurzaamheid van het dorp.

Esbeek heeft met de coöperatie ook het concept van een dorpsondersteuner geïntroduceerd, die zorgnetwerken coördineert en nieuwe inwoners verwelkomt. Dit project werd zo succesvol dat het ook in andere dorpen werd geïmplementeerd. Door samenwerking tussen bewoners, de gemeente, en externe partners, zoals de investeringsmaatschappij BOEi, is Esbeek erin geslaagd om de leefbaarheid en het gemeenschapsgevoel in het dorp aanzienlijk te versterken. (www.esbeek.eu)

Een ander voorbeeld van een coöperatie is de Coöperatie Mauritius u.a.

In juni 2018 werd de Coöperatie Mauritius u.a. opgericht met als doel het Mauritiusgebouw, een monument van grote historische waarde in het hart van Silvolde, te beheren en te benutten. Kort na de oprichting vond de overdracht van het gebouw plaats van de parochie aan de coöperatie. De coöperatie streeft ernaar om vanuit dit bijzondere gebouw activiteiten te organiseren die bijdragen aan de leefbaarheid van Silvolde en de omliggende gemeenschap. De nadruk ligt op het creëren van een plek waar ontmoeting, verbinding, beleving, inspiratie en plezier centraal staan. Deze missie wordt gedragen door een hechte groep vrijwilligers, die zich sterk betrokken voelen bij het behoud van het gebouw en de gemeenschap. Door hun inzet biedt de coöperatie een breed scala aan evenementen en bijeenkomsten die niet alleen de culturele en sociale dynamiek van de regio bevorderen, maar ook bijdragen aan het behoud van dit erfgoed. (<https://cooperatiemauritius.nl/>)

5.2.4. Publiek-Private Samenwerkingsverbanden (PPS)

Publiek-private samenwerkingsverbanden (PPS) vormen een andere strategie om kerkgebouwen te behouden en een nieuwe bestemming te geven. Deze samenwerkingsvormen combineren de middelen en expertise van zowel publieke als private sectoren. Hierdoor kunnen grootschalige restauratie- en herbestemmingsprojecten worden aangepakt die anders financieel of organisatorisch onhaalbaar zouden zijn. PPS-structuren bieden aanzienlijke voordelen in termen van financiering en projectmanagement, maar de uiteenlopende belangen van publieke en private partners kunnen leiden tot conflicten over prioriteiten en doelstellingen. Bovendien kan de druk om commerciële winstgevendheid te waarborgen ten koste gaan van het behoud van de religieuze, culturele en historische integriteit van kerkgebouwen. Veel van de provinciale kerkenstichtingen bundelen al op deze wijze krachten en middelen om kerken te onderhouden of bijzondere projecten te realiseren.

Een overzicht van de voor- en nadelen van een PPS voor het beheer en/of eigendom van kerkgebouwen, is opgenomen in **bijlage 10.4**

Voorbeeld van succesvolle publiek-private samenwerkingen

De Grote Kerk in Naarden wordt in stand gehouden door een samenwerking tussen de Stichting Grote Kerk Naarden en de Nederlandse Bachvereniging. Deze samenwerking, die al sinds 1922 loopt, heeft niet alleen tot doel het behoud van de kerk zelf, maar ook het stimuleren van culturele evenementen zoals de jaarlijkse Matthäus-Passion. Dit is een mooi voorbeeld van hoe culturele initiatieven en religieus erfgoed hand in hand kunnen gaan in een publiek-private samenwerking (<https://grotekerknaarden.nl/>)

De Johanneskerk in Laren, gebouwd in 1521, is een belangrijk monument in het hart van dit Gooise dorp. In 2021 vierde de kerk haar 500-jarig bestaan, waarbij ze door een uitgebreide restauratie is gegaan om zowel het exterieur als het interieur in ere te herstellen. Deze restauratie werd mogelijk gemaakt door de Stichting Vrienden 500 jaar Johanneskerk, opgericht in 2020, en heeft de kerk geschikt gemaakt voor multifunctioneel gebruik, zoals huwelijken, concerten en andere evenementen.

Het project werd gefinancierd door publieke en private bijdragen en de kerk blijft een belangrijke culturele en religieuze locatie voor Laren. Naast restauratiewerkzaamheden aan de muren en toren, is ook het interieur opnieuw ingericht en zijn nieuwe faciliteiten toegevoegd om de ruimte flexibeler te maken voor moderne evenementen. (<https://johanneskerklaren.nl/>)

Deze publiek-private samenwerking is een mooi voorbeeld van hoe een gemeenschap, samen met partners, het behoud van religieus erfgoed kan ondersteunen en tegelijkertijd de functie van een historisch gebouw kan verbreden. Dit project toont aan hoe erfgoed zowel bewaard als vernieuwd kan worden voor toekomstig gebruik.

5.2.5. Private ondernemingen

In tegenstelling tot de non-profit benaderingen, kiezen sommige private personen of ondernemingen ervoor om kerkgebouwen te kopen en te herbestemmen voor

commerciële doeleinden. Deze ondernemingen hebben vaak de financiële middelen en zakelijke knowhow om snel kapitaal aan te trekken en renovaties uit te voeren. Hoewel dit resulteert in een snelle herbesteding van de gebouwen, bestaat het risico dat de culturele en historische waarde van het gebouw ondergeschikt wordt gemaakt aan commerciële belangen. Dit kan leiden tot conflicten met de lokale gemeenschap en erfgoedwaarden. Daarnaast kan er een gebrek aan lange termijn betrokkenheid zijn, aangezien commerciële belangen kunnen verschuiven naarmate marktomstandigheden veranderen. Bij particulieren is de continuïteit van het behoud een vraagstuk, is er opvolging na overlijden of is er een plan om de kerk weer over te dragen als het beheer in eigen hand houden niet meer lukt?

Een overzicht van de voor- en nadelen van een private onderneming voor het beheer en/of eigendom van kerkgebouwen, is opgenomen in **bijlage 10.5**

Voorbeeld private ondernemer
Het Rumpts Kerkje, gelegen in het dorp Rumpt, is een prachtig voorbeeld van een historisch kerkgebouw dat in particuliere handen is. De eigenaren hebben dit monument met zorg behouden en gebruiken het voor verschillende culturele activiteiten, zoals concerten en tentoonstellingen. Dit middeleeuwse kerkje, dat dateert uit de 13e eeuw, wordt gekoesterd vanwege zijn authentieke karakter en historische waarde. De huidige eigenaren beheren het gebouw met respect voor het erfgoed, terwijl ze het ook toegankelijk maken voor gemeenschapsactiviteiten, wat het een belangrijke culturele ontmoetingsplek in de regio maakt. Meer informatie is te vinden op de officiële website van het Rumpts Kerkje:
<https://www.rumptskerkje.nl/over-ons>

Het kiezen van de juiste organisatievorm voor het beheer en behoud van kerkgebouwen is cruciaal en heeft directe gevolgen voor hoe deze gebouwen worden behouden, gefinancierd en ingezet voor toekomstige generaties. Elke organisatievorm brengt specifieke voordelen en uitdagingen met zich mee, die zorgvuldig moeten worden afgewogen om de lange termijn behoeften van zowel het erfgoed als de gemeenschap te waarborgen. Een gemene deler van de organisaties

die duurzaam behoud van het kerkgebouw kunnen waarborgen, is dat ze beschikken over een ruim eigen vermogen om klappen op te kunnen vangen en rendement uit dat vermogen aan te kunnen wenden voor terugkerend onderhoud.

5.3 Financieringsconstructen

Het behoud en beheer van kerkgebouwen, met name monumentale kerken, stelt eigenaren voor complexe financiële uitdagingen. Traditionele middelen zoals subsidies en fondsen schieten vaak tekort om de hoge onderhouds- en restauratiekosten structureel te dekken. Daarom is het essentieel om robuuste financieringsstrategieën te ontwikkelen die zowel de continuïteit als de duurzaamheid van kerkgebouwen waarborgen. Deze paragraaf biedt inzicht in diverse financieringsconstructen, van langetermijnvermogensopbouw tot commerciële herbesteding, en verkent hybride modellen die maatschappelijke en financiële belangen combineren. Onderstaande aandachtspunten zijn hierbij van belang: Hieronder worden twee manieren van het financieren van kerkgebouwen uitgelicht.

- *Financiële strategieën voor duurzaam kerkbeheer*
Een van de grootste uitdagingen bij het overnemen en beheren van kerkgebouwen, vooral monumentale kerken, is het opzetten van een robuuste financiële strategie die voorziet in de hoge onderhouds- en restauratiekosten. Een kerkgebouw, zeker wanneer het een rijksmonument betreft, vereist vaak voortdurende zorg om zowel het exterieur als het interieur in goede staat te houden. Dit brengt aanzienlijke kosten met zich mee, die niet altijd door subsidies of eenmalige fondsen gedekt kunnen worden.
- *Langetermijn begroting en vermogensopbouw*
Voor het duurzaam behoud van een kerkgebouw hebben eigenaren vaak een langetermijn begroting nodig. De meest voorkomende strategie is het opbouwen van een vermogen dat een jaarlijks rendement genereert, waarmee de terugkerende kosten, zoals onderhoud en kleinere restauraties, worden gedekt. Hierbij streeft men ernaar om het vermogen zelf zoveel mogelijk ongemoeid te laten, zodat het rendement voldoende is om in de kosten te voorzien. Dit model wordt vaak toegepast door stichtingen die meerdere kerkgebouwen beheren,

Valentijnsconcert 'Fado ao Centro' met João Farinha in het Rumpts Kerkje, Rumpt

waarbij ze rekenen op een rendement dat de financiële lasten van onderhoud compenseert.

- *Commerciële herbestemming*

Bij commerciële herbestemmingen, zoals het ombouwen van kerken tot woningen, kantoren, hotels of culturele centra, wordt vaak gerekend op inkomsten uit verhuur of verkoop om de onderhoudskosten te dekken. Dit vereist een grondige businesscase, waarbij wordt afgewogen of de investering in de herbestemming op termijn voldoende opbrengsten zal genereren om zowel de exploitatie als het behoud van het gebouw te waarborgen. Deze aanpak kan rendabel zijn, maar gaat soms ten koste van historische elementen van het interieur, zoals vaste kerkbanken of kunstwerken, die ruimte moeten maken voor de nieuwe functie.

- *Hybride modellen*

In sommige gevallen wordt gekozen voor een hybride model, waarbij het kerkgebouw een combinatie van religieuze en niet-religieuze functies krijgt. Dit kan bijvoorbeeld betekenen dat het gebouw doordeels wordt gebruikt voor commerciële of maatschappelijke activiteiten, zoals evenementen of culturele bijeenkomsten, terwijl het in de weekenden of op feestdagen wordt gebruikt voor kerkdiensten. Ook bij dit model is het essentieel dat de opbrengsten uit de nevenactiviteiten voldoende zijn om het onderhoud van het gebouw te waarborgen.

5.3.1 Werkwijze Oude Kerken Stichtingen: De 'bruidsschat'-constructie

Een veelgebruikte financiële regeling bij de overdracht van kerkgebouwen is de zogenoemde bruidsschat. Hierbij wordt het kerkgebouw symbolisch overgedragen voor een zeer laag bedrag, vaak slechts €1,-, aan een stichting of andere beheersorganisatie. De oorspronkelijke eigenaar, meestal een kerkelijke gemeenschap, geeft daarbij een aanzienlijk geldbedrag mee om toekomstige onderhouds- en restauratiekosten te dekken. Dit bedrag wordt berekend op basis van een rekenmodel dat de middelen inschat voor zowel regulier onderhoud als grotere restauraties voor de komende decennia. Het doel van deze bruidsschat is om de nieuwe eigenaar een voldoende financiële buffer te geven, zodat het gebouw zonder directe financiële zorgen behouden kan blijven. In sommige gevallen wordt extra geld meegegeven om achterstallig onderhoud te verhelpen of om de kosten voor personele inzet te compenseren, zoals voor bouwkundigen of administratieve ondersteuning die nodig is voor de langdurige exploitatie van het gebouw. Deze aanpak stelt de nieuwe eigenaar in staat om de noodzakelijke werkzaamheden direct uit te voeren en zorgt ervoor dat het kerkgebouw op de lange termijn duurzaam kan worden beheerd.

Bij nadere bestudering van hoe de verschillende Oude Kerken Stichtingen georganiseerd zijn, vallen zowel overeenkomsten als verschillen op. Vrijwel alle stichtingen werken met een model waarbij de kerk

wordt overgedragen tegen een overnamesom. Deze som wordt bepaald aan de hand van een grondige inspectie, waarbij de verwachte kosten voor toekomstig onderhoud, restauraties, noodzakelijke aanpassingen voor exploitatie, en eventueel achterstallig onderhoud worden meegenomen. Daarnaast worden beheerkosten toegevoegd om de operationele kosten van de stichting deels te dekken.

De manier waarop deze stichtingen toekomstige kosten inschatten, verschilt aanzienlijk. Zo hanteert de Stichting Oude Groninger Kerken een termijn van vijftien jaar, terwijl de Stichting Oude Drentse Kerken rekent met een periode van twintig jaar en de Stichting Alde Fryske Tsjerken zelfs vooruitblijkt naar veertig jaar. Deze uiteenlopende tijdschizonten leiden tot sterk variërende overnamesommen; het maakt immers een groot verschil of het toekomstige onderhoud wordt berekend op basis van 15, 20 of 40 jaar. Daarbij hangt de hoogte van dat bedrag af van factoren zoals de grootte en complexiteit van het gebouw, de onderhoudsstaat, en de al of niet aanwezigheid van voorzieningen zoals een toilet, keuken, verwarming en verlichting. Ook de historische 'rijkdom' van de kerk, zoals instandhouding van rouwborden en koorhekken, en de mogelijkheden om de kerk te gebruiken voor evenementen spelen een rol. Al deze elementen samen bepalen hoe groot de bruidsschat is. Een interessante bijkomstigheid is dat daar waar kerkelijke gemeenten landbouwgrond bezitten, het eigendom van dit land samen met het kerkgebouw aan de stichting wordt overgedragen. De stichting neemt dan de verpachting van dit land over, wat zorgt voor een stabiele bron van inkomsten. Alde Fryske Tsjerken heeft door dit model inmiddels een aanzienlijke hoeveelheid landbouwgrond in eigendom, wat een eigen dynamiek creëert in de manier waarop zij haar financiën beheert en inkomsten genereert. Als de kerkelijke gemeente andere gebouwen bezit, zoals bijvoorbeeld verenigingsgebouwen, dan worden deze soms meegenomen in de onderhandelingen om het totaalbedrag bij elkaar te krijgen.

Een uniforme rekenmethode voor het bepalen van een overnamesom bij overdracht aan een Oude Kerken Stichting is door deze verschillen in eigendom per kerkelijke eigenaar maar ook voor wat betreft de ontstaansgeschiedenis en de (historische) opbouw van het eigen vermogen per stichting, geen haalbare kaart.

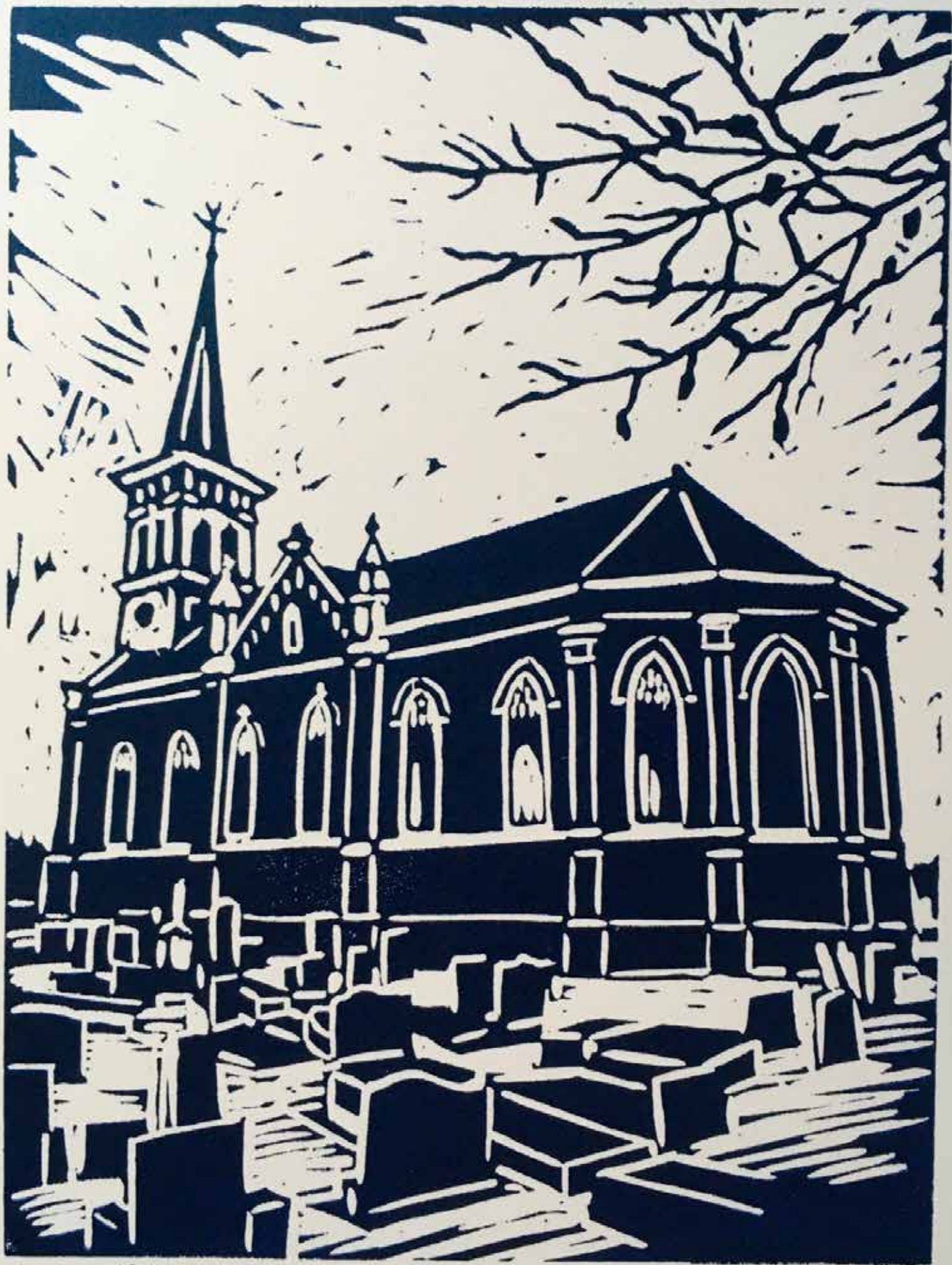
Naast deze middelen proberen stichtingen hun kapitaal te laten groeien door middel van vermogensbeheer, met als doel om een buffer op te bouwen die de toekomstige kosten voorbij de geplande periode kan blijven dekken. Daarnaast werven zij actief extra geld via aanvragen bij fondsen, en ontvangen ze regelmatig bijdragen uit nalatenschappen, die afhankelijk van de voorwaarden worden toegevoegd aan het vermogen van een specifieke kerk of aan de algemene middelen van de stichting.

Van belang is nog te benoemen dat bij de meeste overdrachten in de koopovereenkomst opgenomen wordt dat de oorspronkelijke eigenaar altijd het recht heeft de kerk terug te nemen en dat het restant van de meegegeven overnamesom (oorspronkelijke bedrag minus kosten onderhoud, restauratie en personele inzet) dan teruggestort wordt aan de betreffende kerkelijke gemeente.

Daarbij werken de stichtingen met plaatselijke commissies die de dagelijkse gang van zaken van een kerk en de organisaties van activiteiten voor haar rekening neemt. Elke commissie werkt met een model waarbij inkomsten verdiend kunnen worden uit kaartverkoop en staat jaarlijks een bedrag naar rato af aan de stichting.

5.3.2 Werkwijze BOEi: Herbestemming met oog voor financiële haalbaarheid en maatschappelijk rendement

BOEi is een organisatie die zich richt op het herbestemmen van monumentale gebouwen, waaronder enkele kerkgebouwen, met een sterk gefocuste bedrijfsvoering die zowel rekening houdt met de financiële haalbaarheid als de culturele en maatschappelijke waarde van erfgoed. De aanpak van BOEi combineert financieringsstrategieën met innovatieve oplossingen om gebouwen te transformeren zonder hun historische waarde te verliezen. Een van de kernpunten hun strategie is de financiële haalbaarheid van projecten. De organisatie maakt gebruik van een combinatie van publieke en private financiering om de vaak hoge kosten van restauratie en onderhoud te dekken. Subsidies zoals de Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (SIM), evenals provinciale en gemeentelijke fondsen en fiscale regelingen, zijn essentieel in dit proces. Daarnaast past BOEi regelmatig de bruidsschat-regeling toe, waarbij een fors bedrag wordt meegegeven bij de

LIND 12/12

"KOARNJUM"

Gerritt 22

overname van een gebouw. Deze financiële buffer helpt om het initiële onderhoud te bekostigen en zorgt ervoor dat de projecten duurzaam worden beheerd. BOEi staat bekend om een aanpak waarbij kosten voor renovatie en verbouwing beheerst worden door flexibele en reversibele constructies toe te passen. Dit betekent dat aanpassingen aan het gebouw zo worden gedaan dat het oorspronkelijke monumentale karakter behouden blijft. Denk bijvoorbeeld aan tijdelijke binnenstructuren die gemakkelijk weer verwijderd kunnen worden, zodat de oorspronkelijke staat van het gebouw niet wordt aangetast. Deze flexibele oplossingen helpen niet alleen om de kosten voor de herbesteding te beperken, maar dragen ook bij aan lagere onderhoudskosten op de lange termijn. Een ander belangrijk aspect van de bedrijfsvoering van deze organisatie is het ontwikkelen van rendabele exploitatiemodellen voor herbestede gebouwen, men zoekt hierbij altijd naar herbestedingen die financieel haalbaar zijn, bijvoorbeeld door kerkgebouwen om te vormen tot commerciële ruimtes zoals horeca, hotels of kantoren, of door multifunctionele centra te creëren. Andere herbestedingen, zoals bibliotheken of woonruimtes, bieden ook stabiele inkomsten door huur of entreegelden, waardoor het onderhoud van de gebouwen gefinancierd kan worden. BOEi bouwt haar projecten op door verschillende inkomstenbronnen te combineren en maakt gebruik van subsidies en fondsen om erfgoedprojecten financieel haalbaar te maken. Hoewel het directe financiële rendement soms beperkt is, ligt de kracht van de organisatie in haar lange-termijn beheer. Het doel is niet alleen om de gebouwen rendabel te exploiteren, maar ook om de maatschappelijke meerwaarde te vergroten.

5.4 Juridische aspecten

Eigenaarschap van kerkgebouwen in Nederland brengt een aantal unieke juridische vraagstukken met zich mee, die bepalend zijn voor hoe deze historische en religieuze gebouwen worden behouden en beheerd. Vooral bij verkoop, overdracht en herbesteding spelen juridische instrumenten zoals een kwalitatief beding¹⁹ en specifieke overeenkomsten een cruciale rol. Deze zorgen ervoor dat de oorspronkelijke functie, het monumentale karakter en de waarde van het gebouw zoveel mogelijk gewaarborgd blijven, ook wanneer het eigendom van eigenaar verandert.

Wanneer een kerkgebouw wordt verkocht of overgedragen aan een nieuwe eigenaar, zoals een stichting of particulier, gaat dit gepaard met het opstellen van een koopovereenkomst of overdrachtsovereenkomst. In deze overeenkomsten worden de voorwaarden voor de transactie vastgelegd, waaronder de verkoopprijs en de verplichtingen van beide partijen. In bepaalde gevallen wordt het gebouw (zoals eerder genoemd bij Oude Kerken Stichtingen) voor een symbolisch bedrag, zoals €1,-, overgedragen, vooral wanneer de kerk aan een erfgoedstichting wordt gegeven. Deze vorm van overdracht wordt vaak gekoppeld aan een financiële 'bruidsschat', waarbij de oorspronkelijke eigenaar een aanzienlijk bedrag meegeeft om de nieuwe eigenaar in staat te stellen het gebouw te onderhouden en restaureren.

Een kwalitatief beding is een specifiek juridisch instrument dat bij kerkgebouwen veelvuldig wordt gebruikt. Het is een clause die in de verkoopakte wordt opgenomen en die verplichtingen oplegt aan zowel de koper als toekomstige eigenaren. Deze verplichtingen kunnen betrekking hebben op het behoud van het gebouw in zijn oorspronkelijke staat, het voorkomen van ingrijpende veranderingen aan het interieur of het waarborgen van de culturele of maatschappelijke functie van het gebouw. Bijvoorbeeld, in sommige gevallen kan een kwalitatief beding bepalen dat een kerkgebouw niet mag worden gebruikt voor commerciële doeleinden die niet passen bij de oorspronkelijke functie, zoals het verbouwen van de kerk tot een nachtclub. Ook kan er in de akte worden vastgelegd dat bepaalde waardevolle onderdelen van het interieur, zoals altaarstukken, glas-in-loodramen of historische orgels, niet verwijderd mogen worden.

Een bekend voorbeeld hiervan is de verkoop van de Laurenskerk in Rotterdam, waar een kwalitatief beding werd toegevoegd dat bepaalde onderdelen van het interieur en de religieuze functie behouden moesten blijven, ondanks dat de kerk ook voor andere doeleinden zoals concerten wordt gebruikt. Dit zorgt ervoor dat het erfgoed van het gebouw beschermd blijft, terwijl het nieuwe functies kan vervullen.

Een kwalitatief beding kan ook gebruikt worden om gebruik van de kerk door andere religieuze gemeenten uit te sluiten om te voorkomen dat er in de toekomst zogenaamd onwaardig gebruik plaats zal vinden

Laurenskerk, Rotterdam

(blz.16, Kerkgebouwen, 88 inspirerende voorbeelden). Iets wat het herbruiken van een kerk door andere gemeenschappen in de weg kan staan.

Naast kwalitatieve bedingen spelen ook erfdiensbaarheden en beheerovereenkomsten een belangrijke rol bij het eigenaarschap van kerkgebouwen. Erfdiensbaarheden zijn afspraken die op het eigendom rusten en rechten geven aan derden. Dit kan bijvoorbeeld gaan om het verlenen van toegang tot het kerkgebouw voor religieuze of culturele activiteiten, zelfs wanneer het gebouw van eigenaar verandert.

Beheerovereenkomsten zijn vaak van toepassing wanneer een kerkgebouw aan een stichting wordt overgedragen. In deze overeenkomsten worden de verantwoordelijkheden van de beheerder vastgelegd, zoals het uitvoeren van onderhoud, het regelen van restauraties en het organiseren van de exploitatie van het gebouw. Deze overeenkomsten zorgen ervoor dat de nieuwe eigenaar op lange termijn zorgdraagt voor het behoud van het gebouw, en dat er een stabiel plan is voor de financiering van dit onderhoud.

Wanneer een kerkgebouw de status van rijksmonument of gemeentelijk monument heeft, is het onderworpen aan specifieke wettelijke voorschriften. Voor zowel

interne als externe wijzigingen aan het gebouw is goedkeuring vereist van de gemeentelijke monumentencommissie, aangezien de gemeente als bevoegd gezag fungeert en beslist over de toelaatbaarheid van de aanpassingen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) adviseert gemeenten bij ingrijpende wijzigingen, zoals herbestemmingen of reconstructies, terwijl de commissie ruimtelijke kwaliteit/omgevingskwaliteit standaard advies geeft bij vergunningsaanvragen. Deze vergunningplicht zorgt ervoor dat belangrijke historische elementen van het kerkgebouw behouden blijven en beschermt tegen ondoordachte aanpassingen. De RCE treedt dus voornamelijk adviserend op bij grotere wijzigingen, terwijl de gemeente de eerste schakel is en de uiteindelijke beslissingen neemt.

Een herbestemming, waarbij een kerkgebouw bijvoorbeeld wordt omgevormd tot appartementen, kantoren of een cultureel centrum, heeft vaak directe gevolgen voor het interieur van de kerk en is daarom altijd adviesplichtig. In sommige gevallen moeten vaste kerkbanken, preekstoelen of andere karakteristieke onderdelen worden verwijderd om de ruimte geschikt te maken voor de nieuwe functie. Dit is een gevoelig punt, aangezien het interieur vaak van grote historische waarde is.

Voorbeelden van ingrepen zijn te vinden bij de herbestemming van het Academiehuis Grote Kerk in Zwolle. Hier zijn historische interieuronderdelen verwijderd om de exploitatiemogelijkheden te vergroten. Ook in de Grote Kerk in Steenwijk zijn onderdelen verplaatst om het gebouw aan nieuwe functies aan te passen. In beide gevallen werd eerst een grondig bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd om de cultuurhistorische waarde van het interieur te bepalen en afgewogen beslissingen te kunnen nemen.

De juridische aspecten van eigenaarschap van kerkgebouwen in Nederland zijn complex en zorgen ervoor dat deze waardevolle gebouwen op een verantwoorde manier worden beheerd en herbestemd. Van kwalitatieve bedingen die toekomstige eigenaren verplichten om het gebouw en zijn interieur te behouden, tot beheerovereenkomsten en de monumentenstatus die wijzigingen aan het gebouw reguleren: elk juridisch instrument brengt implicaties met zich mee op het behoud van het religieuze en culturele

erfgoed van Nederland. Het is van belang dat bij elke overdracht of herbestemming goed wordt nagedacht over de juridische bescherming van het gebouw, om ervoor te zorgen dat het in de toekomst behouden blijft voor volgende generaties.

5.5 Overhead

Bij de herbestemming van kerken en andere monumentale gebouwen komen, naast de gebruikelijke restauratie- en onderhoudskosten, ook extra exploitatiekosten om de hoek kijken. Deze kosten zijn vaak niet te onderschatten, aangezien ze een aanzienlijke impact hebben op de financiële haalbaarheid van het project. Bovendien zijn deze kosten moeilijk te dekken met externe financiering, aangezien ze vaak niet in aanmerking komen voor fondsenwerving of subsidies. Het is daarom essentieel om deze kosten nauwkeurig te beheren en in te plannen binnen het exploitatiemodel van een herbestemmingsproject.

Belangrijke kostenposten en hun impact op de bedrijfsvoering:

1. *Organisatievermogen en interne kosten*

Herbestemmingsprojecten vereisen een hoog niveau van organisatievermogen. Dit omvat projectmanagement, coördinatie tussen diverse stakeholders (zoals architecten, aannemers, overheden en lokale gemeenschappen), en de dagelijkse operationele kosten van het beheren van de locatie. De exploitatie van een herbestemd gebouw brengt vaak extra personeelskosten met zich mee, bijvoorbeeld voor facilitair beheer en onderhoud. Veel organisaties die kerkgebouwen beheren, werken met een mix van professionals en vrijwilligers, maar de complexiteit van het project bepaalt in hoge mate hoe hoog deze kosten oplopen.

2. *Marketing- en communicatiekosten*

Vooraf bij commerciële herbestemmingen, zoals hotels, horecagelegenheden of culturele centra, spelen marketing- en communicatiekosten een belangrijke rol. Dit omvat het creëren van een merkidentiteit voor het project en het aantrekken van bezoekers door middel van traditionele en digitale marketing, zoals social media, PR-campagnes en websitebeheer. Deze kosten kunnen variëren, afhankelijk van de schaal van het project en de doelgroep. Een effectief marketingplan is cruciaal om de nieuwe functie van het gebouw bekend te maken en succesvol te exploiteren.

3. *Aanvragen van vergunningen en juridische kosten*

Herbestemmingsprojecten brengen vaak aanzienlijke juridische en vergunningskosten met zich mee. Dit omvat het aanvragen van omgevingsvergunningen, evenementenvergunningen, en mogelijke wijzigingen in het omgevingsplan. Naast de leges voor vergunningen zijn er kosten voor juridisch advies en bouwkundige aanpassingen om te voldoen aan wettelijke eisen, zoals brandveiligheid, toegankelijkheid en duurzaamheid. Veel historische gebouwen moeten aangepast worden om aan moderne standaarden te voldoen, wat kan leiden tot forse extra investeringen.

4. *Onderhouds- en renovatiekosten op lange termijn*

Hoewel subsidies en bruidsschatten vaak beschikbaar zijn voor de initiële restauratiekosten, blijft het onderhoud van monumentale gebouwen een voortdurende kostenpost. Een zorgvuldige financiële planning is noodzakelijk om ervoor te zorgen dat de exploitatie van het gebouw voldoende inkomsten genereert om ook op lange termijn in deze onderhoudskosten te voorzien. Organisaties moeten daarom niet alleen rekening houden met de directe kosten van het behoud van het gebouw, maar ook met toekomstige investeringen die nodig zijn om het gebouw in goede staat te houden.

5. *Klimaatontwikkelingen en duurzaamheid*

Een ander belangrijk aspect van de bedrijfsvoering van herbestemde monumenten is de impact van klimaatontwikkelingen. Gebouwen moeten steeds vaker voldoen aan duurzaamheidseisen om energieverbruik te verminderen en de ecologische voetafdruk te verkleinen. Dit vraagt om investeringen in isolatie, het gebruik van duurzame materialen en energiebesparende technologieën. Organisaties moeten anticiperen op veranderende regelgeving en de noodzaak om gebouwen klimaatbestendig te maken, wat extra kosten met zich meebrengt, maar ook kansen biedt voor het verkrijgen van subsidies en financiële steun op het gebied van verduurzaming.

De exploitatie van herbestemde kerken en monumentale gebouwen vereist dus een gedegen financieel plan dat rekening houdt met een breed scala aan kostenposten. Daarbij dient in zekere zin ook rekening gehouden te worden met dat wat men nog niet weet maar mogelijk impact kan hebben op toekomstig onderhoud. Hierbij kan gedacht worden aan de implicaties van nieuwe wet- en regelgeving, ontwikkelingen op het gebied van het beheer van flora en fauna en de ontwikkelingen van de grond waarop kerken zijn gebouwd door zakkend grondwater, droogte, gasboringen en verzilting.

5.6 Bestuurlijke aspecten

De beschreven organisaties kennen elk een eigen bestuurlijke structuur en verdeling van verantwoordelijkheden.

- Stichtingen die zich bezighouden met het beheer van kerkgebouwen hebben doorgaans een traditioneel bestuursmodel met een raad van bestuur (RvB) die verantwoordelijk is voor het dagelijks beheer. Echter, de trend binnen veel stichtingen verschuift naar een raad van toezicht (RvT) model. Deze verschuiving volgt de bredere governance-ontwikkelingen binnen de non-profit sector, waarbij de RvT verantwoordelijk is voor toezicht en strategische besluitvorming, terwijl de directie of het uitvoerende bestuur verantwoordelijk blijft voor de operationele taken. Dit model zorgt voor meer onafhankelijk toezicht en een duidelijke scheiding van verantwoordelijkheden, wat de transparantie en verantwoording ten goede komt.
- Private partijen die betrokken zijn bij herbestemming en exploitatie van kerkgebouwen, zoals vastgoedontwikkelaars, hanteren vaak een meer commerciële bestuursstructuur. Hier ligt de focus op het genereren van rendement, waarbij het bestuur vaak uit aandeelhouders of investeerders bestaat. Deze partijen werken doorgaans met een directie die verantwoordelijk is voor de dagelijkse gang van zaken en rapporteren aan een raad van commissarissen of aandeelhouders. Hoewel de winstgevendheid belangrijk is, wordt er binnen dit model steeds meer aandacht besteed aan maatschappelijk verantwoord ondernemen, vooral wanneer het gaat om cultureel erfgoed.
- Binnen coöperaties wordt het bestuur vaak democratisch georganiseerd. De leden van de coöperatie, die bestaan uit vrijwilligers, omwonenden of andere belanghebbenden, hebben stemrecht over belangrijke besluiten. Het bestuur van een coöperatie is verantwoordelijk voor de dagelijkse leiding, maar de leden hebben via de algemene ledenvergadering een grote invloed op de besluitvorming. Dit zorgt voor een sterke betrokkenheid van de gemeenschap, wat cruciaal is bij het behoud van kerkgebouwen die een centrale rol spelen in de lokale samenleving.

- In publiek-private samenwerkingen wordt het bestuurlijke model gekenmerkt door een samenwerking tussen publieke en private partijen, waarbij de publieke partij (bijvoorbeeld een gemeente of provincie) doorgaans toeziet op de borging van maatschappelijke en erfgoedwaarden. Het private deel van de samenwerking zorgt vaak voor de financiële investeringen en exploitatie. In dergelijke constructies wordt vaak een RvT-model toegepast om ervoor te zorgen dat de belangen van alle partijen goed worden vertegenwoordigd en dat er voldoende toezicht is op zowel de financiële als maatschappelijke doelstellingen.

5.7 Fiscale vraagstukken en bedrijfsvoering

Het behoud van kerkgebouwen gaat gepaard met een reeks fiscale en juridische vraagstukken die een directe invloed hebben op de bedrijfsvoering van de betrokken organisaties. Twee van de meest relevante fiscale aspecten zijn de onroerendezaakbelasting (OZB) en de Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)-status. Deze regelingen bieden mogelijkheden om de financiële lasten te verlichten en vormen daarmee cruciale elementen in de strategie voor het beheer van kerkgebouwen.

5.7.1 OZB-vrijstelling

De onroerendezaakbelasting (OZB) is een belasting die door gemeenten wordt geheven op onroerend goed, zoals kerkgebouwen. Kerkgebouwen kunnen onder bepaalde voorwaarden in aanmerking komen voor vrijstelling van deze belasting. Deze vrijstelling kan een significant financieel voordeel opleveren, vooral voor kerkgebouwen die te maken hebben met hoge onderhoudskosten en beperkte inkomsten. Kerkgebouwen die tenminste voor 70% (openbare) kerkdiensten worden gebruikt, zijn vrijgesteld van OZB. Daarnaast lijkt er een grijs gebied te zijn, waarin vaak geen aanslagen worden opgelegd aan kerkgebouwen die multifunctioneel worden gebruikt.

5.7.2. ANBI-status

Een andere belangrijke fiscale regeling is de Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)-status. Deze status kan worden toegekend aan kerkgenootschappen, stichtingen en verenigingen die zich inzetten voor het algemeen nut, waaronder het behoud van kerkgebouwen. De ANBI-status biedt aanzienlijke fiscale voordelen, zowel voor de instelling zelf als voor

Grote Kerk of St. Michaëlskerk, Oudewater

haar donateurs. Donaties aan een ANBI-instelling zijn aftrekbaar van de belasting, wat het voor particulieren en bedrijven aantrekkelijker maakt om bij te dragen aan het behoud van kerkgebouwen.

Kerkelijke gemeenten of parochies bezitten als regel de ANBI-status (via het landelijke kerkgenootschap waartoe zij behoren door middel van een groepsbeschikking). Deze status biedt bepaalde belastingvoordelen, de gevers kunnen hun giften aftrekken van hun belastingaangifte en schenkingen en erfstellingen zijn vrij van belasting. En van de voorwaarden voor het behouden van de ANBI-status is het publiceren van een financiële verantwoording op een publiek toegankelijke website, zodat transparantie wordt gewaarborgd over hoe de middelen worden beheerd en besteed.

De ANBI-status draagt niet alleen bij aan de financiële duurzaamheid van stichtingen die kerkgebouwen beheren, maar helpt ook om een breder maatschappelijk draagvlak te creëren voor hun werk. Het is een krachtig instrument dat, mits goed beheerd, langdurig kan bijdragen aan het behoud van religieus erfgoed.

De voortgang van deze regeling onder de huidige condities staat echter ter discussie. Eventuele

wijzigingen kunnen grote impact hebben op de financiële huishouding van kerkeigenaren en het doneergedrag van particulieren en fondsen.

5.7.3. POM-status

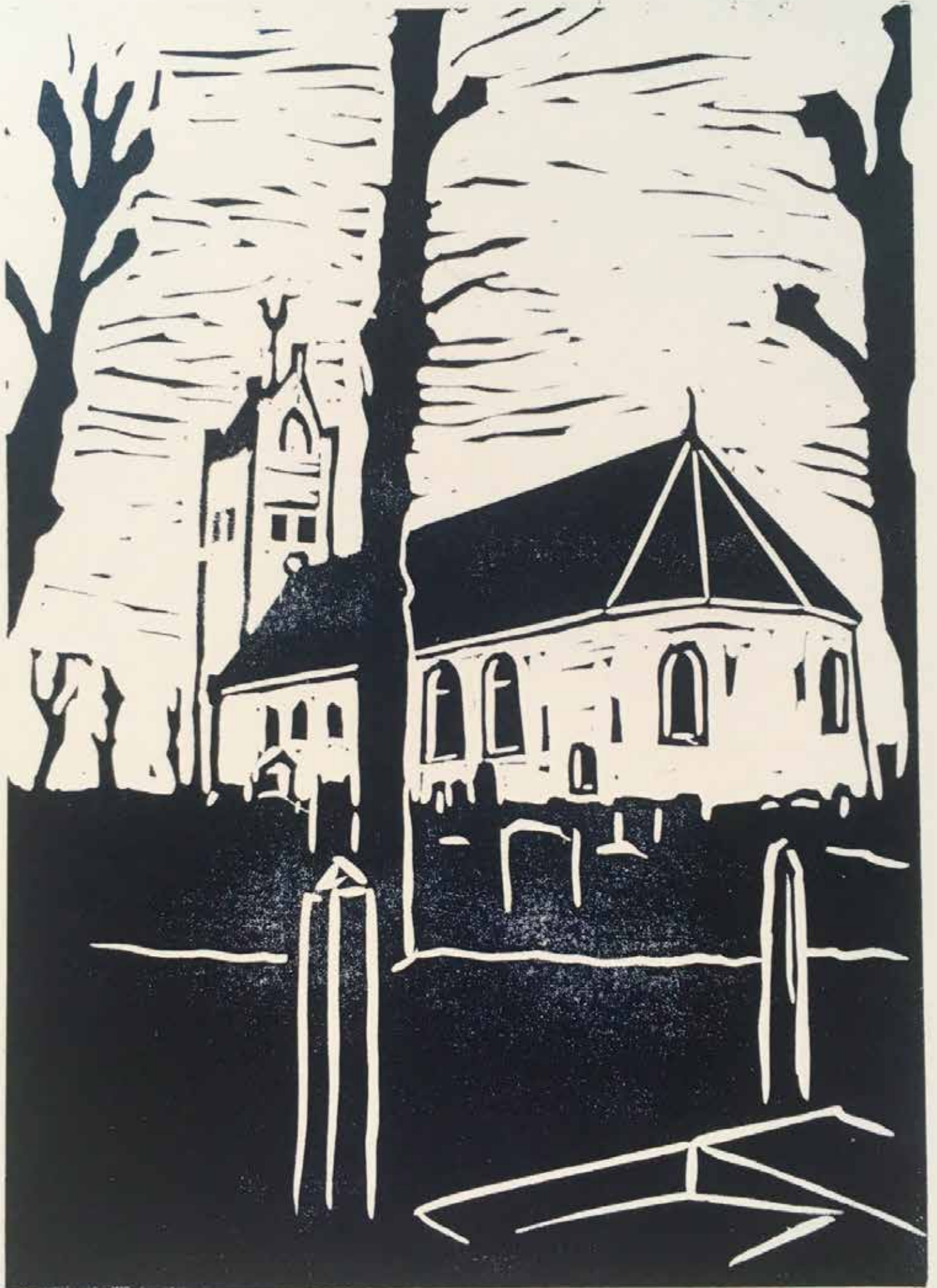
De POM-status (Professionele Organisatie voor Monumentenbehoud) wordt door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) toegekend aan stichtingen en organisaties (en soms ook kerkgenootschappen) die op een professionele manier monumenten beheren en behouden. Het verkrijgen van deze status betekent dat een organisatie voldoet aan strenge criteria, zoals het waarborgen van continuïteit, professionaliteit en duurzaamheid. Deze organisaties moeten een solide financiële basis hebben, een goed werkend bestuur en een langetermijnstrategie voor het beheer van monumenten. Bovendien dienen ze te beschikken over een planmatig onderhoudssysteem, met voldoende technische kennis en middelen om zowel regulier als groot onderhoud en restauraties adequaat uit te voeren. Alleen die organisaties die eigenaar zijn van minimaal twintig rijksmonumenten, kunnen een professionele organisatie voor monumentenbehoud worden. Een belangrijk aspect van de POM-status is het duurzame beheer van monumenten. Organisaties worden aangemoedigd om bij hun werkzaamheden rekening te houden met energie-efficiëntie en

milieubewustzijn. In gevallen waarin monumenten hun oorspronkelijke functie verliezen, is het aan deze organisaties (dit geldt overigens ook voor andere eigenaren) om herbestemmingen te ontwikkelen die bijdragen aan het behoud van het erfgoed en die tegelijkertijd financieel rendabel zijn. De voordelen van de POM-status zijn aanzienlijk. Zo krijgen organisaties met deze status toegang tot subsidies en speciale financieringsmogelijkheden, zoals restauratiefondsen en verduurzamingssubsidies, die gericht zijn op professioneel beheerde monumenten. Daarnaast fungeert de status als een kwaliteitskeurmerk, wat de organisatie betrouwbaarheid geeft in de ogen van partners, zoals overheden en investeerders. Dit maakt samenwerking en extra financiering eenvoudiger, vooral omdat er sprake kan zijn van fiscale voordelen die van toepassing zijn op het behoud van cultureel erfgoed. Intern zorgt de POM-status voor een incentive om de eigen bedrijfsvoering te professionaliseren. De organisatie moet een strakkere financiële en operationele structuur hanteren, en een cyclus inregelen waarbij niet alleen op de juiste manier subsidies worden aangevraagd maar het verantwoorden van de besteding van middelen grondig wordt ingeregeld. Het dwingt de organisatie ook om meer nadruk te leggen op langetermijnplanning, zodat niet alleen het huidige onderhoud, maar ook de exploitatie en toekomstige renovaties van monumenten goed geregeld zijn. Zo wordt het voor monumentenorganisaties mogelijk om erfgoed te beheren op een manier die niet alleen cultureel waardevol is, maar ook financieel duurzaam. De POM-status biedt dus niet alleen praktische voordelen op het gebied van financiering en samenwerking, maar zorgt er ook voor dat organisaties hun interne bedrijfsvoering naar een hoger niveau moeten tillen, met als doel het erfgoed op lange termijn te beschermen en te exploiteren.

5.8 Samenvattend

Het behoud van kerkgebouwen vraagt om een zorgvuldig samengestelde bedrijfsvoering, waarbij verschillende organisatievormen, financiële strategieën en juridische kaders samenkomen om deze monumenten op lange termijn in stand te houden. Of het nu gaat om stichtingen, private ondernemingen, coöperaties of publiek-private samenwerkingen, elke benadering brengt specifieke voordelen en uitdagingen met zich mee. Het opstellen van solide financiële plannen, waaronder het slim benutten van fondsen en subsidies, in combinatie met maatschappelijk draagvlak, is essentieel voor succes. Tegelijkertijd moet aandacht worden besteed aan de juridische aspecten van eigendom en herbestemming, zoals kwalitatieve bedingen en fiscale regelingen, die bijdragen aan het behoud van het erfgoed voor toekomstige generaties.

LINO 12/12

"JORWERT"

Genitt. '22

6 Reflecties op het vraagstuk

6.1 Persoonlijke duiding

In het kader van dit onderzoek zijn er gesprekken gevoerd met een breed scala aan betrokkenen, variërend van beleidsmakers en vertegenwoordigers van stichtingen tot erfgoeddeskundigen en academici. Deze diverse groep van professionals en vrijwilligers biedt een genuanceerd perspectief op de uitdagingen en mogelijkheden rondom het beheer en behoud van kerkgebouwen in Nederland. De aanpak van dit deel van het onderzoek was exploratief van aard, gericht op het vrij verkennen van de uiteenlopende visies, ervaringen en inzichten die leven binnen deze sector. Door deze gesprekken ontstaat een persoonlijke duiding van de huidige stand van zaken, evenals de zorgen en hoop die de toekomst van religieus erfgoed in Nederland kenmerken. Het onderzoek beoogt daarmee niet alleen de organisatorische en bedrijfsvoeringsaspecten te belichten, maar ook de menselijke en emotionele dimensies die een betekenisvolle rol spelen in het behoud van kerkgebouwen. De reflecties van de mensen die zijn gesproken zijn hieronder geanonimiseerd, anekdotisch, gekleurd met citaten en enigszins associatief opgetekend conform de aard van de gesprekken waarbij men gevraagd is openhartig en vrij te delen hoe men kijkt naar de staat van het behoud van kerkgebouwen.

Vertegenwoordigers van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), stichtingen Alde Fryske Tsjerken (SAFT), Groninger Kerken (SOGK), Oude Drentse Kerken (SODK), erfgoedambtenaren van verschillende gemeenten, de Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed (BOEi), Bisdom Rotterdam, de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), Museum Catharijneconvent, Fonds Religieus Erfgoed (FRE), Donatus, het ministerie van Onderwijs

Cultuur en Wetenschap (OC&W), Stichting Monumentenbezit, de Reinwardt Academie, de Verenging Kerkrentmeesterlijk Beheer (VKB Kerkrentmeesters), erfgoedambtenaren van de verschillende provincies en vrijwilligers hebben een bijdrage geleverd aan dit hoofdstuk.

6.2 Reflecties op toekomst

De interviews hebben duidelijk gemaakt dat door de demografische ontwikkelingen en de na-ijlende impact van de corona epidemie de zorg is dat er in rap tempo veel kerken hun oorspronkelijke functie verliezen en voor een onzekere toekomst staan. Kerkbesturen proberen vaak met meer inzet vast te houden aan de traditionele aanpak, maar er is een groeiend besef dat er nieuwe manieren van organiseren en denken nodig zijn. Het ontwikkelen van zogenaamde ontzorgingstrajecten wordt gezien als een mogelijke oplossing, waarbij kerken zo lang mogelijk in eigendom blijven van de religieuze eigenaar, terwijl gespecialiseerde partijen ondersteuning bieden.

Hoopvol is dat een aantal mensen aangeven dat het praten over het afstoten van een kerkgebouw makkelijker lijkt te gaan de afgelopen jaren. *“Er is meer openheid om het gesprek aan te gaan dan tien jaar geleden.”*

Het landschap van ondersteunende partijen voor het behoud van kerkgebouwen is echter gefragmenteerd en complex. Hoewel er zoals al blijkt uit eerdere hoofdstukken in dit rapport veel organisaties zijn die delen van de zorg van kerkbesturen kunnen overnemen, ontbreekt vaak een geïntegreerde aanpak. Specifieke diensten, zoals verzekeringen gericht op kerkgebouwen, zijn beschikbaar, maar andere noodzakelijke diensten blijven vaak buiten de directe focus. Daarnaast zijn er organisaties die subsidies kunnen aanvragen voor restauratie en onderhoud,

Kerk van Garmerwolde

maar deze zijn vaak beperkt tot het gebouw zelf, zonder aandacht voor de bijbehorende begraafplaatsen of waardevolle interieurelementen.

Slechts een aantal organisaties richten zich op het totale ensemble²⁰. *“Kerkgebouwen zijn per definitie niet winstgevend. Opname in onze portefeuille richt zich niet op afbraak van de monumentale waarde, het gaat om het ensemble en dus ook het interieur.”*

Een terugkerend thema in de gesprekken is de strijd van kerkbesturen om te overleven door vast te houden aan traditionele methoden, ondanks de toenemende noodzaak voor verandering. Veel kerkbesturen staan voor de uitdaging om, door beperkte beschikbaarheid van mankracht, prioriteiten te stellen in hun werkzaamheden. Het behoud van het kerkgebouw komt daardoor soms te laat aan bod. Dit illustreert de grote druk waaronder deze besturen staan en de beperkte financiële middelen waarmee ze moeten werken. Het uitstellen van het nemen van een besluit leidt daarmee tot een soort verlamming die uiteindelijk het nemen van een besluit nog moeilijker maakt omdat alle middelen in de periode van denken en overwegen, worden opgegeten. De toenemende complexiteit van vereisten

op het gebied van governance, wet- en regelgeving en verantwoording maken dat de keuzes in wat het eerst opgepakt kan worden, steeds lastiger worden omdat de hoeveelheid werk dat blijft liggen onevenredig toeneemt.

Het zoeken van hulp bij deze worsteling lijkt moeizaam te verlopen. *“Kerkeigenaren denken dat ze een bijzonder probleem hebben en ze hebben er vaak al jaren met elkaar over gepraat en nagedacht. Maar wij voeren jaarlijks tussen de 15 en 20 gesprekken die allemaal hetzelfde karakter hebben en hetzelfde verhaal vertellen.”*

Daarbij speelt bij veel kerk- en stichtingsbesturen een zogenaamde paradigma-shift waarbij oude bestuurders opgevolgd (moeten) worden door nieuwe en jongere bestuurders die andere perspectieven, normen en waarden hebben bij hun manier van besturen waardoor er veel tijd gaat zitten in het besturen en kostbare tijd verloren dreigt te gaan voor de toekomst van de kerk. Met die paradigmashift wordt bedoeld dat de nieuwe lichte bestuurders een andere kijk hebben op de keuzes die gemaakt moeten worden en andere visies meebrengen die soms haaks staan op het beleid wat tot dan toe uitgevoerd werd. Sommige besturen raken

²⁰ Denk aan begraafplaats, kerkplein, tuinaanleg etc.

hierdoor verwickeld in langdurige interne dialogen die de tijdsdruk verder op scherp stellen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het wel of niet toelaten van nieuwe experimentele vormen van gebruik van de kerk (slapen in de kerk), het zonder toezicht openen van de kerk voor publiek of het vrijgeven van de kerk voor bijeenkomsten van niet religieuze groeperingen.

Naast deze interne dynamiek is er bij de politieke bestuurders (wethouders, gedeputeerden) een voortdurend verloop waardoor genomen besluiten regelmatig bevochten moeten worden en het netwerken in de belangrijke politieke omgeving een proces is wat voortdurend aandacht behoeft. Zo wordt het volgende opgemerkt: *“Ook de politiek-bestuurlijke setting is lastig, de politieke ambtstermijnen zijn veel korter (en er is veel verloop tussen bestuurders) dan het denken over kerkgebouwen nodig heeft.”*

Dit traditionele denken en werken geldt ook voor een aantal van de reeds langer bestaande provinciale kerkenstichtingen, waar de gewenste verandering om kerkdeuren open te zetten en te experimenteren met andere vormen van gebruik van de kerk moeilijk inpasbaar lijkt binnen de bestaande modus operandi. Het vergt veel inspanning om met voldoende professionals zowel nieuwe initiatieven als de bestaande werkzaamheden die voortvloeien uit het eigenaarschap van kerken adequaat te ondersteunen. Het aantrekken van voldoende personeel om mee te bewegen met de veranderende wereld en administratieve lasten, komt soms te laat op gang waardoor de organisatie dreigt in te teren en de waan van de dag de boventoon voert.

Dit is terug te zien in de criteria die fondsen (benodigd voor het aanvullen van het eigen vermogen) tegenwoordig stellen, die bureaus met beperkte capaciteit onder druk zetten om aan deze vereisten te voldoen. De hoge inzet van vrijwilligers voldoet daarbij in sommige gevallen niet aan de huidige governance-criteria voor besturen.

Hiermee wordt onder andere bedoeld dat de vrijwilligers niet altijd opgewassen zijn tegen de complexiteit van de taken waarmee ze aan de slag gaan. *“De realiteit is dat veel mensen die nu betrokken zijn bij het nemen van besluiten over de toekomst van een kerk (met alle*

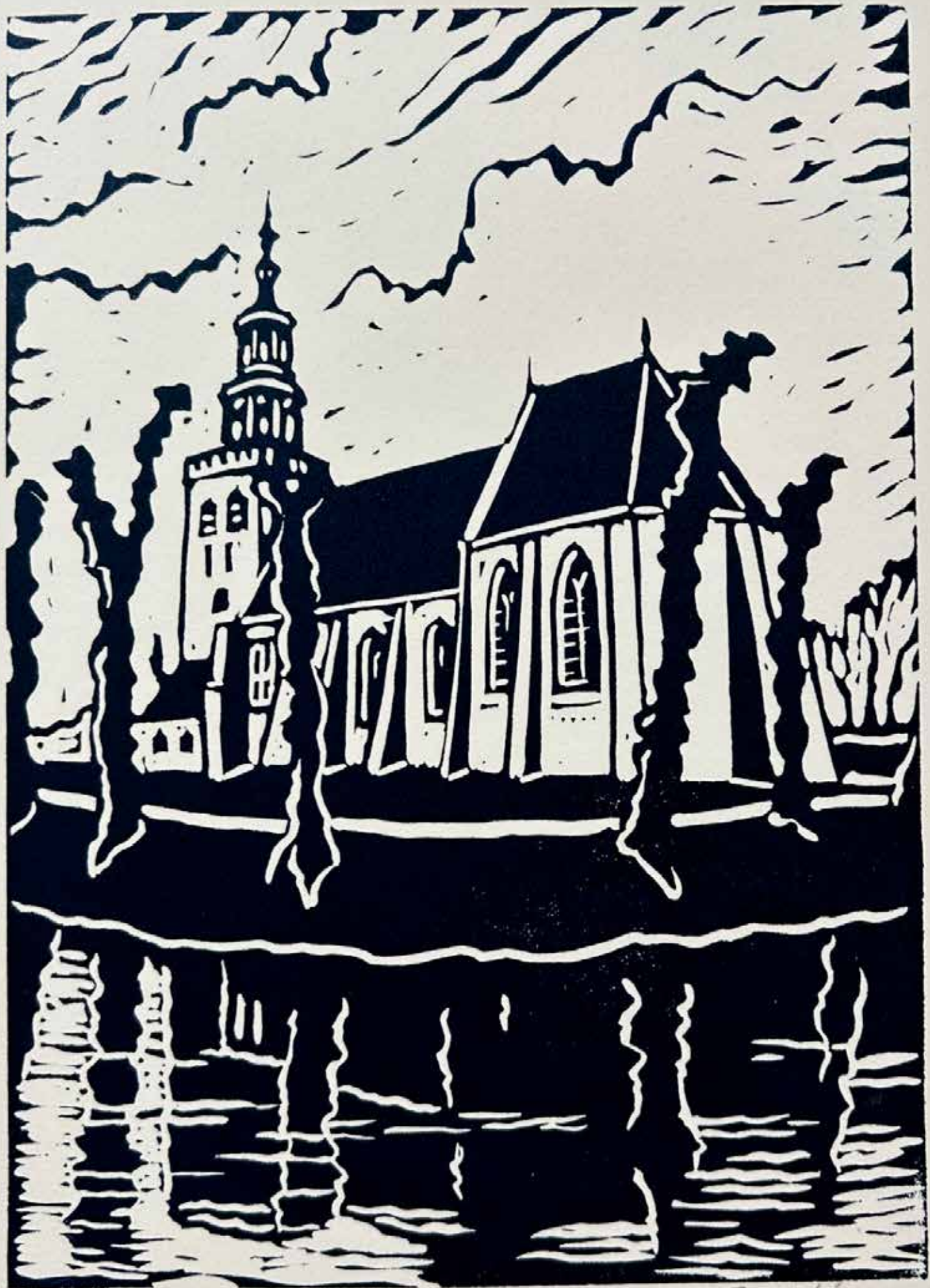
respect), geen idee hebben waar ze mee bezig zijn omdat ze het erbij doen.”

Duurzame herbestemming blijkt in veel gevallen ook afhankelijk van de beschikbaarheid van vrijwilligers en de vraag- en aanbod naar cultuur: *“Bij kerkgebouwen die herbestemd zijn en ondergebracht zijn bij (dorps-) stichtingen, loopt niet alles voorspoedig. De kerken zijn niet allemaal duurzaam herbestemd omdat de organisaties waar ze aan zijn overgedragen bijvoorbeeld deels afhankelijk zijn van de inzet van vrijwilligers. Maar ook omdat de culturele infrastructuur in de regio verzadigd raakt.”*

Naast die culturele verzadiging zijn er ook zorgen over de andere functies waar kerkgebouwen voor worden gebruikt die verbonden zijn aan een maatschappelijke opgave: *“Veel religieus vastgoed komt nu op de markt en er lijkt een grote concurrentie op het gebied van het hergebruik van kerken met een maatschappelijke opgave.”*

Die zorg over het groeiende aanbod van cultuur in kerkgebouwen en daarmee het beoogd rendement van de huidige exploitatiemodellen, waarbij kerken worden gebruikt voor culturele activiteiten blijkt tevens uit de volgende opmerking: *“Er lijkt sprake te zijn van een soort inflatie, want hoeveel cultuur kun je nu in een kerk kwijt als de kerken waar die cultuur in plaats moet vinden, dicht op elkaar staan. Je kunt die goede singer-songwriter niet om de twee kilometer een podium bieden waar mensen op af komen.”*

De verzadiging waar hierboven aan gerefereerd wordt, gaat over de hoeveelheid kerken die elkaar concurreren op het bieden van een boeiend cultureel programma om met de inkomsten uit die exploitatie inkomsten te genereren voor het voortbestaan van de kerk. Als meerdere kerken binnen een gemeente concerten, lezingen en voorstellingen organiseren voor een publiek wat niet verder toeneemt, moet men of besluiten een andere programmering te gaan voeren, of meer te gaan vragen voor toegang voor een voorstelling. Wat zich dan weer lastig verhoudt ten opzichte van het meer professionele aanbod van theaters en schouwburgen.

LINODRUK

"PIETERBUREN"

Gerrit 24

De toevoeging van een separaat organisatieonderdeel om de exploitatie van de kerk te verzorgen brengt een eigen dynamiek met zich mee. In een poging om extra inkomsten te genereren voor het behoud van kerken, komen mensen binnen die vanuit een ander perspectief naar het kerkgebouw en haar mogelijkheden kijken, wat kan leiden tot spanningen. Exploitatiestichtingen streven er vaak naar om de toegankelijkheid en het gebruik van kerkgebouwen te verbreden, wat soms kan verschillen van de meer traditionele en voorzichtige aanpak van sommige kerkelijke eigenaren. Zeker als bijvoorbeeld ook de begraafplaatsen impact gaan ondervinden van nieuwe planvorming. Dit roept de vraag op hoe de lokale geschiedenis en de waarde van het gebouw op een respectvolle manier kunnen worden gewaarborgd bij veranderingen in eigendom en gebruik.

Bij organisaties die al lange tijd actief zijn en een duurzame bijdrage leveren aan de huidige infrastructuur, blijkt dat zij stevast een gedegen businesscase opstellen voordat ze een kerkgebouw overnemen. Deze businesscase moet financieel haalbaar zijn en houdt rekening met zowel de onderhoudskosten als de inzet van personeel. Daarbij zorgen de meeste van deze partijen dat ze een aanzienlijke buffer aan (eigen) vermogen hebben om tegenvallers op te vangen. Een opvallend punt is dat de gehanteerde rekenmodellen uiteenlopen in hun aannames over verwachte rendementen en onderhoudstermijnen, met schattingen die variëren van 15 tot wel 40 jaar. De verwachte rendementspercentages lopen uiteen van 6% tot 9%. Deze variatie leidt tot veel discussie onder de partijen die zich bezighouden met de herbestemming van kerkgebouwen. Veel kerkelijke gemeenten kunnen de gevraagde overnamesom - ondanks dat overname door een oude kerkenstichting vaak de voorkeur geniet - niet opbrengen zonder extra steun. In veel gevallen ketst de overname daarmee af en staat de kerkelijke gemeente met de rug tegen de muur.

Er is een duidelijk onderscheid tussen een collectieve aanpak en een benadering waarbij elke kerk afzonderlijk wordt behandeld. De scheiding tussen kerk en staat wordt meerdere malen aangehaald door de gesproken professionals; aangegeven wordt dat deze vaak negatieve gevolgen heeft voor de inzet van beschikbare middelen voor kerken, aangezien dit de mogelijkheden voor publieke steun beperkt.

Daarnaast blijken gemeente, provinciegrenzen en de regio's waarbinnen de bisdommen opereren vaak niet effectief bij het vinden van oplossingen voor regievoering en coördinatie. Het beheer van kerkgebouwen varieert sterk: provinciale kerkenstichtingen kunnen bijvoorbeeld een uitkomst bieden voor kerkbesturen die een bruidsschat kunnen betalen, maar dit lost de problemen van andere kerken niet op.

De tijdsfactor speelt ook een cruciale rol bij het overwegen van andere oplossingen. Naarmate de tijd verstrijkt, kan het noodzakelijk worden dat kerkelijke eigenaren steeds meer eigendom opgeven, in lijn met het afnemende gebruik van het kerkgebouw. Doordat ze daarmee in wezen hun kerk opeten, blijft er als er een definitief besluit moet worden genomen om de kerk af te staan vaak geen geld meer over voor overdracht van de kerk naar een partij die de voorkeur geniet. Naast de beperkte beschikbaarheid van geld en mensen, heerst er ook argwaan ten aanzien van investeringen van commerciële partijen, wat de zoektocht naar oplossingen verder compliceert. *“De grootste aversie van lokale gemeenschappen tegen overname van het kerkgebouw door andere dan religieuze partijen is gelegen in de angst dat er te heftige ingrepen op bouwkundig niveau zullen worden gedaan en het soort gebruik wat plaats zal vinden waarbij men een verschuiving veronderstelt van rust en stilte in- en rondom het gebouw naar rumoer.”*

De samenwerking tussen kerkbesturen en commerciële partijen wordt als ambivalent ervaren. Hoewel commerciële partijen kunnen helpen bij het beheer en onderhoud van religieuze gebouwen, bestaat er een diepgewortelde bezorgdheid over de mogelijke commercialisering van kerkelijk erfgoed. Dit leidt tot een gevoel van wantrouwen, waarbij kerkbesturen enerzijds de noodzaak van deze diensten erkennen, maar anderzijds terughoudend zijn om hen volledig te omarmen.

De emotionele kant van het beheer en behoud van kerkgebouwen mag niet worden onderschat. Zoals een geïnterviewde opmerkte: *“Het belang van aandacht voor de emotionele kant is belangrijk, want anders ben je het gebouw misschien wel kwijt, maar is de rest (de onderlinge verhoudingen binnen de gemeenschap) kapot.”* Deze opmerking onderstreept dat het niet alleen

Oude kerk, Amsterdam

gaat om het fysieke behoud van de gebouwen, maar ook om het behoud van de gemeenschappen en de betekenis die deze gebouwen voor hen hebben.

De verschuiving in het belijden van het geloof speelt ook een rol. Voor veel mensen is het geloof inmiddels minder verbonden aan het beleven van dat geloof in een kerkgebouw. Deze verandering heeft invloed op de dynamiek en rol van kerkgebouwen in de samenleving en vraagt om een herdefiniëring van hun functie en betekenis. *“We zijn er niet alleen voor onze eigen club, maar de vraag is hoe we andere bezoekers kunnen bedienen zonder onze eigen kernwaarden op te geven en toch oog te hebben voor de minder kerkelijk gearticuleerde behoeften van die andere bezoekers?”*

Toch zijn er ook kansen. De groei van migrantenkerken in Nederland creëert een nieuwe vraag naar kerkgebouwen, vooral in stedelijke gebieden. Hoewel deze gemeenschappen vaak moeite hebben om geschikte gebouwen te vinden, biedt dit een potentiële oplossing voor het probleem van leegstand, al blijft er een mismatch bestaan tussen de vraag en het aanbod, dat zich vaak in landelijke gebieden bevindt.

Het hergebruik van kerkgebouwen door nieuwe religieuze gemeenschappen lijkt op het eerste gezicht een logische stap, maar blijkt in de praktijk vaak complex te zijn. Internationale christelijke gemeenschappen kunnen vaak de kosten van een kerkgebouw niet dragen, waardoor het

hergebruik stagneert. Voor niet-christelijke geloofsgemeenschappen is het verkrijgen van een kerkgebouw tegenwoordig zeldzaam. Aan de andere kant kunnen eerdere herbestemmingen soms tot strengere eisen leiden. Voorbeelden zoals de Sint-Josephkerk in Den Bosch, waar de religieuze elementen tijdens evenementen niet werden gerespecteerd, hebben geleid tot negatieve reacties. Dit soort situaties hebben er vooral bij de Rooms-Katholieke Kerk toe geleid dat bedingen worden ingevoerd om onwaardig toekomstig gebruik te voorkomen, waardoor de oorspronkelijke sacrale uitstraling van de gebouwen behouden blijft. (Strolenberg, F., & Reinstra, A., 2020)

Ogenschijnlijk lijken de provincies waar een provinciale kerkenstichting actief is die zich inzet voor het overnemen van kerkgebouwen, een goed werkend vangnet te hebben. “Gelderland, Friesland en Groningen worden al afgedekt, daar zijn we als Fonds Religieus Erfgoed (FRH) niet actief.” Bij het inzoomen op die provinciale organisaties blijken echter ook daar zorgen over het duurzaam overnemen en behouden van de kerken. Succesvolle partijen hebben een groot eigen vermogen waar ze bij voorkeur niet uit putten voor onderhoud en restauraties. Het rendement van dat vermogen is veelal het maximaal beschikbare budget voor de jaarlijkse kosten. Maar met de nog ervaren impact van COVID-19 op de bezoekersaantallen van kerkdiensten en de stijging van energieprijzen, staat het opgebouwde vermogen gereserveerd voor het onderhoud van de gebouwen ineens veel forser onder

druk dan over het algemeen begroot. Bij een stichting werd zelfs opgemerkt dat het het overwegen waard is om op termijn toch weer kerken af te stoten. Externe (klimaat)invloeden zoals inklinking van de grond, verzilting, boringen naar aardgas met schade tot gevolg, grotere periodes van droogte, harde wind en regen, hebben een grotere en nog onbekende impact op de staat van kerkgebouwen, waar de middelen niet op berekend zijn.

Een interessant punt dat werd aangestipt, is de vraag of de staat mogelijk meer inspraak zou moeten hebben in het behoud van kerkgebouwen, gezien de decennialange investeringen door middel van subsidies. Momenteel ontvangen veel kerkgebouwen, vooral rijksmonumenten, aanzienlijke subsidies van de overheid om hun culturele en historische waarde te behouden. Dit betekent dat de staat al een vorm van betrokkenheid heeft, maar deze blijft vaak beperkt tot financiële steun en het monitoren van de naleving van monumentenwetgeving.

Sommige stemmen bepleiten een grotere rol voor de overheid in de besluitvorming, vooral wanneer het gaat om de keuze tussen behoud of herbestemming van deze gebouwen. Het argument is dat, gezien de publieke middelen die geïnvesteerd zijn, de staat niet alleen een financiële, maar ook een beleidsmatige verantwoordelijkheid zou moeten dragen om ervoor te zorgen dat de lange termijnwaarde van deze gebouwen behouden blijft. Daarbij kan de staat waarborgen dat commerciële exploitatie of herbestemming van kerken niet ten koste gaat van hun historische en culturele integriteit.

Dit zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat bij de verkoop van kerkgebouwen kwalitatieve bedingen standaard worden toegepast, waarin afspraken worden vastgelegd over de nieuwe functie en het behoud van religieuze of architectonische elementen. Verder zou de overheid kunnen pleiten voor een breder maatschappelijk draagvlak, door burgerparticipatie te stimuleren in beslissingen over religieus erfgoed. Al kan dit ook (in samenhang met de nieuwe Omgevingswet) ook tot veel vertraging in de besluitvorming leiden.

Er is echter geen centrale regie op het samenbrengen van partijen die zorg kunnen dragen voor zoveel mogelijk succesvolle overdrachten van kerken waarbij de voorkeur van de oorspronkelijke eigenaar gevolgd

kan worden. De verschillende partijen proberen hun eigen deel van het probleem op te lossen. Dit gebrek aan samenhang kan soms leiden tot animositeit en een gevoel van concurrentie tussen partijen die eigenlijk zouden moeten samenwerken. Men betwist elkaars businessmodellen, uitgangspunten en aanpak, in plaats van het centraal stellen van de noodzaak om het waardevolle kerkgebouw een duurzame toekomst te geven. Een geïnterviewde benadrukte de noodzaak om op een coöperatieve wijze samen te werken en uit de onderlinge animositeit te komen en samen het doel voor ogen te houden en grootmoedig de kerk boven het eigen belang te plaatsen.

Men uit hierbij in toenemende mate vertrouwen te hebben in de rol en expertise van de RCE: *“De RCE heeft de afgelopen jaren een belangrijke ontwikkeling doorgemaakt van adviseren vanuit beperkingen naar het actief meedenken vanuit mogelijkheden. De gemeenten lijken achter te blijven bij die ontwikkeling. Bij veel gemeenten ontbreekt het aan kennis om vooruitstrevend te adviseren waardoor er vooral gekeken wordt naar risico's.”*

Bij die regie zou ook gekeken kunnen worden naar de huidige hoeveelheid rijksmonumentale kerken als een collectie die wellicht opnieuw tegen het licht gehouden moet worden. *“Kunnen we en willen we alle kerken echt in perfecte staat behouden voor de toekomst of moeten we scherper aan de wind zeilen en nu kiezen voor die kerken die we echt waardevol vinden? Om te voorkomen dat we straks toch kerken verliezen die bepalend zijn voor het vertellen van ons verleden.”* Daarnaast opperen pragmatici dat een collectie ook gedifferentieerd kan worden naar verschillende onderhoudsregimes, al zou je dan het gelijkheidsbeginsel per rijksmonumentale kerk los moeten laten en de gebouwen daarmee een verschillende behandeling moeten geven.

Het concept van collectiedenken zou kunnen leiden tot een fundamentele verandering in de manier waarop kerkgebouwen duurzaam een nieuw toekomstperspectief krijgen. Momenteel is het vooral weggelegd voor een selecte groep om hun kerk over te dragen aan een organisatie die in staat is om zowel de oorspronkelijke functie als het interieur op de lange termijn te behouden. Dit is vaak voorbehouden aan kerken met voldoende middelen of eigendom van grond om dit mogelijk te maken. Deze benadering

staat in contrast met het vangnetprincipe waarop de meeste provinciale kerkenstichtingen oorspronkelijk zijn gebaseerd. *“Sommige kerken laten een opeenstapeling zien van waarden, voor die kerken moet je met z'n allen gaan om ze te behouden!”*

Maar er is ook realisme ten aanzien van wat realistisch haalbaar is: *“We zijn nog te voorzichtig, er zal hoe dan ook wat gesloopt moeten worden. Zolang het totaalbeeld blijft en het verhaal verteld kan blijven worden hoeft dit niet erg te zijn.”*

Mogelijk biedt collectiedenken een positieve impuls voor stichtingen die nu al onder druk staan en moeite hebben om hun huidige verantwoordelijkheden te dragen omdat er gericht omgegaan kan worden met de beschikbare middelen en er meer met minder gedaan kan worden. Verschillende betrokkenen merken op dat het lijkt alsof men wacht op een initiatief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Zoals een geïnterviewde opmerkte: *“Waar eindigt de verantwoordelijkheid van de RCE en begint die van andere partijen?” Een ander voegde toe: “De kerkelijke koepels moeten gezamenlijk de handen ineenslaan en een gezamenlijke strategie ontwikkelen per denominatie.”*

Tegelijkertijd is het lastig om hierin een stap te zetten, want: *“Wat als we straks hebben besloten de verkeerde gebouwen af te breken, wie is daar dan verantwoordelijk voor?”*

Het behoud van kerken met waardevolle interieurs vormt een specifieke uitdaging. De vraag blijft hoe deze waardevolle elementen behouden kunnen blijven bij herbestemming van de kerkgebouwen. In bepaalde provincies, zoals Friesland en Groningen, wordt nagedacht over strategische keuzes voor kerkbehoud, terwijl in andere delen van Nederland weinig regie wordt gevoerd over dit proces. Dit roept vragen op over de toekomst van kerken in kwetsbare regio's.

Het behouden van het interieur is voor veel mensen die gesproken zijn een bron van zorg. De keuze voor een nieuwe eigenaar veroordeelt het interieur tot de keuzes die de nieuwe eigenaar maakt en het businessmodel waarmee deze rekent. Afhankelijk daarvan wordt bepaald wat er met het interieur gebeurt. “Je kunt het interieur niet los zien van het kerkgebouw en de keuzes die daarover worden gemaakt. Het interieur is

veroordeeld tot de stenen waarbinnen het interieur is gesitueerd.”

Een ander benoemd aandachtspunt is de transparantie rondom de financiële positie van kerkelijke organisaties. Zo kan het voorkomen dat oorspronkelijke kerkelijke eigenaren, bijvoorbeeld tot 25 jaar na verkoop, een aandeel in de winst bij doorverkoop willen behouden. Dit kan soms leiden tot spanningen tussen kerkelijke en seculiere partijen die betrokken zijn bij het behoud van religieus erfgoed. Hierdoor kunnen waardevolle overnameprocessen in bepaalde gevallen niet doorgaan, wat het wederzijds vertrouwen en de samenwerking bemoeilijkt.

De toekomst van kerkgebouwen in Nederland zal afhangen van de bereidheid om nieuwe te ontwikkelen en om de waarde van deze gebouwen in een bredere maatschappelijke context te zien. Of het nu gaat om het koppelen van kerkgebouwen aan maatschappelijke opgaven, het ontwikkelen van innovatieve beheersmodellen, of het versterken van de samenwerking tussen verschillende partijen, er zijn duidelijke kansen om een nieuwe weg in te slaan. Erfgoedprofessionals, beleidsmakers en kerkbesturen moeten deze kansen aangrijpen om een duurzame toekomst voor kerkgebouwen in Nederland te waarborgen.

Bij het innoveren van nieuwe samenwerkingsvormen kan gedacht worden aan het samenwerken en delen van binnenkomende middelen in de vorm van het oprichten van een coöperatie waarbij partijen samenwerken aan organisatie overstijgende doelen, het bijeenbrengen van middelen en de voordelen van elkaar expertise kunnen ervaren zonder verlies aan eigen identiteit. Of het verbinden van maatschappelijke doelstellingen zoals het opdoen van werkervaring door bijstandsgerechtigden, het lopen van stage door scholieren van het MBO, HBO en WO, het leren van de Nederlandse taal door Nieuwkomers door het opzetten van een HUB rond kerkgebouwen die potentie hebben om het samenbrengen van verschillende maatschappelijke opgaven te dragen. Een voorbeeld van het samenbrengen van verschillende doel is terug te zien bij de gedachtenvorming over de toekomst van de Grote Kerk in Leeuwarden waar men studenten woonruimte wil bieden in ruil voor het leveren van diensten die de kerk en haar gemeenschap ten goede komen.²¹

Kerk van Ransdorp, Ransdorptoren

6.3 Samenvattend

De afname van religieuze gemeenschappen in Nederland heeft geleid tot een groeiend aantal kerkgebouwen die een onzekere toekomst tegemoet gaan, wat kerkeigenaren ertoe brengt om alternatieven te overwegen. Ondanks het bestaan van diverse ondersteunende partijen is het landschap gefragmenteerd en ontbreekt vaak een geïntegreerde aanpak, wat leidt tot inefficiënties en gemiste kansen. Kerkbesturen worstelen met prioriteiten en beperkte middelen, terwijl nieuwe en jongere bestuurders met andere perspectieven een noodzakelijke paradigmaverschuiving teweegbrengen. Tegelijkertijd staat de samenwerking met commerciële partijen onder druk door wantrouwen en de complexiteit van exploitatiemodellen. Het gebrek aan centrale regie en de verschillende regionale contexten bemoeilijken de coördinatie en het behoud van waardevolle kerkinterieurs, waardoor de noodzaak voor innovatieve beheersmodellen en strategische samenwerking steeds urgenter wordt.

7 Tussen de regels door

7.1 Onuitgesproken

In dit hoofdstuk worden de vaak onuitgesproken spanningen en uitdagingen rond de herbestemming van kerkgebouwen belicht, zoals ze naar voren kwamen in gesprekken met professionals uit het veld.

7.2 Zorgen over Samenwerking

Er is een brede infrastructuur op nationaal niveau beschikbaar die veel van de huidige of toekomstige vrijkomende kerken samen zou moeten kunnen afdekken. Deze partijen blijken echter naast en soms zelfs tegen elkaar te werken omdat ze geen vertrouwen hebben in de aanpak van de ander of niet willen concurreren met andere partijen.

Dit gebrek aan samenhang en een gemeenschappelijke visie zorgt ervoor dat veel initiatieven vertraging oplopen of hun potentieel niet volledig benutten, waardoor de effectiviteit van de inspanningen om kerkelijk erfgoed te behouden onder druk komt te staan.

“Ook een erfgoedbeheerder heeft een verantwoordelijkheid om te vertellen waarom het gebouw is wat het is. Het gebouw kent vanuit haar architectuur al een onvoorwaardelijkheid. Dit gaat wringen als het gebouw ‘heel plat’ gebruikt gaat worden. En je ziet het niet als je het niet weet. Vertel wat het gebouw betekent zodat de ander zich kan verhouden tot dat gebouw en zo een keuze kan maken of deze hier verantwoordelijkheid voor wil nemen, op wat voor manier dan ook.”

Commerciële partijen kunnen een belangrijke rol spelen bij het onderhoud en beheer van kerkgebouwen, maar binnen kerkelijke kringen bestaat er vaak een gevoel van wantrouwen ten aanzien van de mogelijke commercialisering van religieus erfgoed. Terwijl kerkelijke organisaties voornamelijk gericht zijn op het behoud van de religieuze

functie van de gebouwen, leggen lokale overheden en commerciële partijen meer nadruk op economische exploitatie en herbestemming. Deze verschillende prioriteiten leiden tot een terughoudendheid om samen te werken met commerciële entiteiten, ondanks het besef dat hun betrokkenheid soms noodzakelijk is. Dit wantrouwen wordt versterkt door zorgen over de langetermijnbetrokkenheid van commerciële partijen, die vaak winstmaximalisatie vooropstellen, wat conflicten kan veroorzaken over de culturele en religieuze waarde van de kerkgebouwen. Het verschil in focus leidt regelmatig tot vertraging in de besluitvorming en inefficiëntie in de uitvoering van projecten.

“Er zou slimmer omgegaan kunnen worden met het monitoren van verstrekte subsidies om te voorkomen dat die subsidie uiteindelijk na een poosje verdwijnt in de zakken van een vermogende eigenaar na doorverkoop.”

Daarnaast wordt de samenwerking bemoeilijkt door bureaucratische verschillen. Publieke en private partijen werken onder uiteenlopende regelgeving en administratieve eisen, wat fricties en vertragingen veroorzaakt. Projectmanagers merken op dat de uiteenlopende verwachtingen tussen deze partijen de effectiviteit van samenwerkingsprojecten vaak onder druk zet.

7.3 Gebrek aan centrale coördinatie

Naast deze interne spanningen, is er ook een duidelijke zorg over het gebrek aan centrale coördinatie in het beheer en behoud van kerkgebouwen. De huidige situatie kenmerkt zich door een gefragmenteerde - kerk voor kerk - aanpak, waarbij verschillende organisaties vaak onafhankelijk van elkaar werken aan vergelijkbare doelen. Dit leidt tot overlappen in inspanningen en gemiste

kansen voor synergie. Maar ook tot hiaten, denk aan de vele onderhandelingen tussen stichtingen die kerken over willen nemen waarbij de over te dragen oorspronkelijke eigenaar soms net een relatief klein bedrag tekortkomt om de overdracht plaats te laten vinden. Het ontbreken van een overkoepelend orgaan dat deze inspanningen coördineert, maar ook het benaderen van de zorg voor het behoud van kerken vanuit een totaalbeeld, wordt gezien als een belangrijke belemmering voor een efficiënte en samenhangende aanpak. Dit gebrek aan centrale regie zorgt ervoor dat veel projecten stagneren en het volledige potentieel van samenwerkingen niet wordt benut. Daarbij zijn er zorgen dat met een 'kerk voor kerk' benadering waardevolle kerken verloren kunnen gaan.

7.4 Spanningen rond behoud van interieurs

Het behoud van waardevolle kerkinterieurs vormt eveneens een punt van frictie. In sommige gevallen blijkt dat bij herbestemmingsprojecten de nadruk op het behoud van het exterieur ligt, terwijl de waardevolle interieurelementen in het gedrang komen. Dit roept de vraag op hoe de religieuze, culturele en historische integriteit van deze interieurs gewaarborgd kan blijven in een context waarin economisch rendement steeds meer de boventoon voert en de kerkbanken als eerste het veld moeten ruimen. In die provincies waar strategische keuzes worden gemaakt voor het behoud van kerkgebouwen, bestaat de zorg dat deze keuzes niet altijd in lijn zijn met het behoud van de rijke interieurs.

7.5 Voor altijd veilig?

Zoals aan het begin van dit rapport al werd aangestipt, is een groeiend punt van zorg dat de overdracht aan particulieren, stichtingen of andere organisaties niet automatisch de toekomst van het gebouw veiligstelt. Ondanks de initiële intenties van de nieuwe eigenaren, blijkt in de praktijk dat langetermijnbeheer vaak veel complexer is dan verwacht. In tal van gevallen is de nieuwe eigenaar niet in staat om de hoge en terugkerende kosten van onderhoud, restauratie en energie te dragen, wat leidt tot financiële problemen en uiteindelijk de noodzaak om het gebouw opnieuw over te dragen aan een andere partij. Dit probleem beperkt zich niet tot kleine particuliere eigenaren; ook grotere stichtingen, die vaak beschikken over duurzame financieringsmodellen en slimme begrotingen, komen onder druk te staan door onvoorziene omstandigheden. Twee belangrijke factoren die deze uitdagingen

verergeren zijn de onophoudelijke stijging van energieprijzen (met name gas en elektriciteit) en de toenemende gevolgen van klimaatverandering. Extreme weersomstandigheden leiden bijvoorbeeld tot een versnelde aantasting van het exterieur van gebouwen, zoals daken, ramen en muren, waardoor extra en vaak kostbare onderhoudswerkzaamheden noodzakelijk worden. Daarnaast leidt klimaatverandering tot nieuwe eisen aan de klimaatbeheersing binnen de gebouwen, wat extra investeringen in isolatie en verwarmingstechnieken vereist. Deze bijkomende lasten komen boven op de al bestaande onderhoudsverplichtingen en maken het moeilijk voor eigenaren om de financiële balans op lange termijn gezond te houden, zelfs bij de best geplande begrotingen.

Dit alles leidt ertoe dat er, naast de reguliere aandacht voor herbestemming en behoud, steeds meer behoefte ontstaat aan flexibele en innovatieve financieringsstrategieën die in staat zijn om onverwachte kosten op te vangen. Zonder dergelijke strategieën blijft de continuïteit van veel kerkgebouwen kwetsbaar en worden ze keer op keer geconfronteerd met de onzekerheid van eigendomsoverdracht en de bijbehorende risico's voor het erfgoed.

7.6 Hoop

Naast alle besproken zorgen en spanningen is er veel om optimistisch over te zijn. De sector wordt gedragen door een enorme gedrevenheid en betrokkenheid van mensen die zich met hart en ziel inzetten voor het behoud van kerkgebouwen, van de vrijwilligers die deel uitmaken van een kerkbestuur tot de vrijwilligers die de kerk elke dag openen voor publiek. Dit blijkt niet alleen uit de duizenden vrijwilligers die dag in, dag uit zorgen voor het onderhoud en de toegankelijkheid van deze bijzondere plekken, maar ook uit de passie en vastberadenheid van professionals die voortdurend naar creatieve oplossingen zoeken om herbestemming en behoud mogelijk te maken. Bovendien hebben we toegang tot een schat aan kennis en ervaring, die ons in staat stelt om met vernieuwde inzichten te werken aan het behoud van dit erfgoed. Innovatieve technologieën maken het mogelijk om efficiënter onderhoud te monitoren en op lange termijn te plannen, terwijl elk jaar een nieuwe generatie studenten met een frisse blik en groeiende interesse zich verdiept in de geschiedenis en toekomst van kerkgebouwen. Daarnaast is er een rijk en divers netwerk van organisaties, variërend van

Protestantse kerk, Ootmarsum

erfgoedinstellingen tot commerciële en religieuze partijen, die vanuit verschillende visies (al is het soms naast elkaar) hard werken om het religieus erfgoed levend te houden. Dit groeiende netwerk van vernieuwers en betrokken organisaties die streven naar behoud en herbestemming biedt veel hoop voor de toekomst.

7.7 Samenvattend

De uitdagingen binnen het beheer van kerkgebouwen zijn divers en complex. Er is een spanningsveld tussen verschillende belangen: het religieuze en culturele erfgoed versus de economische exploitatie. Dit leidt regelmatig tot terughoudendheid en wantrouwen, vooral tussen kerkelijke en commerciële partijen. Ook het gebrek aan centrale coördinatie belemmert een efficiënte aanpak, omdat veel initiatieven versnipperd en ongecoördineerd plaatsvinden, wat resulteert in

gemiste synergiën en inefficiënties. Daarnaast is er bezorgdheid over het behoud van waardevolle kerkinterieurs, die vaak in de verdrinking komen bij herbestemmingsprojecten. En zelfs als de toekomst van het gebouw na overdracht zeker lijkt, is dat niet altijd vanzelfsprekend nu de kosten voor onderhoud door onvoorziene omstandigheden extra oplopen. Desondanks is er veel reden voor optimisme: de inzet van duizenden vrijwilligers, de passie van professionals, nieuwe technologieën en een groeiende interesse van studenten bieden hoop. Samenwerking en het ontwikkelen van een coherente strategie zijn echter noodzakelijk om zowel de religieuze, culturele als economische waarden van kerkgebouwen te waarborgen en om de kansen voor herbestemming volledig te benutten.

8 Conclusies en aanbevelingen

8.1 Conclusies

Het behoud van kerkgebouwen in Nederland staat voor aanzienlijke uitdagingen, vooral door demografische veranderingen, afnemende religieuze betrokkenheid, klimaatveranderingen en de inherente complexiteit van het beheren van monumentale gebouwen. Tijdens gesprekken met diverse betrokkenen, waaronder kerkbesturen, beleidsmakers, erfgoedprofessionals en vertegenwoordigers van kerkelijke gemeenschappen, werd duidelijk dat een gebrek aan cohesie en regievoering, gecombineerd met uiteenlopende prioriteiten en belangen, de kern vormt van veel van deze problemen. Daarnaast blijkt ook dat veel van de huidige 'verdienmodellen' van grotere organisaties die kerkgebouwen in eigendom hebben, onder druk staan door bijvoorbeeld hogere kosten van bouwmaterialen, krapte in personeel en een exploitatie die minder succesvol blijkt dan van tevoren werd gedacht.

Ondanks de aanwezigheid van een rijke infrastructuur van organisaties die zich inzetten voor het behoud van monumentale kerkgebouwen, ontbreekt het vaak aan een geïntegreerde aanpak die effectief inspeelt op de behoeften en uitdagingen waar kerkelijke gemeenschappen mee worstelen. Veel kerkelijke gemeenschappen zien hun ledental slinken, wat hun vermogen om hun gebouwen te onderhouden ernstig beperkt. Tegelijkertijd voelen gemeenten en erfgoedorganisaties een groeiende druk om deze waardevolle gebouwen te behouden, vaak zonder de benodigde middelen of duidelijke richtlijnen voor effectieve samenwerking. Hierdoor ontstaat een gefragmenteerd en complex landschap van ondersteunende partijen, waarin veel inspanningen elkaar overlappen en kansen voor synergie onbenut blijven.

8.2 Strategische vraagstukken

Een belangrijk strategisch vraagstuk betreft de discrepantie tussen de verschillende benaderingen en belangen van betrokken partijen. Waar provinciale kerkenstichtingen aanvankelijk werden gezien als een veelbelovende oplossing, blijkt deze aanpak in de praktijk niet toereikend voor kerken beneden de grote rivieren. In het overwegend katholieke Brabant en Limburg geldt daarnaast dat de hoeveelheid religieus erfgoed breder is dan alleen kerken en voor kloostercomplexen en kapellen eveneens grote opgaven bestaan. Bovendien sluiten de grenzen van provincies en gemeenten vaak niet aan op die van parochies en bisdommen, waardoor een synergetische samenwerking tussen deze entiteiten moeilijk te realiseren is.

In meerdere gevallen loopt een overdracht van een kerkgebouw naar een partij die een duurzaam behoud kan garanderen spaak doordat de benodigde middelen niet op tafel gebracht kunnen worden en ontbreekt het aan initiatieven die de soms beperkte tekorten voor die overname vlot zouden kunnen trekken. Vooral bij het veiligstellen van grote monumentale kerkgebouwen lijkt behoefte aan extra schillen die als een soort vangnet garant kunnen staan daar waar de risico's bij tegenvallend onderhoud als groot ervaren worden.

De vraag rijst of de overheid, gezien haar substantiële investeringen in kerkgebouwen via de SIM-middelen, niet ook een grotere stem zou mogen hebben bij het bepalen van het lot van cultuurhistorisch zeer belangrijke gebouwen wanneer de kerkelijke eigenaren ze niet langer kunnen dragen. Deze discussie past in het bredere kader van de verschuiving in Nederland naar een seculier bestuur, waarbij religie minder centraal staat in de samenleving, maar het erfgoed ervan als belangrijk wordt gezien.²²

Klooster De Achelse Kluis, Leende

Een ander strategisch vraagstuk is de tijdsfactor, die een cruciale rol speelt bij het overwegen van andere oplossingen. Naarmate de tijd verstrijkt, kan het noodzakelijk worden dat kerkelijke eigenaren steeds meer eigendom opgeven, in lijn met het afnemende gebruik van het kerkgebouw. Dit vraagt om een doordachte aanpak waarbij de belangen van alle betrokkenen zorgvuldig maar vooral ook vroegtijdig worden afgewogen.

8.3 Oplossingsrichtingen

1. Schep betere randvoorwaarden om een kerkgebouw door de oorspronkelijke eigenaar, het kerkbestuur, te laten beheren en gebruiken. Het kerkgebouw is hiervoor gebouwd en dit gebruik draagt zorgvuldig zorg voor de rijksmonumentale waarde van het kerkgebouw, het interieur en eventueel aanpalende zaken zoals een kerkhof. Hierbij kan gedacht worden aan verdergaande financiële ondersteuning door de overheid en fondsen, opleidingen voor leden van het kerkbestuur, het bevorderen van samenwerking met lokale partijen om het kerkgebouw te behouden, ondersteuning bij communicatie en het opzetten van bijvoorbeeld crowdfunding voor onderhoud, restauratie en transformatie, fondsenwerving en digitale tools).

2. Onderzoek de mogelijkheid om een groep van beheerders, eigenaren en ondersteuners van kerkgebouwen samen te stellen om gedurende enkele jaren gezamenlijk pilotprojecten uit te voeren gericht op het behoud en (nieuw) gebruik van kerkgebouwen. Het doel is om projecten te initiëren die maatschappelijke opgaven combineren met het behoud van kerkgebouwen, waarbij het raadzaam is om te onderzoeken of budgetten afkomstig uit verschillende domeinen, toegankelijk gemaakt kunnen worden. Deze aanpak, waarbij leren door doen centraal staat, biedt de kans om meerdere doelstellingen geïntegreerd aan te pakken. Het Programma Toekomst Religieus Erfgoed zou hierbij kunnen faciliteren door het bieden van professionele ondersteuning aan dit platform. Deze projectorganisatie kan eigenaren stimuleren om sneller stappen te zetten in het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen, om te voorkomen dat waardevolle tijd verloren gaat en de opties daarmee steeds meer beperkt worden. Door tijdig te experimenteren met nieuwe samenwerkingsmodellen, kunnen effectieve oplossingen voor het behoud van deze gebouwen worden ontwikkeld. Geef deze projectorganisatie een specifieke opdracht mee om het behoud van interieurs beter te beschermen en incentives te

ontwikkelen die een eigenaar bij het afstoten van het gebouw mogelijk stimuleren om een keuze te maken waarbij het interieur zo weinig mogelijk schade lijdt.

3. Verken of er aanvullende mogelijkheden zijn op de reeds bestaande concepten om een gefaseerde overgang van het gebruik van het kerkgebouw te begeleiden, zodat de kerk geleidelijk in nieuwe handen kan overgaan. Dit model stelt de bestaande religieuze gemeenschappen in staat het gebruik van het gebouw geleidelijk af te bouwen, terwijl de nieuwe eigenaar stapsgewijs het eigenaarschap en beheer op zich neemt. Zo kan de afname van kerkgangers synchroon verlopen met de opbouw van nieuw eigenaarschap en gebruik. Door deze geleidelijke overgang kunnen zowel de religieuze waarden als de functionele mogelijkheden van het gebouw behouden blijven, terwijl de nieuwe eigenaar voldoende tijd krijgt om passende invullingen en exploitatiemodellen te ontwikkelen. Sommige stichtingen hanteren al een overgangsmodel waarbij de oorspronkelijke eigenaar het gebruik gefaseerd overdraagt, bijvoorbeeld door de kerk na overname terug te huren of door bij een verdere afname van kerkgangers steeds meer bezit af te staan. Dit systeem kampt echter met uitdagingen, omdat het van de overnemende stichting geduld vraagt bij het integreren van de kerk in hun werkproces. Het is daarom aanbevolen om te onderzoeken welke knelpunten dit proces onder druk zetten en hoe de betrokken partijen gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen nemen om deze problemen op te lossen.
4. Stimuleer als overheid, samen met bestaande ondersteunende partijen (zoals fondsen), de ontwikkeling van een landelijke ondersteuningsstructuur voor het overdragen van grote en/of risicovolle kerkgebouwen aan nieuwe beheerders. Concreet zou dit kunnen bestaan uit het bieden van garantstellingen door bijvoorbeeld bestaande fondsen bij overnames van grote kerken door de stichtingen die nu schromen om grote kerkgebouwen over te nemen maar het niet aandurven

vanwege de veel hogere kosten of risico's bij tegenzittend onderhoud. Of een kerkgebouw niet over willen nemen omdat het interieur zodanig beperkend ervaren wordt om tot een rendabele herbestemming te komen. Deze ondersteuningsstructuur kan fungeren als vangnet, zodat het overnameproces eenvoudiger en minder risicovol wordt voor de betrokken partijen. Dit draagt bij aan het waarborgen van het voortbestaan van deze gebouwen onder nieuwe eigenaren.

5. Een minder zichtbaar obstakel is de druk op de apparaatskosten van organisaties die zich professioneel inzetten voor het behoud van kerkgebouwen. Het blijkt lastig middelen te werven die investeringen voor personeel toestaan, waardoor er weinig capaciteit blijkt om te experimenteren of vol in te zetten op marketing, professionalisering en het opzetten van een deugdelijke aanpak om middelen te werven. Meer mensen betekent over het algemeen meer inzet op het uitdragen van het belang van behoud van kerkgebouwen, wat kan resulteren in een grotere hoeveelheid nalatenschappen, bereik van een grotere en meer diverse hoeveelheid fondsen en de ontwikkeling van initiatieven die allereerst gericht zijn op het bereiken van publiek voor het bezoeken van kerken met daaruit voortvloeiend vaak een toename van donateurs en vrienden van kerkgebouwen. Dit pleit voor verruiming van bestaande regels om aan te vragen middelen ook in te mogen zetten voor de bemensing op bureaus die niet direct te koppelen is aan het onderhoud of de restauratie van kerkgebouwen.
6. Vaak werd de behoefte geuit aan een centraal georganiseerd orgaan om vraagstukken over herbestemmen te coördineren. Dit orgaan zou kunnen functioneren als een overkoepelende entiteit die de verschillende inspanningen samenbrengt, best practices deelt en ervoor zorgt dat alle betrokkenen op een consistente en effectieve manier samenwerken. Een nuttig hulpmiddel hierbij kan een beslisboom²³ zijn, die kerkeigenaren helpt bij het maken van

²³ Voorbeelden van vragen die hierin opgenomen zouden kunnen worden zijn bijvoorbeeld: Is volledige of gedeeltelijke herbestemming gewenst of noodzakelijk? Past het gebouw binnen de wensen van de lokale gemeenschap voor een maatschappelijke herbestemming? Zijn er monumentale waarden aan het gebouw verbonden die beperkingen opleggen voor herbestemming? Is er een kwalitatiefbeding of andere clause die beperkingen oplegt aan de herbestemming? Is er interesse van andere geloofsgemeenschappen om het gebouw over te nemen voor religieuze doeleinden? Zijn er commerciële partijen geïnteresseerd in de aankoop of huur van het gebouw? Is er draagvlak binnen de gemeenschap voor commerciële of maatschappelijke herbestemming?

weloverwogen keuzes voor de toekomst van hun gebouwen. Deze beslisboom kan een geleidelijke benadering bieden voor het overwegen van nevenbestemmingen, hybride gebruik, en uiteindelijk overdracht, waarbij in alle stadia rekening wordt gehouden met de oorspronkelijke functie en nieuwe mogelijkheden.²⁴

7. En al gaat dit niet op voor elke regio (met name in de Randstad is te zien dat ook de nodige andere opties spelen zoals een hoge grondprijs en commerciële kansen), toch bieden de groei van migrantenkerken en innovaties in technologie nieuwe kansen voor het hergebruik en beheer van kerkgebouwen.

8.4 Samenvattend

Duurzaam behoud van kerkgebouwen vereist een delicate balans tussen het respecteren van het historische karakter en het openstaan voor vernieuwing. Het succesvol koppelen van actuele maatschappelijke vraagstukken aan de toekomst van kerkgebouwen, evenals het ontsluiten en samenbrengen van de benodigde budgetten, zorgt ervoor dat kerken relevant en toegankelijk blijven. Door deze integrale aanpak kunnen kerkgebouwen ook in de toekomst een belangrijke rol blijven spelen in de samenleving en een warm welkom bieden aan zowel religieuze als seculiere gemeenschappen. De positie van de kerkelijke gemeenschap als eigenaar van het kerkgebouw verdient hierbij bijzondere aandacht en waardering.

²⁴ Een voorbeeld hiervan is te vinden via <https://www.kerkrentmeester.nl/herbestemmen-kerkgebouw/>

9 Bronnen

9.1 Websites aangehaalde organisaties

- BOEi (Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed)
Website: <https://www.boei.nl>
- Bunk Hotels
Website: <https://www.bunkhotels.com>
- ErfgoedAcademie
Website: <https://www.erfgoedacademie.nl>
- Erfgoed Nederland
Website: <https://www.erfgoednederland.nl>
- Erfgoedvereniging Heemschut
Website: <https://www.heemschut.nl>
- Future For Religious Heritage
Website: <https://www.frh-europe.org/>
- Herbestemming.nl
Website: <https://www.herbestemming.nl>
- Kenniscentrum Herbestemming Noord
Website: <https://www.herbestemmingnoord.nl>
- Monumentenwacht Nederland
Website: <https://www.monumentenwacht.nl>
- Nationale Monumentenorganisatie (NMo)
Website: <https://www.nationalemonumentenorganisatie.nl>
- Nationaal Restauratiefonds (NRF)
Website: <https://www.restauratiefonds.nl>
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)
Website: <https://www.cultureelerfgoed.nl>
- Stadsherstel Amsterdam
Website: <https://www.stadsherstel.nl>
- Stichting Alde Fryske Tsjerken
Website: <https://www.aldefrysketsjerken.nl>
- Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG)
Website: <https://www.sbkg.nl>
- Stichting Monumentenbezit
Website: <https://www.monumentenbezit.nl>
- Stichting Oude Drentse Kerken
Website: <https://www.oudedrentsekerken.nl>
- Stichting Gelderse Kerken
Website: <https://geldersekerken.nl/>
- Stichting Oude Groninger Kerken
Website: <https://www.groningerkerken.nl>
- Stichting Oude Hollandse Kerken
Website: <https://www.ohk.nl>
- Stichting Oude Zeeuwse Kerken
Website: <https://www.oudezeeuwsekerken.nl>
- Toekomst Religieus Erfgoed
Website: <https://www.toekomstreligieuserfgoed.nl/>
- Vereniging VKB Kerkrentmeesters
Website: www.kerkrentmeester.nl

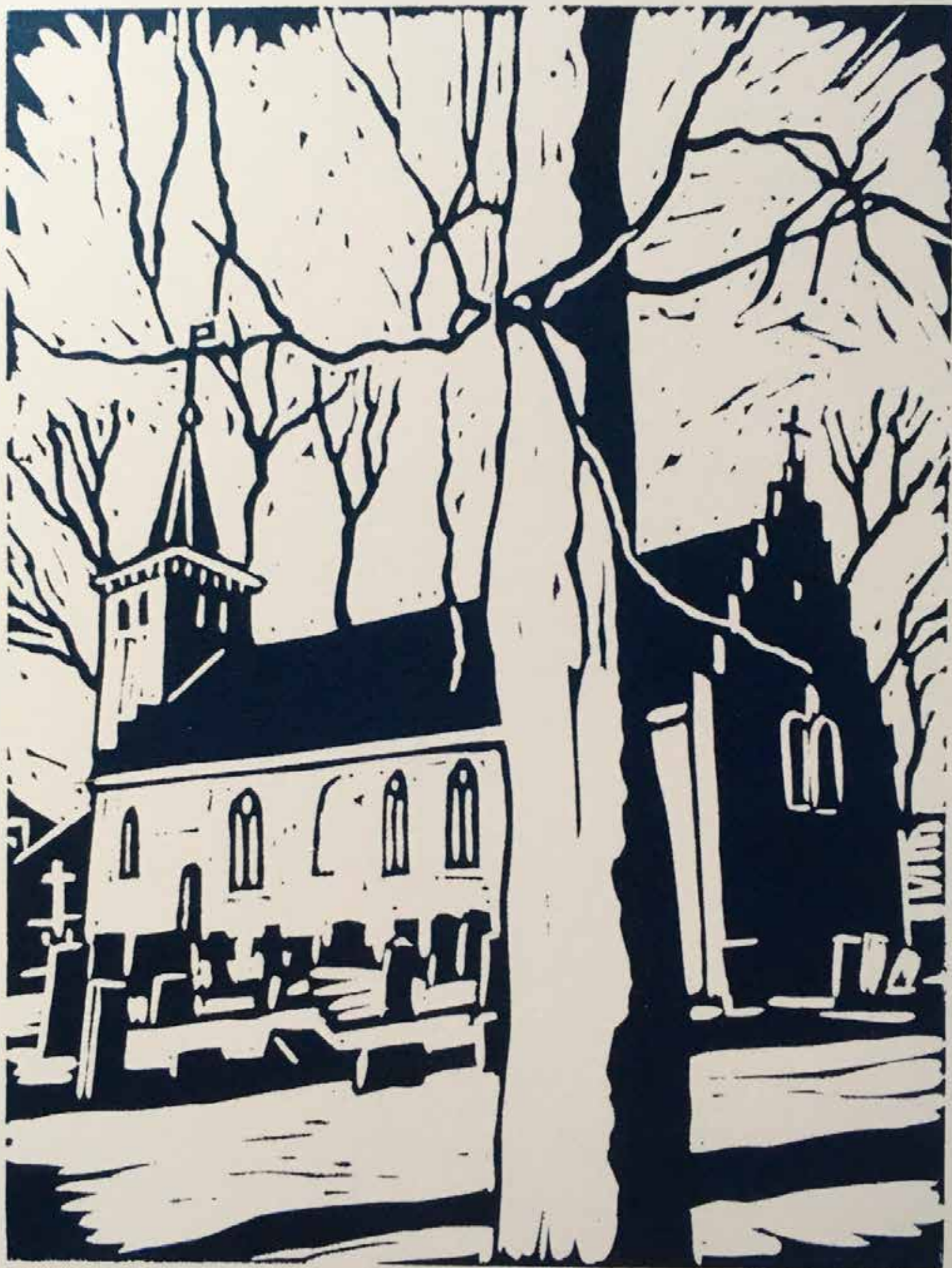
9.2 Geraadpleegde boeken en documenten

- Brinkman, R. (z.j.). *Toekomst religieus erfgoed: Krachtenveldanalyse van actoren in het beleidsveld*. Afdeling Gebouwd Erfgoed.
- Dagevos, J., & Van Deurzen, J. (2013). *Heilige Huisjes*. [Uitgever niet gespecificeerd].
- De Bleeckere, S., & De Ridder, R. (2014). *Het open kerkgebouw: Heden, verleden en toekomst van het kerkgebouw in Vlaanderen*. Pelckmans.
- De Beyer, M., Reinstra, A., & Verhoeven, P. (Red.). (2016). *Kerkinterieurs in Nederland*. Wbooks. Geraadpleegd van <https://www.wbooks.com/product/kerkinterieurs-in-nederland/>
- Gelinck, S., & Strolenberg, F. (2014). *Rekenen op herbestemming: Idee, aanpak en cijfers van 25+1 gerealiseerde projecten*. nai010 uitgevers.
- Koren, D., Strolenberg, F., & Wijmans, W. (2016). *Parade van plattelandskerken: Vijftieng inspirerende voorbeelden voor het instand houden van kerkgebouwen*. RCE/Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. Geraadpleegd van <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2016/06/24/parade-van-plattelandskerken>
- Lo Faro, A., & Miceli, A. (2019). *Sustainable strategies for the adaptive reuse of religious heritage: A social opportunity*. *Buildings*, 9(10), 211. <https://doi.org/10.3390/buildings9100211>
- Nelissen, N. (2008). *Geloof in de toekomst! Strategisch plan voor het religieus erfgoed*. Berne-Heeswijk, Stichting 2008 Jaar van het Religieus Erfgoed. Geraadpleegd van <https://adaptalkmaar.nl/wp-content/uploads/strategisch-plan-voor-het-religieus-erfgoed.pdf>
- Stadsherstel Amsterdam. (2011). *Onderzoeksrapport 'Kerken, kostbaar, kwetsbaar, kansrijk'*. Stadsherstel Amsterdam. Geraadpleegd van <https://www.stadsherstel.nl/nl/monumenten/kerken/kerken-onderzoeksrapport/>
- Reinstra, A., & Strolenberg, F. (z.j.). *Kerken nawerk: Perspectieven op herbestemming van kerkgebouwen in Noordwest-Europa*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Reinstra, A., & Strolenberg, F. (2020). *Kerkgebouwen: 88 inspirerende voorbeelden van nieuw gebruik*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Geraadpleegd van <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2020/09/15/kerkgebouwen-88-inspirerende-voorbeelden>
- Vehof, F., & Boon, A. (2014). *De financiële puzzel bij herbestemming*. BOEi.
- Vermeer, P. (2013). *De moderne kerk: Over de toekomst van christelijke geloofsgemeenschappen in een moderne samenleving*. *Religie & samenleving*, 8(3), 366-388.
- VBMK. (2009). *Handboek behoud en beheer van kerkgebouwen*. VBMK.

9.3 Online bronnen:

- Beleidskader gemeentelijke belastingen. (n.d.). *Kerkenvrijstelling geldt niet voor nevenactiviteiten. Beleidskader gemeentelijke belastingen.*
- Belastingdienst Nederland. (n.d.-a). *Overdrachtsbelasting.* Belastingdienst Nederland. Geraadpleegd van <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontentnl/belastingdienst/privewoning/overdrachtsbelasting/>
- Belastingdienst Nederland. (n.d.-b). *Presentatie ANBI.* Belastingdienst Nederland. Geraadpleegd van <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/nl/anbi/over-anbi/>
- Churches Conservation Trust. (n.d.). *About the Trust.* Geraadpleegd van <https://www.visitchurches.org.uk/>
- Council of Europe. (n.d.). *Cultural heritage policy: Sweden.* Geraadpleegd van <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/herein-system>
- Doduva.nl. (n.d.). *Bethelkerk.* Geraadpleegd van <https://doduva.nl/bethelkerk.html>
- Future for Religious Heritage. (2014). *Religious heritage in Europe: Poll results.* Geraadpleegd van <https://www.frh-europe.org/>
- Ministerie van Financiën. (n.d.). *Geld-fiscale-vragen-OZB-vrijstelling voor kerkgebouw.* Ministerie van Financiën.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2023). *Kamerbrief beleidsreactie op beleidsdoorlichting erfgoed.* Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/05/05/kamerbrief-beleidsdoorlichting-erfgoed>
- Protestantse Kerk in Nederland. (2016). *PKN - Beheer van kerkgebouwen in tijden van krimp.* Protestantse Kerk in Nederland. Geraadpleegd van <https://www.protestantsekerk.nl/kerkgebouwen-in-tijden-van-krimp/>
- Protestantse Kerk in Nederland. (2021). *Een nieuwe kijk op kerkgebouwen: Praktische richtlijnen voor toekomstbestendig gebruik.* Kerkelijk Waardebeheer. Geraadpleegd van <https://kerkelijkwaardebeheer.nl>
- Protestantse Kerk in Nederland. (2022). *Speelruimte gezocht: Protestantse visie op kerkgebouwen.* Toekomst Religieus Erfgoed. Geraadpleegd op 20 januari 2023, van <https://www.toekomstreligieuserfgoed.nl/actueel/nieuws/2023/01/20/visiedocument-protestantse-kerken-speelruimte-gezocht>
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (2024). *De impact van kerkenvisies in Overijssel: Eindrapport.* Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Rumptskerkje.nl. (n.d.). *Over ons.* Geraadpleegd van <https://www.rumptskerkje.nl/over-ons/>
- Universiteit Utrecht. (2020). *Bestuurswetenschappen religieus erfgoed.* Universiteit Utrecht.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten. (n.d.). *Kerk en OZB belasting.* Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Van der Bie, R. (2024, maart 29). *Kerkelijke gezindten langs de meetlat, 1849-2023.* Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/>

LINO 12/12

"OLTERTERP"

Gerritt 22

10 Bijlagen

10.1 Religieus erfgoed per provincie

Noord-Holland

Noord-Holland heeft een aanzienlijk aantal kerkgebouwen, en telt in totaal ongeveer 1.400 kerken, waarvan een groot aantal als rijksmonument zijn aangewezen.²⁵ Deze kerken variëren in leeftijd en architecturale stijl, en veel van hen zijn belangrijk voor het culturele erfgoed van de provincie. De kerken zijn door de hele provincie heen te vinden, in stad(jes), maar ook in hele kleine dorpen. De gebouwen hebben vaak een hoge historische en architectonische waarde. De stedelijke druk in deze provincie zorgt ervoor dat veel kerken worden herbestemd tot culturele centra, horeca of woonruimte, terwijl in kleinere dorpen leegstand en afnemende kerkelijke betrokkenheid een uitdaging vormen. De nabijheid van toeristische centra biedt echter kansen voor herbestemmingen die zich richten op cultuur en toerisme. Organisaties zoals **Stadsherstel Amsterdam** en de **Stichting Oude Hollandse Kerken** zijn hier actief betrokken bij het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen. Het is belangrijk op te merken dat de genoemde organisaties alleen overwegen om een monument over te nemen wanneer er een sluitende businesscase is die rendabele exploitatie na overname mogelijk maakt. Voor sommige kerken betekent dit echter dat overname niet haalbaar is, omdat er geen beschikbare middelen zijn of deze al te zeer zijn geslonken om de benodigde overnamesom te kunnen bekostigen.

Provincie Noord-Holland: Duurzaamheid en herbestemming centraal.

In Noord-Holland is het beleid voor religieus erfgoed voortdurend in beweging. Op dit moment doet de provincie onderzoek naar de herbestemmingsopgave, waarbij het niet alleen om kerken gaat, maar ook om ander gebouwd erfgoed. Op basis van de uitkomsten van dit onderzoek wordt de rol van de provincie in herbestemmingsprojecten

opnieuw bepaald. Monumentale kerken in Noord-Holland komen in aanmerking voor energiescans, restauratiesubsidies en andere ondersteuningsprogramma's. De provincie biedt ook subsidies aan via het Noord-Hollands Fonds voor Monumenten voor het onderhoud van deze gebouwen. Daarnaast kunnen religieuze instellingen profiteren van het landelijke Ontzorgingsprogramma Verduurzaming Maatschappelijk Vastgoed, dat speciaal is ontworpen om kerkgebouwen te ondersteunen bij het verduurzamen, onder andere door hen in aanmerking te laten komen voor specifieke subsidieregelingen. Noord-Holland integreert religieus erfgoed ook op kaarten, zoals de kaart met ruimtelijke dragers en de klimaatrisico's voor erfgoed. Tot slot werkt de provincie samen met het **Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland** en biedt zij ondersteuning aan gemeenten door middel van handreikingen, bijeenkomsten en loketvragen. De **Groene Menukaart** voor kerkgebouwen is ontwikkeld als een hulpmiddel voor eigenaren die hun gebouw duurzamer willen maken.

Zuid-Holland

De provincie Zuid-Holland telt in totaal 1015 objecten binnen de categorie Religieuze gebouwen. Hieronder bevinden zich 352 kerk- en kloostergebouwen, 155 torens. Van de kerkgebouwen is 24% herbestemd. De meeste kerkgebouwen worden nog steeds officieel als kerk gebruikt, al is de gebruiksintensiteit in ongeveer 20% van de gevallen laag. Het huidige relatief positieve beeld van de leegstand versluiert in dit geval een groeiend probleem, dat van toekomstige leegstand.²⁶ In Zuid-Holland is er een mix van stedelijke en landelijke gebieden met diverse historische kerken, vooral in steden zoals Rotterdam en Den Haag. Veel van deze kerken hebben al een nieuwe bestemming gekregen. De diversiteit in eigendomsstructuren²⁷ en de stedelijke druk maken het beheer van deze kerken echter complex. In sommige gebieden

²⁵ <https://www.monumenten.nl/provincies/noord-holland>

²⁶ <https://www.erfgoedhuis-zh.nl/media/yyzdn04q/rapportage-erfgoedmonitor-pzh-2020-v2-1-digitaal.pdf>

²⁷ Kerkelijke eigenaren, stadsherstelorganisaties, NMO, in gemeentelijke eigendom, particuliere eigenaren etc.

leidt herbestemming tot verloedering en verlies van erfgoedwaarde. Desondanks biedt de provincie veel kansen voor publiek-private samenwerkingen om kerken te herbestemmen naar culturele of maatschappelijke functies. Lokale organisaties zoals de **Stadsherstel Rotterdam** en **Stadsherstel Den Haag** zijn in navolging van Stadsherstel Amsterdam in deze provincie actief op het gebied van het behoud van erfgoed spelen inmiddels ook een (bescheiden) rol in het ondersteunen van deze transformaties.

Provincie Zuid-Holland: Focus op restauratie en herbestemming

In Zuid-Holland heeft religieus erfgoed tijdens de afgelopen coalitieperiode veel aandacht gekregen, vooral met betrekking tot de restauratie en herbestemming van rijksmonumenten. Hoewel het nieuwe coalitieprogramma religieus erfgoed niet expliciet noemt, blijven enkele eerder ingezette doelen van kracht. De provincie heeft een aanjager voor herbestemming aangesteld die kerken ondersteunt in hun transformatieproces. Ook blijft Zuid-Holland gemeenten aansporen om kerkenvisies op te stellen, wat door het Erfgoedhuis actief wordt gepromoot. Verder is er speciale aandacht voor kerkinterieurs, waarvoor een publiekwedstrijd is opgezet om bewustwording te creëren rondom dit kwetsbare erfgoed.

Utrecht

Utrecht is een provincie met een hoge concentratie aan rijksmonumentale kerken, met name in de stad Utrecht zelf. Veel van deze kerken, zoals de beroemde Domkerk en de Pieterskerk, hebben een rijke geschiedenis die teruggaat tot de Middeleeuwen. Deze kerken hebben vaak zowel nog een religieuze als toeristische waarde. De uitdaging ligt in de afnemende kerkelijke betrokkenheid, vooral buiten de stad, wat het moeilijk maakt om nieuwe functies voor kerkgebouwen te vinden. De historische stadskern van Utrecht biedt echter veel mogelijkheden voor herbestemmingen die de culturele en toeristische waarde van kerken behouden en versterken. Zie ook het initiatief Kerken Kijken Utrecht waarbij de stichting Kerken Kijken Utrecht sinds 1983 de openstelling van de binnenstadskerken organiseert voor geïnteresseerden. Bezoekers en toeristen kunnen in de kerken terecht en de architectuur, de bouwgeschiedenis en de kunstschaten beleven.²⁸ Er zijn de afgelopen jaren flink wat initiatieven ontwikkeld

om kerken te behouden door er andere functies aan te koppelen, waardoor de kerk niet her- maar 'bij' bestemd kan worden door nevenfuncties toe te voegen aan de reeds bestaande functie. In een aantal van die gevallen blijkt dat het plan uiteindelijk niet voldoende rendabel is, benodigde vergunningen niet worden afgegeven of de capaciteit van beschikbare vrijwilligers te beperkt is. De gebouwen die volledig getransformeerd worden naar appartementen zijn in die zin succesvol dat de buitenkant van het gebouw blijft bestaan maar het interieur vaak opgeofferd wordt.

Provincie Utrecht: Duurzaamheid als nieuw hoofdstuk in erfgoedbeleid

De provincie Utrecht ondersteunt kerkgebouwen via algemene restauratiesubsidies en had eerder een specifieke regeling voor de verduurzaming van monumentale kerken. Deze regeling wordt nu ondergebracht in het bredere Programma Verduurzaming Maatschappelijk Vastgoed, waarmee de provincie een grotere impact wil maken. Via het steunpunt **Stamu** worden gemeenten bijgestaan bij het opstellen van kerkenvisies en wordt contact onderhouden met grotere kerkbesturen om op de hoogte te blijven van toekomstige ontwikkelingen. De provincie is benieuwd naar de verdere uitwerking en de effecten van de landelijke kerkenvisies op het religieus erfgoed.

Gelderland

In Gelderland is er een mix van grote stadskerken en dorpskerken, met veel rijksmonumentale kerken in steden zoals Arnhem en Nijmegen en de dorpen daarbuiten. Veel van deze kerken zijn van grote historische en culturele waarde en worden ondersteund door organisaties zoals de **Stichting Gelderse Kerken**, die actief is in het beheer en behoud van zestien kerkgebouwen, een synagoge, en drie torens in de provincie in eigendom heeft. In sommige landelijke gebieden speelt de ontkerkelijking een rol, wat resulteert in een afnemende betrokkenheid van lokale gemeenschappen. Dit leidt niet per se tot leegstand van kerkgebouwen, maar wel tot een afname van regulier onderhoud en een toename van vraagstukken over het behoud en de toekomst van deze gebouwen. Kerken krijgen steeds vaker te maken met onderhoudsachterstanden, waardoor de noodzaak tot restauratie en herbestemming groeit. Tegelijkertijd ontstaan er complexe vraagstukken rond financiering, exploitatie en het vinden van passende nevenfuncties om het voortbestaan van deze gebouwen

te waarborgen. De provincie zet echter actief in op samenwerking tussen lokale gemeenschappen en erfgoedorganisaties om duurzame herbestemmingen te vinden voor kerkgebouwen. De **Stichting Gelderse Kerken** is hierin een leidende partij. Het vinden van een passende en rendabele oplossing voor een vrijkomende kerk is gezien het formaat van de kerken in Gelderland een extra grote opgave.

Provincie Gelderland: Een geïntegreerde aanpak voor behoud en ontwikkeling

In Gelderland is religieus erfgoed diep verweven met de identiteit van steden en dorpen. De provincie zet zich al jaren in voor het behoud, de herbestemming en verduurzaming van kerkgebouwen, zonder dat er een specifiek religieus erfgoedbeleid is ontwikkeld. De focus ligt op restauratiesubsidies en het bieden van kennis en netwerkondersteuning, vooral op het gebied van verduurzaming en herbestemming. Gelderland stimuleert daarnaast het opstellen van kerkenvisies door gemeenten en werkt nauw samen met erfgoedpartners zoals de Stichting Gelderse Kerken, die een belangrijke rol speelt in het beheer en behoud van kerkgebouwen.

Noord-Brabant

In de provincie Noord-Brabant zijn er ongeveer 1.000 kerkgebouwen²⁹, waarvan een aanzienlijk deel een

rijksmonumentale status heeft. Deze kerkgebouwen variëren sterk in architectuur en historie, met veel kerken die dateren uit de middeleeuwen, evenals kerken die in de periode van wederopbouw zijn gebouwd. De provincie heeft een sterk netwerk van erfgoedorganisaties. Desondanks worden veel katholieke kerken bedreigd door sluiting, wat de herbestemming bemoeilijkt vanwege hun religieuze symboliek en architectuur. Er zijn dan ook veel zorgen over het achterblijven van een degelijk netwerk voor deze gebouwen en daarmee gepaard gaande de veelal rijke katholieke interieurs. Er is naast de provincie geen overkoepelende stichting die zorg kan dragen als vangnet op het moment dat de religieuze eigenaar de kerk niet langer kan dragen.

Provincie Noord-Brabant: Behoud van cultuurhistorische waarden in uitzonderlijke gevallen

In Noord-Brabant verloopt het proces van kerkenvisies en herbestemmingen over het algemeen zonder provinciale bemoeienis. De provincie speelt alleen een rol bij uitzonderlijke gevallen waarin het behoud van cultuurhistorische waarden van groot belang is voor het bredere verhaal van Religieus Brabant. Hoewel in het bestuursakkoord geen specifieke acties voor kerken zijn benoemd, zijn er twee sluipende problemen die

²⁹ <https://www.brabantserfgoed.nl/collectie/object/enb-357-titels/d35124e09dd908eefec6043ce90e5b0b03f93bf6>

aandacht vragen. Allereerst worden sommige kerken zonder duidelijke toekomstplannen slecht onderhouden, wat leidt tot restauratieachterstanden. Ten tweede kan bij herbestemming of nevenbestemming een deel van het interieur verdwijnen, wat gaten kan veroorzaken in het verhaal van Religieus Brabant. De provincie hecht veel waarde aan het behoud van deze interieurs, maar heeft geen formeel beleid voor de herontwikkeling van kerken.

Limburg

Hoewel exacte cijfers variëren, is bekend dat Limburg een groot aantal religieuze gebouwen heeft die van historisch belang zijn. Zo zijn er kerken, kapellen en kloosters die deel uitmaken van het rijke religieuze erfgoed van de regio, vooral in Zuid-Limburg. Veel van deze gebouwen, zoals Abdij Rolduc en Abdij Sint-Benedictusberg, behoren tot de belangrijkste religieuze monumenten van Nederland. Limburg is van oudsher een nagenoeg katholieke provincie, met een beperkt aantal andere (protestantse) kerkgemeenschappen. De provincie kent daarom een hoge concentratie aan katholieke kerken die vaak een monumentale status hebben. De afnemende kerkelijke betrokkenheid en vergrijzing vormen ook hier een uitdaging. Net als in Noord-Brabant is de herbestemming van deze kerken complex mede vanwege de veelal katholieke aard van de kerkgebouwen waardoor het zoeken naar lucratieve nevenbestemmingen naast het religieuze gebruik meestal niet mogelijk zijn. Desondanks zijn er mogelijkheden voor herbestemming naar culturele en toeristische functies, mede door de nabijheid van Duitsland en België. De Provincie Limburg wil zich echter graag inzetten om de kerkgebouwen voor de toekomst te bewaren en ondersteunt daarom initiatieven om religieus erfgoed te restaureren, te herbestemmen eventueel in combinatie met de verbetering van de duurzaamheid en/of de verbetering van de toegankelijkheid ervan.³⁰ In Limburg zijn er verschillende particulieren actief die zich inzetten voor het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen. Thijs Hendrix is een goed voorbeeld van iemand die meerdere kerkgebouwen in Weert beheert en exploiteert. Hij heeft de voormalige Fatimakerk in Weert overgenomen en omgevormd tot het Fatima Huis³¹, een plek voor maatschappelijke en culturele evenementen.

Hendrix zet zich in voor sociale projecten en wil met het Fatima Huis de leefbaarheid van de wijk Fatima vergroten door een model van “social enterprise,” waarbij samenwerking tussen ondernemingen, goede doelen en de publieke sector centraal staat. Camille Oostwegel en zijn familie, bekend van de Oostwegel Collection, hebben meerdere monumentale gebouwen in Zuid-Limburg omgebouwd tot luxe hotels en culturele locaties. Dit omvat onder andere het Château St. Gerlach, waar zij de historische waarde van het voormalige klooster en kerk behouden en combineren met hoogwaardige horecadiensten. Door monumenten nieuw leven in te blazen, draagt de Oostwegel-familie bij aan het behoud van religieus erfgoed, terwijl ze tegelijkertijd economische waarde creëren

Provincie Limburg: Ondersteuning van religieus erfgoed voor een duurzame toekomst

Religieus erfgoed staat hoog op de agenda in de provincie Limburg. In de afgelopen beleidsperiode is er veel aandacht besteed aan het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen, met de introductie van een specifieke subsidieregeling. Deze regeling richt zich op de uitvoeringsfase van restauraties en herbestemmingen, en biedt ook ondersteuning voor verduurzamings- en toegankelijkheidsmaatregelen. Kerken die restauratiebehoefte hebben of een nieuwe bestemming zoeken, komen in aanmerking voor deze provinciale ondersteuning. Voor de komende jaren wordt deze inzet voortgezet, waarbij de provincie zich richt op het duurzame behoud van kerkgebouwen. Sinds 2024 is er een nieuwe subsidieregeling van kracht voor de periode 2024-2027.

Overijssel

De provincie Overijssel telt een rijke verzameling kerkgebouwen, variërend van grote monumentale stadskerken tot kleinere dorpskerken, die een belangrijke rol hebben gespeeld in de religieuze en culturele geschiedenis van de regio. Steden zoals Zwolle, Deventer en Enschede herbergen enkele van de meest iconische kerken, zoals de **Grote of Sint-Michaëlskerk** in Zwolle, een indrukwekkend gotisch bouwwerk dat het stadsbeeld al eeuwenlang domineert en waar het Academiehuis³² in is georganiseerd, en de **Lebuinuserk**³³ in Deventer, een van de oudste kerken van Nederland

³⁰ <https://www.sam-limburg.nl/provinciaal-kader/monumentenbeleid/nadere-subsidieregels-kerken.html>

³¹ <https://www.fatimahuis.nl/>

³² <https://www.academiehuis.nl/> Stichting Academiehuis Grote Kerk Zwolle is verantwoordelijk voor het behoud van het grootste rijksmonument van Zwolle. Zij wil het gebouw ontwikkelen tot het trotse kloppende hart van Zwolle: een baken in de stad.

met een rijke historie die teruggaat tot de middeleeuwen. Naast deze stadskerken kent Overijssel ook tal van dorpskerken, vaak karakteristieke bakstenen gebouwen die centraal staan in de gemeenschappen. Deze kerken, zoals die in plaatsen als Ootmarsum, Dalfsen en Kampen, variëren van middeleeuwse bouwwerken tot 19e-eeuwse neogotische gebouwen. Vele zijn inmiddels aangewezen als rijksmonument, en dragen daarmee niet alleen religieuze, maar ook historische en architectonische waarde. De Overijsselse Vereniging van Krachtige Kernen biedt de helpende hand aan kerkelijke gemeenten die bezig zijn met het vraagstuk van herbestemming en er zelf niet uit komen en probeert een bemiddelende rol te spelen bij het leggen van contacten van kerkelijke gemeenten met partijen die ondersteuning kunnen bieden.³⁴

Provincie Overijssel: Toekomstbestendigheid van religieus erfgoed als speerpunt

Religieus erfgoed is sinds 2023 een specifiek speerpunt in het erfgoedbeleid van de provincie Overijssel. De provincie zet zich in voor het behoud en de toekomstbestendigheid van kerkgebouwen, met speciale aandacht voor dorpen en landelijke gebieden, waar deze problematiek het meest speelt. Dit doet de provincie door verbindingen te leggen tussen belanghebbenden, toegankelijkheid te vergroten en samenwerking te stimuleren. Een belangrijk initiatief is de **Overijsselse Leerlijn**, ontwikkeld samen met de **Erfgoed Academie**. Deze leerlijn biedt kerkeigenaren en lokale gemeenschappen kosteloos een kennistraject aan om handvatten te krijgen voor het beheer en behoud van hun kerkgebouwen. Naast kennisoverdracht bevordert de provincie netwerkvorming en stimuleert het contact tussen diverse partijen. Via het **Steunpunt Cultureel Erfgoed** organiseert de provincie activiteiten zoals een kerkenspreekuur en voerde zij een impactmeting uit van de kerkenvisies, die op lokaal niveau werden opgesteld. De provincie blijft vasthouden aan haar beleid, met extra aandacht voor initiatieven die voortkomen uit deze kerkenvisies. Er wordt ook financiering geboden voor haalbaarheidsstudies, en er zijn duidelijke afspraken gemaakt met het Steunpunt voor de verdere inzet op het gebied van religieus erfgoed.

Groningen

De provincie Groningen heeft ongeveer 400 kerken, een relatief hoog aantal gezien het kleine oppervlak van de provincie. Van deze kerken hebben ruim 200

een rijksmonumentale status. In Groningen ligt de focus op het behoud van een groot aantal middeleeuwse kerken, vaak rijksmonumentaal en van groot belang voor het culturele landschap van de provincie. Veel kerken staan echter in kleine, ontvolkte dorpen, wat het vinden van een nieuwe functie moeilijk maakt. De aardbevingsproblematiek voegt een extra laag van complexiteit toe aan het behoud van deze gebouwen. De **Stichting Oude Groninger Kerken** wordt echter ervaren als het vangnet, kennispunt en betrouwbare partij om de kerk op een zodanige wijze her te bestemmen dat de kerk en haar interieur (inclusief de orgels) professioneel en duurzaam behouden blijven. Ze heeft op dit moment 101 rijksmonumentale kerken in haar bezit. De kerk beperkt haar activiteiten niet alleen tot het overnemen van het kerkgebouw maar verzorgt en beheert onder andere ook 62 kerkhoven.

Provincie Groningen: Stimuleren van herbestemming en restauratie

De provincie Groningen zet sterk in op de instandhouding van haar religieus erfgoed, zoals beschreven in het Strategisch Beleidskader Cultuur. Dit gebeurt onder meer door financiële ondersteuning van restauraties via het Cultuurfonds en door het stimuleren van kerkenvisies bij gemeenten. Het Erfgoedloket Groningen speelt hierin een belangrijke rol door kerkeigenaren te voorzien van kosteloos advies over restauratie, verduurzaming en herbestemming. Daarnaast wordt er ingezet op cultuurtoerisme rond kerkgebouwen, bijvoorbeeld door de ontwikkeling van specifieke wandel- en fietsroutes, en speelt de Stichting Oude Groninger Kerken een belangrijke vangnetfunctie voor het beheer van kerkgebouwen.

Friesland

Van de 773 gebedshuizen in Friesland is 335 rijksmonument. Maar liefst 40% daarvan dateert van voor 1850. Friesland heeft een groot aantal kleine dorpskerken, vaak protestants en rijksmonumentaal. De provincie kent een sterke betrokkenheid bij het behoud van religieus erfgoed. De vergrijzing en ontvolking van het platteland leiden echter tot leegstand van kerken, en er zijn beperkte middelen beschikbaar voor onderhoud. De sterke lokale betrokkenheid en initiatieven zoals de **Stichting Alde Fryske Tsjerken** bieden echter kansen voor het behoud en de herbestemming van kerkgebouwen. Veel Friezen ervaren het kerkgebouw als onderdeel van de identiteit van het landschap en daarmee het Fries zijn, wat veelal leidt tot hoge mate

³⁴ <https://ovkk.nl/kerk-en-dorp>

van betrokkenheid bij het zoeken naar een nieuwe bestemming van de kerk maar ook tot weerstand bij een overgang van de kerk naar een bestemming die als niet passend wordt ervaren. Net als in Groningen wordt de stichting gezien als het expertise punt op het gebied van herbestemming van de kerk en heeft met haar jarenlange staat van dienst een betrouwbare status opgebouwd. De stichting heeft op dit moment 56 rijksmonumentale kerken in haar bezit en zeven begraafplaatsen. Desondanks kent de provincie zorgen daar waar het gaat over het behoud van grote monumentale kerken. Alde Fryske Tsjerken ervaart overname van een te groot object als te risicovol en er zijn op dit moment geen alternatieve spelers die deze zorg kunnen of willen dragen.

Provincie Fryslân: Religieus erfgoed als identiteitsdrager van de regio

Met bijna 800 kerkgebouwen speelt religieus erfgoed een prominente rol in het Friese landschap. De provincie zet zich via het beleidsprogramma Nij Poadium in voor het behoud van deze belangrijke cultuurhistorische waarden. Dit gebeurt onder andere door het verstrekken van restauratiesubsidies en het bieden van kosteloos advies via het Coördinatiepunt Fryske Tsjerken. Daarnaast stimuleert Fryslân het opstellen van kerkensies door gemeenten en ondersteunt het initiatieven op het gebied van cultuurtoerisme, zoals het jaarlijkse Tsjerkepaad, waarbij honderden kerkgebouwen hun deuren openen voor bezoekers. De Stichting Alde Fryske Tsjerken speelt een cruciale rol als vangnet voor vrijgekomen kerkgebouwen.

Drenthe

In de provincie Drenthe zijn er ongeveer 200 kerkgebouwen, waarvan een deel een rijksmonumentale status heeft. Drenthe heeft minder kerken dan de omliggende provincies Groningen en Friesland, maar de kerken in Drenthe, vaak van middeleeuwse oorsprong, zijn van grote historische waarde. De beperkte middelen en de lage betrokkenheid van de gemeenschap bij het behoud van de kerken, maken het moeilijk om de gebouwen te onderhouden en te herbestemmen. De financiële druk is hier groot. De **Stichting Oude Drentse Kerken** probeert als vangnet een duurzame rol te spelen bij het overnemen van kerkgebouwen maar ervaart op dit moment nog onvoldoende draagvlak en financiële steun (zowel vanuit de gemeenschap als de regionale overheden) om de kerkelijke gemeenten die

geen of onvoldoende financiële middelen hebben, te steunen bij het op tafel krijgen van een overnamebedrag om het onderhoud van het gebouw naar de toekomst zeker te stellen. De stichting heeft momenteel vijf kerken in eigendom. Stichting Oude Drentse Kerken is een onderdeel van Stichting Het Drentse Landschap die zich inzet voor de bescherming van de natuur en het erfgoed in Drenthe. De stichting heeft de zorg over meer dan 9.000 hectare natuur, ruim 330 gebouwen, 22 hunebedden en vele archeologische objecten, zoals grafheuvels. Particulier Wim Annen, een vastgoedondernemer uit Hoogeveen, is ook actief betrokken bij het behoud van kerkgebouwen in Nederland, met name in Drenthe. Hij heeft tot nu toe vier kerken gekocht en is in gesprek over de overname van meer kerken. Zijn motivatie is gebaseerd op de overtuiging dat het kerkelijk leven in de toekomst weer zal opleven, en hij wil ervoor zorgen dat de gebouwen beschikbaar blijven voor hun oorspronkelijke doeleinden, zoals kerkdiensten, rouw- en trouwdiensten, maar ook voor sociaal-maatschappelijke activiteiten. Annen heeft een stichting opgericht, *Pax Intranribus*, waarmee hij samenwerkt om te voorkomen dat kerken commercieel worden herbestemd, bijvoorbeeld tot restaurants of woningen. Zijn doel is om kerken een bredere maatschappelijke rol te geven, terwijl ze hun religieuze functie behouden. Hij ziet toekomst in het hergebruik van kerken voor gemeenschapsgerichte activiteiten, en hij zet zich in om deze gebouwen duurzaam te beheren voor toekomstige generaties.³⁵

Provincie Drenthe: Ondersteuning voor herbestemming en exploitatie van religieus erfgoed

De Nationale Kerkenaanpak Toekomst Religieus Erfgoed in Drenthe richt zich op het behoud en de herbestemming van kerkelijke monumenten, gebaseerd op de cultuurnota Cultuur om te delen 2021-2024. Het provinciale beleid benadrukt het belang van het behoud, het benutten en 'beleefbaar' houden van historisch erfgoed voor toekomstige generaties. Een van de grootste uitdagingen is de leegstand en exploitatieproblematiek bij religieus erfgoed. De provincie ondersteunt kerkelijke eigenaren en gemeenten bij het opstellen van kerkensies, uitgevoerd door het Steunpunt Erfgoed Drenthe en het Kenniscentrum Herbestemming Noord. Financiële ondersteuning wordt geboden via subsidies en laagrentende leningen vanuit het Drents Monumentenfonds. Daarnaast worden kerkeigenaren geadviseerd over verduurzaming en cultuurtoerisme, en biedt de provincie (bescheiden) ondersteuning aan de Stichting

³⁵ <https://regionieuwshoogeveen.nl/columns/wim-annen-koopt-kerken-hij-is-er-van-overtuigt-dat-er-weer-tijden-zullen-komen-dat-meer-mensen-naar-de-kerk-zullen-gaan/>

Oude Drentse Kerken voor beheer en exploitatie van monumentale kerken. Het Erfgoedberaad fungeert als platform voor erfgoedinstellingen en geeft aanbevelingen voor beleid.

Zeeland

In de provincie Zeeland zijn er ongeveer 380 kerkgebouwen, waarvan een aanzienlijk aantal een rijksmonumentale status heeft. Volgens recente gegevens zijn er in Zeeland 122 rijksmonumentale kerken, wat neerkomt op ongeveer 32% van de onderzochte kerkgebouwen. Dit weerspiegelt de belangrijke rol van religieus erfgoed in de provincie. Veel van deze kerken staan in historische stadjes en dorpen zoals Goes, Veere, en Middelburg, en vormen een belangrijk onderdeel van het Zeeuwse landschap. De provincie wordt geconfronteerd met unieke uitdagingen, zoals de ontvolking in bepaalde gebieden, die het behoud van kerkgebouwen bemoeilijken. De sterke toeristische sector biedt echter mogelijkheden voor herbesteding van kerken naar culturele en toeristische functies. Belangrijke organisaties zijn de Stichting Oude Zeeuwse Kerken. Oude Zeeuwse kerken heeft momenteel vier kerken in haar bezit. Daarnaast is het Fonds Religieus Erfgoed actief in deze provincie om mogelijk een aantal kerken in eigendom te nemen en voor deze kerken een nieuwe bestemming te zoeken. De kerken in deze provincie zijn goed in beeld gebracht door diverse onderzoeken door Erfgoed Zeeland en de provinciedekkende kerkenvisies.

Provincie Zeeland: Religieus Erfgoed prioritaire doelstelling

Religieus erfgoed is sinds 2023 aangemerkt als een van de prioritaire beleidsdoelstellingen in de Provincie Zeeland. Extra middelen en aandacht worden geïnvesteerd om het religieus erfgoed toekomstbestendig te maken. Uit de erfgoedmonitor en kerkenvisies blijkt dat het merendeel van de monumentale kerken in de komende tien jaar hun functie zal verliezen en leeg komt te staan. Dit zal een aanzienlijke impact hebben op zowel het onderhoud als de maatschappelijke waarde van deze gebouwen. Om deze uitdagingen aan te pakken, worden diverse acties en projecten uitgevoerd.

Alle Zeeuwse gemeenten hebben inmiddels de decentrale uitkering van het Rijk ontvangen voor het opstellen van kerkenvisies, waarvan de meeste nu zijn afgerond. In de volgende fase faciliteert Erfgoed

Zeeland (weliswaar met subsidie van provincie, maar ook van andere partijen) gemeenten bij de implementatie van deze visies, met de nadruk op het behoud en de ontwikkeling van religieus erfgoed. Binnen de Regeling Restauratie Rijksmonumenten is er extra aandacht voor religieuze monumenten, die door hun prioritaire status extra punten ontvangen in de rangschikking. De Loods Herbestemming Monumenten begeleidt kerkeigenaren die hun monument willen herbesteden, en onderzoekt daarnaast de toekomstige mogelijkheden voor het gebruik en onderhoud van deze gebouwen, waarbij herbesteding een cruciale rol speelt. De Zeeuwse Erfgoedlijnen, waaronder de erfgoedlijn 'Heren en Kerken', vormen een belangrijk instrument om de verhalen van het religieus erfgoed breed uit te dragen.

Flevoland

Flevoland telt ongeveer 50 kerkgebouwen, waarvan de meeste van naoorlogse datum zijn. Als de jongste provincie van Nederland heeft Flevoland relatief weinig historische kerken en slechts een klein aantal rijksmonumentale kerkgebouwen. Ondanks dat deze kerken jonger zijn, kunnen ze toch kwetsbaar zijn, omdat naoorlogse kerken vaak minder waardering en bescherming krijgen. Dit maakt ze extra gevoelig voor sloop of herbesteding. De Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen (SBKG) Midden en Oost Nederland biedt ook in Flevoland ondersteuning aan kerkeigenaren, door hen bij te staan met advies en bijstand bij het beheer en behoud van deze kerken. Een van de weinige rijksmonumentale kerken in de provincie is de Enserkerk op Schokland, die een belangrijke historische waarde vertegenwoordigt. Maar ook op Urk staan monumentale kerkgebouwen.

Provincie Flevoland: Geen specifiek beleid voor religieus erfgoed

In Flevoland is er op dit moment geen specifiek beleid of instrumentarium gericht op religieus erfgoed.

10.2 Stichtingen

Een stichting als organisatievorm voor het beheer en eigendom van een kerkgebouw heeft verschillende voor- en nadelen. Op de volgende pagina een overzicht:

Voordelen van een stichting:

1. Non-profit karakter: Een stichting heeft als doel het verwezenlijken van een maatschappelijk of ideëel doel, wat goed aansluit bij het behoud van cultureel erfgoed, zoals kerkgebouwen. Winstoogmerk speelt geen rol, waardoor de focus ligt op het gemeenschapsbelang.
2. Juridische zekerheid en continuïteit: Een stichting is een zelfstandige rechtspersoon, wat betekent dat het kerkgebouw in naam van de stichting wordt beheerd. Dit zorgt voor continuïteit, onafhankelijk van individuele bestuursleden.
3. Belastingvoordelen: Een stichting kan, onder bepaalde voorwaarden, in aanmerking komen voor belastingvoordelen, zoals een ANBI-status (Algemeen Nut Beogende Instelling) in Nederland, waardoor donaties fiscaal aftrekbaar kunnen zijn.
4. Flexibiliteit in fondsenwerving: Een stichting kan op verschillende manieren inkomsten genereren, zoals subsidies, giften, en legaten, zonder dat er druk is om commerciële winst te behalen.
5. Bescherming van het doel: Het statutaire doel van de stichting (bijv. behoud en beheer van het kerkgebouw) is vastgelegd en biedt een waarborg dat het gebouw in lijn met deze doelen wordt beheerd, zelfs bij wisseling van het bestuur.

Nadelen van een stichting:

1. Beperkte financieringsopties: Omdat een stichting geen aandelen kan uitgeven, zijn de mogelijkheden voor externe investeringen beperkt. Dit kan een uitdaging vormen wanneer er veel financiële middelen nodig zijn voor restauratie of onderhoud.
2. Bestuurlijke afhankelijkheid: Een stichting is afhankelijk van het bestuur voor het nemen van beslissingen. Als het bestuur niet effectief functioneert of de benodigde expertise mist, kan dit problemen opleveren voor het beheer van het kerkgebouw.

3. Geen winstoogmerk: Hoewel dit vaak als een voordeel wordt gezien, kan het ook een nadeel zijn als er commerciële mogelijkheden zijn die zouden kunnen helpen bij de instandhouding van het gebouw. Een stichting mag slechts beperkte commerciële activiteiten ondernemen.
4. Minder betrokkenheid van de gemeenschap: Omdat een stichting vaak een relatief kleine groep bestuurders heeft, kan de betrokkenheid van de bredere gemeenschap of gemeente beperkt zijn in vergelijking met bijvoorbeeld een coöperatie of vereniging, waar leden meer zeggenschap hebben.
5. Juridische en administratieve lasten: Het oprichten en beheren van een stichting brengt juridische en administratieve verplichtingen met zich mee, zoals het opstellen van statuten, het houden van bestuursvergaderingen en het jaarlijks indienen van financiële rapporten.

delijk is voor het dagelijks beheer. Echter, de trend binnen veel stichtingen verschuift naar een raad van toezicht (RvT) model. Deze verschuiving volgt de bredere governance-ontwikkelingen binnen de non-profit sector, waarbij de RvT verantwoordelijk is voor toezicht en strategische besluitvorming, terwijl de directie of het uitvoerende bestuur verantwoordelijk blijft voor de operationele taken. Dit model zorgt voor meer onafhankelijk toezicht en een duidelijke scheiding van verantwoordelijkheden, wat de transparantie en verantwoording ten goede komt.

Een stichting kan dus een goede keuze zijn voor het beheer van een kerkgebouw, vooral als het doel is om het gebouw in stand te houden zonder een commercieel oogmerk. De uitdaging ligt vaak in het vinden van voldoende financiering en het zorgen voor een bestuur dat het gemeenschapsbelang en de instandhouding van het gebouw goed kan behartigen.

Stichtingen die zich bezighouden met het beheer van kerkgebouwen hebben doorgaans een traditioneel bestuursmodel met een raad van bestuur (RvB) die verantwoor-

10.3 Coöperaties

Een coöperatie als organisatievorm voor het beheer en eigendom van een kerkgebouw biedt een andere dynamiek dan een stichting. Hieronder volgt een overzicht van de voor- en nadelen van een coöperatie in deze context:

Voordelen van een coöperatie:

1. **Gemeenschapsbetrokkenheid en democratie:**
Een coöperatie bestaat uit leden die gezamenlijk eigenaar zijn van de organisatie. Dit kan leiden tot een sterke betrokkenheid van de gemeenschap bij het beheer en de besluitvorming rondom het kerkgebouw. Elke lid heeft inspraak, vaak volgens het principe van “één lid, één stem.”
2. **Flexibele financiering:** Leden van een coöperatie kunnen kapitaal inbrengen door middel van lidmaatschapsbijdragen of investeringen. Dit kan een aantrekkelijke manier zijn om lokaal geld te verzamelen voor het onderhoud en de exploitatie van het kerkgebouw.
3. **Winstverdeling mogelijk:** Hoewel een coöperatie in de praktijk vaak een maatschappelijk doel kan nastreven, kan winst die wordt gemaakt, bijvoorbeeld uit commerciële activiteiten in het gebouw, worden verdeeld onder de leden. Dit biedt een stimulans voor betrokkenheid en kan zorgen voor aanvullende inkomsten voor de leden.
4. **Toegankelijkheid voor verschillende stakeholders:** Een coöperatie kan een brede groep leden aantrekken, zoals buurtbewoners, culturele organisaties, en bedrijven die het kerkgebouw willen gebruiken of ondersteunen. Dit maakt het mogelijk om een diversiteit aan belangen te vertegenwoordigen.
5. **Flexibiliteit in doelstellingen:** Coöperaties kunnen flexibel omgaan met zowel maatschappelijke als commerciële doelstellingen. Dit maakt het mogelijk om bijvoorbeeld een deel van het kerkgebouw te gebruiken voor maatschappelijk gebruik en een ander deel commercieel te exploiteren, zolang de leden het daarmee eens zijn.

Nadelen van een coöperatie:

1. **Complexe besluitvorming:** Omdat een coöperatie democratisch wordt bestuurd, kunnen beslissingen traag genomen worden, vooral als er veel leden zijn met verschillende opvattingen over het beheer van het kerkgebouw. Dit kan leiden tot spanningen en vertragingen in projecten.
2. **Risico op verdeeldheid:** Een breed scala aan leden met uiteenlopende belangen kan leiden tot conflicten binnen de coöperatie. Verschillen in visie over bijvoorbeeld commerciële exploitatie of behoud van religieus erfgoed kunnen spanningen opleveren.
3. **Behoeft aan actieve leden:** Het succes van een coöperatie hangt sterk af van de actieve betrokkenheid van de leden. Als er te weinig actieve leden zijn, kan dit leiden tot verminderde besluitvaardigheid of inefficiënt beheer.
4. **Beperkte externe financieringsmogelijkheden:** Hoewel coöperaties interne financiering via leden mogelijk maken, kan het voor hen lastiger zijn om externe financiering aan te trekken dan bijvoorbeeld een commerciële organisatie. Investeerders kunnen terughoudend zijn vanwege de democratische structuur en het non-profitkarakter.
5. **Verplichting om de leden te bedienen:** Een coöperatie moet de belangen van haar leden centraal stellen, wat in sommige gevallen kan botsen met bredere maatschappelijke of erfgoeddoelstellingen. Als de leden vooral een commercieel belang hebben, kan dit leiden tot keuzes die minder gericht zijn op het behoud van de culturele waarde van het kerkgebouw.
6. **Het is voor een coöperatie vaak complex om de ANBI-status te verkrijgen** omdat deze status vereist dat minstens 90% van de activiteiten gericht is op het algemeen nut, terwijl coöperaties meestal gericht zijn op het behartigen van de belangen van hun leden. Daarnaast mogen ANBI's geen winsten uitkeren aan leden of bestuurders, terwijl coöperaties vaak wel winsten verdelen onder hun leden. Ook het beloningsbeleid en de bestuursstructuur van coöperaties, die vaak gericht zijn op ledenvoordeel in plaats van het algemeen belang, kunnen niet voldoen aan de strikte eisen die aan een ANBI worden gesteld.

Een coöperatie kan een goede keuze zijn wanneer er een sterke wens is om het kerkgebouw in handen van de gemeenschap te houden en deze gemeenschap een actieve rol wil spelen in het beheer en de exploitatie. Het biedt flexibiliteit en kan zowel maatschappelijke als commerciële doelen nastreven. Echter, de complexiteit van besluitvorming en de afhankelijkheid van actieve leden zijn belangrijke aandachtspunten. De coöperatieve vorm kan goed werken in situaties waar lokale betrokkenheid en samenwerking tussen verschillende belanghebbenden centraal staan, maar kan minder geschikt zijn wanneer snelle besluitvorming of externe financiering van cruciaal belang is.

10.4 Publiek-Private samenwerking (PPS)

Hieronder volgt een overzicht van de voor- en nadelen van publiek-private samenwerking (PPS) als organisatievorm voor het beheer en eigendom van een kerkgebouw:

Voordelen van een Publieke-Private samenwerking:

1. Toegang tot financiering: Een PPS combineert middelen van de overheid met die van private partijen, waardoor er meer financiële ruimte kan zijn om noodzakelijke renovaties, onderhoud of herbestedingen van het kerkgebouw te realiseren. Private investeerders kunnen bijdragen aan het behoud van erfgoed door te investeren in rendabele commerciële activiteiten, terwijl de publieke partij zorgt voor maatschappelijke doelen.
2. Efficiëntie en innovatie: Private partijen brengen vaak kennis, ervaring en efficiëntie mee vanuit de commerciële wereld. Dit kan zorgen voor innovatieve oplossingen bij het herbesteden van kerkgebouwen, bijvoorbeeld door creatieve invullingen zoals horecagelegenheden of culturele centra te combineren met het behoud van de erfgoedwaarde.
3. Risicodeling: In een PPS worden de risico's van het project gedeeld tussen de publieke en private sector. Dit kan aantrekkelijk zijn voor beide partijen: de overheid beperkt haar financiële en operationele risico's, terwijl de private sector investeert met gedeelde verantwoordelijkheden.
4. Snellere besluitvorming en uitvoering: Private partijen kunnen vaak sneller handelen dan publieke

instanties, wat kan leiden tot kortere doorlooptijden voor herbesteding of renovatieprojecten. Dit is vooral relevant wanneer er sprake is van urgent onderhoud of een dringende behoefte aan een nieuwe functie voor het gebouw.

5. Maatschappelijk én commercieel belang: Een PPS maakt het mogelijk om een balans te vinden tussen maatschappelijke en commerciële belangen. De overheid kan erop toezien dat het kerkgebouw wordt behouden als cultureel erfgoed, terwijl private partijen het financieel rendabel maken door commerciële activiteiten zoals verhuur, horeca, of evenementen.

Nadelen van publiek-private samenwerking (PPS):

1. Complexe contracten en onderhandelingen: PPS-constructies vereisen uitgebreide en vaak complexe contracten om de verantwoordelijkheden en risico-verdeling tussen de publieke en private partijen vast te leggen. Dit kan leiden tot lange onderhandelingsprocessen en mogelijk juridische complicaties.
2. Verschillende prioriteiten: De publieke en private sector kunnen uiteenlopende prioriteiten hebben. Waar de overheid vaak de nadruk legt op het behoud van erfgoed en maatschappelijke waarde, zijn private partijen meer gericht op financiële rendementen. Dit kan tot spanningen leiden, vooral wanneer commerciële exploitatie botst met het behoud van de historische of religieuze waarde van een kerkgebouw.
3. Risico op commerciële dominantie: In sommige PPS-constructies kan de private partij te veel zeggenschap krijgen, wat ertoe kan leiden dat commerciële belangen zwaarder wegen dan de culturele of maatschappelijke doelstellingen. Dit kan resulteren in projecten die niet in lijn zijn met de oorspronkelijke visie voor het behoud van het kerkgebouw.
4. Beperkte invloed van de gemeenschap: In een PPS ligt de focus vaak op de samenwerking tussen overheden en private partijen, waarbij de invloed van de lokale gemeenschap beperkt kan zijn. Dit kan leiden tot weerstand of ontevredenheid bij omwonenden of gebruikers van het kerkgebouw,

zeker wanneer zij vinden dat hun belangen niet voldoende worden meegewogen.

5. Kosten kunnen hoger uitvallen: Hoewel PPS-constructies vaak worden gepresenteerd als een efficiënte manier om projecten te realiseren, kunnen de kosten voor de overheid uiteindelijk hoger uitvallen dan bij volledige publieke financiering, met name door de winstmarges en rendementseisen van private partijen. Bovendien kan de complexiteit van de samenwerking leiden tot extra beheerskosten.

Een publiek-private samenwerking kan bijzonder effectief zijn wanneer er een balans nodig is tussen het behoud van erfgoed en commerciële exploitatie. Het kan zorgen voor extra financiële middelen, innovatie en snellere uitvoering van projecten. Echter, de samenwerking vereist zorgvuldige afstemming tussen publieke en private doelen, wat kan leiden tot complexe onderhandelingen en contracten.

PPS-constructies zijn vooral geschikt wanneer er zowel maatschappelijke als commerciële doelen zijn voor een kerkgebouw, zoals bij herbestemmingsprojecten waar het gebouw naast cultureel erfgoed ook een commerciële functie krijgt (bijvoorbeeld als evenementenlocatie of restaurant). Maar het succes hangt af van hoe goed de publieke en private belangen op elkaar worden afgestemd en hoe de risico's worden beheerd.

10.5 Private ondernemingen

Hieronder volgt een overzicht van de voor- en nadelen van particulieren en private ondernemingen als organisatievorm voor het beheer en eigendom van een kerkgebouw.

Voordelen van particulieren en private ondernemingen:

1. Flexibiliteit in besluitvorming: Particulieren en private ondernemingen kunnen snel en flexibel beslissingen nemen, zonder de bureaucratische procedures die vaak horen bij overheidsorganisaties of non-profits. Dit maakt het mogelijk om snel in te spelen op veranderingen of commerciële kansen met betrekking tot het kerkgebouw.
2. Commerciële exploitatiemogelijkheden: Een private onderneming heeft vaak als doel om

winst te genereren. Dit betekent dat er een sterke focus kan liggen op het rendabel maken van het kerkgebouw door bijvoorbeeld horeca, evenementen, of toeristische activiteiten te faciliteren. Dit kan helpen bij het op lange termijn in stand houden van het gebouw.

3. Toegang tot privékapitaal: Particuliere eigenaren en ondernemingen hebben direct toegang tot privékapitaal, wat hen in staat stelt om sneller te investeren in onderhoud, renovatie, of herbestemming van het kerkgebouw. Dit kan cruciaal zijn voor projecten die urgentie vereisen of waarvoor publieke financiering traag verloopt.
4. Innovatief gebruik van het gebouw: Private ondernemingen kunnen creatief zijn in de herbestemming van kerkgebouwen, waarbij ze soms commerciële of innovatieve functies ontwikkelen die niet mogelijk zouden zijn binnen een meer publieke of non-profit setting. Denk bijvoorbeeld aan een boetiekhôtel, een evenementenlocatie of een culturele ontmoetingsplaats.
5. Mogelijkheid tot schaalvoordelen: Grote private ondernemingen die meerdere kerkgebouwen beheren of herbestemmen, kunnen profiteren van schaalvoordelen, zoals lagere kosten voor renovaties, onderhoud en exploitatie door gestandaardiseerde processen en inkoopvoordelen.

Nadelen van particulieren en private ondernemingen:

1. Commercieel belang boven cultureel belang: Een groot nadeel van particuliere en private eigendom kan zijn dat financiële belangen de overhand krijgen. Dit kan ertoe leiden dat het culturele of religieuze erfgoed van het kerkgebouw ondergeschikt raakt aan commerciële exploitatie. Bijvoorbeeld, een kerk die wordt omgebouwd tot een winkelcentrum of luxe appartementen kan de historische en spirituele waarde van het gebouw verliezen.
2. Risico op verlies van toegankelijkheid: Wanneer een particulier of private onderneming eigenaar is, kan de toegankelijkheid van het gebouw voor het publiek worden beperkt. Kerkgebouwen hebben vaak een gemeenschapsfunctie, en als deze wordt

omgevormd tot een privé-eigendom, kan dit de band met de lokale gemeenschap verzwakken.

3. Beperkte overheidssteun en subsidies: Particulieren en private ondernemingen komen vaak minder snel in aanmerking voor subsidies en andere vormen van overheidssteun, die doorgaans beschikbaar zijn voor stichtingen en non-profits met een maatschappelijk of cultureel doel. Dit kan financiële uitdagingen opleveren voor het behoud van kerkgebouwen.
4. Lange termijn risico's: Private ondernemingen en particulieren hebben niet altijd dezelfde lange termijn visie als overheden of stichtingen. Dit kan problematisch zijn bij de instandhouding van kerkgebouwen, vooral als het gaat om monumentale gebouwen die langdurig onderhoud nodig hebben. Een ondernemer kan bijvoorbeeld op korte termijn winst willen maken, maar mogelijk onvoldoende rekening houden met de langetermijncosten van onderhoud.
5. Beperkte maatschappelijke betrokkenheid: In tegenstelling tot coöperaties of stichtingen, waarin de gemeenschap vaak een rol speelt, hebben particulieren of private ondernemingen geen verplichting om de bredere gemeenschap te betrekken bij beslissingen over het kerkgebouw. Dit kan leiden tot weerstand of ontevredenheid bij lokale bewoners als het gebouw een nieuwe functie krijgt die niet strookt met de oorspronkelijke waarden of verwachtingen.

Particulieren en private ondernemingen kunnen een snelle en flexibele aanpak bieden voor het beheer en de herbestemming van kerkgebouwen, vooral wanneer commerciële exploitatie noodzakelijk is om het gebouw in stand te houden. Ze beschikken vaak over direct kapitaal en kunnen innovatieve en winstgevende manieren vinden om het gebouw te herbestemmen. Echter, de nadruk op winst kan leiden tot spanningen met het behoud van de culturele, religieuze en historische waarde van kerkgebouwen. Daarnaast bestaat het risico dat de toegankelijkheid voor de gemeenschap beperkt wordt en dat er minder langetermijnvisie is op het behoud en onderhoud

van het gebouw. Deze vorm van eigendom is vaak het meest geschikt wanneer het kerkgebouw al een duidelijke commerciële functie heeft of kan krijgen, maar vereist zorgvuldige afweging om de balans tussen commercie en erfgoed te behouden.

10.6 Incentive behoud kerkinterieurs

Om een projectgroep concrete voorstellen te bieden voor het behoud van kerkinterieurs, is het belangrijk om maatregelen te bedenken die niet alleen het behoud van het gebouw ondersteunen, maar ook specifiek gericht zijn op de waardevolle historische en religieuze interieurs. Het zou beter moeten lonen om het interieur van specifieke aandacht te voorzien bij het zoeken naar een nieuwe eigenaar. Nu volgt het interieur de keuze die gemaakt wordt qua herbestemming en afhankelijk van die keuze, volgt de impact van de herbestemming op het interieur.

Hier zijn enkele - niet nader onderbouwde - creatieve voorstellen die als incentives zouden kunnen dienen:

1. Financiële prikkels voor interieurbehoud
 - Aanvullende middelen voor interieurbehoud: Creëer een fonds dat specifiek gekoppeld is aan de verkoop van kerkgebouwen. Afstotende eigenaren zouden een eenmalige subsidie kunnen ontvangen die bedoeld is voor het restaureren of conserveren van het interieur voordat het eigendom wordt overgedragen. Dit kan dienen als een extra incentive om bij verkoop rekening te houden met interieurbehoud. Ditzelfde zou voor nieuwe eigenaren beschikbaar moeten zijn als prikkel om het interieur te behouden bij overname. Naast gericht geld voor het interieur, zou gedacht kunnen worden aan een bonus om te investeren in het gebouw of de exploitatie van het gebouw.
2. Culturele en toeristische samenwerking
 - Interieur als toeristische trekpleister: Door de artistieke waarde van de interieurs te benadrukken en actief te promoten binnen toerismeprogramma's, kunnen kerkgebouwen met rijke interieurs als culturele trekpleisters dienen. Het behoud van het interieur kan dan

gezien worden als een investering in toerisme en cultureel erfgoed, wat financiële steun vanuit andere sectoren kan opleveren.

3. Publiek-private partnerschappen

- Sponsorprogramma's voor interieuronderhoud: Bedrijven, stichtingen of particulieren kunnen zich verbinden aan specifieke interieurelementen in de vorm van sponsorprogramma's. Denk aan "Adopteer een altaar" of "Red een glas-in-loodraam," waarbij fondsenwerving gericht wordt op het behoud van specifieke interieuronderdelen.

4. Digitale en innovatieve technieken

- Digitale documentatie en 3D-modellen: Om kerkinterieurs te behouden en toegankelijk te houden, kunnen 3D-scans en digitale modellen worden gemaakt van interieurs en specifieke objecten. Dit kan niet alleen het behoud ondersteunen (bijvoorbeeld bij restauraties), maar ook een virtuele rondleiding mogelijk maken voor toeristen, zelfs als het gebouw fysiek niet altijd toegankelijk is.

ÉCCLE
SIAMO
RFOSE

